STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03642

DER MIZBEYEH

Sholem Asch

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שלום אַש

געזאַמלטע שריפטן

צוויי און צוואַנציקסטער באַנד

פאַרלאַג „קולטור-ליגע" וואַרשע

שלום אַש

דער מזבח

פאַרלאַג „קולטור־ליגע“ וואַרשע

rinted in Poland
Sz. Asz — Ołtarz
Wyd. Kultur-Liga
Warszawa 1928
געדרוקט אין 1000 עקזעמפלאַר
Odbito w drukarni „GRAFJA“ Warszawa.

1

אויף דער שיף

ווען דער ערשטער פרימאָרגן האָט נאָך געגרויט איבער דער וועלט, ווען די זון האָט נאָך געהאַט אין זיך די וואַרעמ־קייט פון איר ערשטן האַלבן טאָג, איז אַן אַלטער שייך גע־גאַנגען מיט זיין זון איבער די בערג פון יהודה. אַלט איז דער שייך געווען, זאַט מיט יאָרן, און דאָס קינד איז זיין איינציגער זון געווען; געבוירן געוואָרן צו אים אויף די אַלטע טעג. גע־טראָגן האָט ער שפענדלעך אַ בינטל, אָנגעבונדן אויפן רוקן פון יונג; אַ פלאַקער פייער אין דער האַנט. אַזוי האָט ער דעם יונג געפירט אין לאַנד מוריה. פונדערווייטנס האָט ער דעם באַרג דערזען, דעם באַ״ג, וואָס קוקט אַראָפּ הינטן אויף אַ טאָל; און אויף דעם שפּיץ באַרג ליגט אַ גרויסער פעלזנשטיין — אַ ברייטער, לאַנגער, פלאַטשיגער שטיין, מיט רינעס און שפּאַלטן אויסגעהאַקט אין אים. פונקט אַ פּאַסיג אָרט פאַר דעם צוועק. האָט ער פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז דאָס „אָרט". האָט ער גע־זאָגט צום יונג:

— קום, מיין קינד.

האָט דאָס יינגל געפרעגט:

— וואוהין גייען מיר, פאָטער?

האָט דער אַלטער שייך געענטפערט:

— אַ קרבן ברענגען צו גאָט.

האָט דאָס יינגל געפרעגט:

— און וואו איז דאָס שעפסל, פאָטער? האָלץ און פייער האָבן מיר פאַרן קרבן. אָבער דאָס שעפסל וואו איז?

האָט דער אַלטער פאָטער אָפּגעענטפערט:

— דאָס שעפסל, דאָס שעפסל, מיין קינד, וועט שוין גאָט אַליין אָנווייזן, און ער האָט געגלעט דעם יונג איבער דעם נאַקעטן אָפּגעשוירענעם קאָפּ, וואָס געשוירן האָט ער אים בעפאָר ער האָט אים פאַר אַ קרבן געפירט צו גאָט...

און פון דעמאָלט אָן וויל זיך דאָס בלוט אויפן מזבח נישט איינשטילן.

שוין טויזנטער און טויזנטער יאָרן, זייט דער ערשטער קרבן איז אויף דעם מזבח געפירט געוואָרן, ציען זיך שטראָמען בלוט צום מזבח, צו יענעם פעלזנשטיין, וואָס ליגט אויף „איינעם פון די בערג אין לאַנד מוריה".

אַמאָל איז דער פעלזנשטיין געווען באַדעקט מיט גאָלד, און אַ הערלעכע פאַנטאַסטישע געביידע, וואָס איז באַשטאַנען פון גאָלדענע שוועלן און זיידענע פרוכתן האָט אַרומגערינגלט דעם פעלזנשטיין. און איבער דער גאָלדענער פּלאַטע האָט זיך געגאָסן אַן אומאויפהערלעכער טייך פון בלוט פון אָקסן און שעפסן, און רינדער און טויבן, אין די שפּאַלטן אַריין, אין די הינטערגרונטן — אַן אויסלייז פאַר די מענטשלעכע זינד; מענטשלעכע פאַרלאַנגען, לויב־געזאַנגען צו גאָט. ביז אַ מעכטיגער שונא איז געקומען און האָט אַרונטערגעריסן די הערלעכע פאַנטאַסטישע געביידע איבער דעם שטיין; אַרונטערגעריסן די גאָלדענע באַדעקנס, און דעם שטיין באַגראָבן אונטער בערג מיסט — אויף אַלע אייביקייטן. אָבער קוים איז נאָר אָפּגעקילט געוואָרן דאָס בלוט פון די בהמהשע קרבנות, וואָס האָט זיך געגאָסן איבער דעם שטיין, האָט שוין באַלד ווידער דער „מזבח" זיך אָנגעהויבן אויפצוהויבן פון אַש און מיסט, און גערופן זיינע „קרבנות". און נייע שטראָמען האָבן זיך איצט געלאָזן צו אים; שטראָמען פון נייע קרבנות — מענטשן, וואָס זענען באַשטאַנען פון די פעלקער, וועלכע האָבן דעם „מזבח" צעשטערט. אַ, ווער קען זיי ציילן? ווער קען זיי אויסרעכענען, יענע מענגעס מענטשן,

מענער און קינדער, פריצים און פאַסטוכער, ריטער, טעכטער און
בעטנדיגע מאָנאַכן, וואָס האָבן זיך געלאָזט פון די שוואַרצע
וועלדער פון בריטאַן און נאָרמאַנד, פון די ליכטיגע רהיינישע
ברעגן, פון די האַרבסט־וויינענדיגע פראָווינצן, איבער די פאַר־
וויסטעטע געגנטן, איבער די טונקלסטע וועלדער? וואו, אויף
וועלכע וועגן האָבן זיי נישט איבערגעלאָזט שפורן פון זייערע
בלוטיגע פיס־טריט, ראַנגלענדיג זיך מיט רוחות און מכשפות
און שדים, וואָס האָבן זיי געוואָלט פאַרהאַלטן אין זייער הייל־
גער שליחות? איבער אַלע טייכן, איבער אַלע ימים האָבן זיי
זיך געשיפט צו טראָגן זייערע לייבער פאַר קרבנות אויף דעם
„מזבח". וועלכער ווינט האָט נישט צעטראָגן די רעשטלעך פון
זייערע קליידער און געצעלטן? וועלכער ים האָט זיך נישט גע־
טיילט מיט זייערע פגרים? איבער וועלכן מדבר טריקענען זיך
נישט די רעשטן פון זייער געביין? אַזוי דור איין, דור אויס,
כישופט דער „מזבח" און רופט זיינע קרבנות פון אַלע טיילן
פון דער וועלט. פון יעדן דור אין אַן אַנדער געשטאַלט פאַר־
לאַנגט דער „מזבח" זיין „מס", סיי פון גוי, סיי פון ייד.

ווי אַן אָפענע וואונד איז אָפן געשטאַנען דאָס מויל פון
דעם „מזבח" איבער אַלע דורות פון אונזער קיום און האָט געפאָ־
דערט דאָס זייניגע. שטאַרבן האָט עס אונז רואיג נישט גע־
לאָזט און לעבן האָט עס אונז נישט געלאָזט. געפאַנגען
איז דער מזבח פון אַ פרעמד פאָלק און אַ פרעמדער
רעליגיע. ווי אַמאָל, שטייט ער אויך היינט אַרומגערינגלט פון אַ
יואונדערלעכער, אויסטערלישער, פאַנטאַסטישער געביידע, וואָס
גאָר די ווארעמע אילוזיע פון מורה האָט עס געקאָנט אויסטראַכטן.
דאָס שענסטע און איידלסטע געהאַמערט אין גאָלד, געשניטן אין
העלפאַנטביין, געגאָסן אין מעטאַל, אויסגעזועצט אין מאָזאַיק מיט
הימל־בלויע שטיינער — האָבן זיי אים אַרומגעצוימט מיט אַ
געוועב פון קינסטלערישע שיינהייטן. דאָך געפאַנגען אין דעם
פרעמדן בית־המקדש, וויל זיך דער „מזבח" נישט איינשטילן.
פון פרעמדן בית־המקדש כישופט ער אַרויס — צו די יידן פון
אַלע טיילן וועלט, וועלכע שטייען דאָרט אונטן אויף יענער זייט

פון דער לעצטער מויער, ביז צו די פּאַרוואָרפֿנסטע ווינקלען פון די סלאַווישע וועלדער, פון דעם אַזיאַטישן מדבר און צו די לענדער פאַרוואָרפן איבער דעם גרויסן ים. דערגרייכט דער כישוף פון „מזבח" פון פרעמדן „בית־המקדש", כישופט און זוכט דער „מזבח" זיינע קרבנות פון אונז. און מיר ברענגען אים די קרבנות. פון ערשטן ייד אָן — פון אברהמן ביז צום היינטיגן טאָג — ציט זיך איין לאַנגע קייט פון קרבנות, וואָס מיר ברענגען אויפן „מזבח". פון יצחקן אָן, וואָס האָט געטראָגן דאָס פעקל ... צענער אויף זיין אַקסל צו פאַרברענען אים, ביז צום לעצטן „חלוץ", וואָס טראָגט אים אַראָפּ זיין יונג לעבן און זיינע יונגע טעג, ביז צו דער לעצטער לעבעדיטשער טאָכטער, וואָס ברענגט אים אַראָפּ איר יוגנט, איר פרישקייט, איר שיינקייט, צו באַגראָבן ביי שטיינער־האַקן אויף זון־פאַרברענטע וועגן. ביז צו דעם לעצטן פוילישן ייד, וואָס אין זיין נאַאיוון גלויבן וואַרפט ער הויז און געוועב און וויל איבערפלאַנצן זיין גרויסשטאָטיש ווייב און זיינע אַסימילירטע קינדער אויף די זאַמדן פון תּל־אביב.

איין לאַנגע שנור פון קרבנות — צו די פיס פון „מזבח".

אָ, ווער וועט איינשטילן דאָס מויל פון „מזבח"?

מיט אַ האַרץ פול מיט געבעט האָב איך זיך געלאָזט אין וועג אַריין אויף מיין איצטיגער ארץ־ישראל־רייזע. יעדעס מאָל, ווען די שיף טראָגט מיך איבער דעם מיטללענדישן ים, ווערט מיין געמיט אָנגעזאַפּט מיט אַ ווייטאָגדיגער בענקשאַפט. אין די פאַרנאַכטן, ווען די זון לאָזט זיך אין ים אַריין, קומט די שעה פון חסד, ווערן דיר קלאָר זאַכן, וואָס דו האָסט פריער נישט געוואוסט. עס גלוסט זיך דיר צו בעטן צו וועמען. פונקט אַזוי ווי אין דרויסן, אויפן דעק פון דריטן קלאַס, ליגן איצט אויסגעצויגן אויף זייערע שטיקלעך דיוואַנען, אונטער דעם „געצעלט" וואָס זיי האָבן זיך אויפגעשלאָגן, די מאַכמעדאַנער פון פאַרשידענע טיילן פון דער וועלט. איך ווייס נישט פאַרוואָס דאָס איז

אזוי. יעדעס מאָל, ווען ס'קומט מיר אויס צו שיפן זיך איבער דעם מיטללענדישן ים, ווערט מיין האַרץ אָנגעגאָסן, ווי אַ פולער ווייַנטרויב, מיט געבעט. אַ שעת־הכּושר קומט איבער מיר, און איך פיל זיך נעענטער צו די הימלען, ווי אַן אַנדערס מאָל.

צי איז עס דערפאַר, ווייל די וואַסערן פון דעם ים שווענקען זיך אויף ברעגן פון לענדער, אין וועלכע טעמפּלען זע־נען געשטאַנען און געטער האָבן געהויזט? צי דערפאַר, ווייל אויף די אינזלען פון דעם ים האָבן די מעכטיגע פון הימל גע־וואוינט? צי דערפאַר, ווייל אַזוי פיל גאָט־זוכנדע פאַר מיר זע־נען שוין איבער דעם ים געשוואומען? נאָר עפעס האַט אין זיך דער מיטללענדישער ים גאָט־פאָרכטיגס. ער איז נישט אַזוי פאַר־לוירן, וויסט און לעער, שטורעמדיג, ווי דער אָצעאַן, וואָס ווען דו פאָרסט אויף אים, דאַכט זיך דיר, אַז דו האָסט זיך איבער־געגעבן די עלעמענטן אין זייער רשות אַריין. דו פאַרלירסט אינ־גאַנצן אַ צוזאַמענהאַנג מיט וועמען, און דו בלייבסט, ווי די ערשטע, ווידער אין דער מאַכט פון שלעכטע כּוחות. דער מיטל־לענדישער ים איז מילד און רואיג, און ווערט ער פורכטזאַם, ווערט ער דאָס נאָר אויף אַזוי פיל, כּדי דיר צו דערמאָנען, אַז דו מיט דיינע כּוחות ביסט גאָרנישט: אַז דו מוזסט האָבן אויף וועמען זיך צו פאַרלאָזן.

פונוואַנען קומט דאָס רעליגיעזע געפיל צום מענטשן? צי איז עס נאָר טאַקע דערוואָרבן געוואָרן דורך דעם עגאָיסטישן אינסטינקט פון מענטשן, ווי די מאַטעריאַליסטן ווילן האָבן, כּדי אונז צו באַזאָרגן מיט נאָך אַ לעבן און כּדי אונז צו באַשיצן פון בייזע גייסטער? ניין! אַז דו זעסט צו אַ זונען־אונטערגאַנג אויף דעם מיטללענדישן ים, און ווען עס קומט איבער דיר דאָס באַדערפעניש פון געבעט, פילסטו, אַז דאָס רעליגיעזע געפיל איז אַ פיל טיפערס און אַ נעענטער־אינערלעכס און דרינגט אַרויס פון אַן איבערגעפילטער מאָס פרייד. גאָט איז נישט אַ באַהיטע־ניש פון שלעכטס, נישט אַ טייוול אַזעלכער, מיט טויזנטער אָפּ־שרעקנס־קעפּ, וואָס די אַלטע מעקסיקאַנער, די אַלטע יאַפּאַנעזער און די כינעזער נאָך ביז היינטיגן טאָג שטעלן אַוועק פאַר די

שווען פון זייערע טירן, כדי צו פארטרייבן די קליינע טייוואָלים. גאָט — אין ערשטער געשטאַלט. ווי ער איז אַנטדעקט געוואָרן פאַרן אור־מענטש (יעדנפאַלס, אין די ליכטיגע לעגדער, אין די ליכטיגע ימים, אין וועלכע איך געפין זיך איצט) — איז געווען אַן אומניצלעכער צוועק פאַר זיך אַליין. ער איז געווען דער אורקוואַל פון פרייד. דורך דעם — די ליבע צו אים, ווי דאָס געזאַנג. דערנאָך ערשט זענען געקומען די קרבנות, די אימה און דער פחד, און די „ניצלעכקייט" פון גאָט, אָפּצוהיטן פון שלעכטס. מיט אַנדערע ווערטער: נישט אונזערע פינסטערע, מיסטעריעזע אינסטינקטן, געירשנט פון פייכטע אור־וועלדער, פון שרעקנס־נעכט, האָבן אויסגעפונען גאָט; נאָר דוקא אונזערע ליכטיגע, פון הימל געגנבעטע, פון גן־עדן־קומענדיגע אינסטינקטן, וואָס ליגן אין אונז — זיי האָבן אויסגעפונען גאָט. און אויסגעפונען האָבן זיי אים נישט פאַר מאַטעריעלע באַדערפעניש, כדי זיי צו באַשיצן. נאָר פאַר אַן אומצוועקלעכקייט, פאַר זיך אַליין, ווי זיי האָבן אויסגעפונען די פרייד, דאָס געזאַנג. דאָס געפיל פון געטלעכקייט פילט זיך אַמשטאַרקסטן ביי אונז, ווען עס איז שמחה ברבים: אין גרויסער אחדותדיגער צוזאַמענגעהעריקייט, ווי מען פילט עס ביים אָנהויב פון פאַרווירקלעכונגען פון יעדער גרויסער אידעע — סיי מעסיאַניש-רעליגיעזער, סיי מעסיאַניש־סאָציאַלער. אין „שמחה-ברבים" דערפילט זיך גאָט פיל נעענטער ווי אין „צרת רבים". אין אַ גרויסער בשותפותדיגער לייד פילט זיך יעדער מענטש איינזאַם און אַליין; אין גרויסער בשותפותדיגער פרייד פילט זיך דער יחיד אויפגעלייזט אַלס יחיד און שפירט זיך נאָר אַ טייל אין גרויסן. דאָס איז דער באַווייז, אַז גאָט איז אַ ליכטיגער אינסטינקט-געפיל, נישט קיין פינסטערער...

איך ווייס נישט, אויב עס וועט לאַנג אָנהאַלטן דער וואָפנשטילשטאַנד, וואָס איך שליס מיט מיין גאָט, נאָך אַזעלכע פאַרביטערטע מלחמות, וואָס איך האָב געפירט קעגן אים. יעדנפאַלס, איז דער מיטללענדישער ים שולדיג אין מיינע געדאַנקען. נישט בחינם זאָגט מען, אַז דער מיטל־ים איז דאָס וויגל פון די גע־

טער. אין דעם מילכיגן בלוי־הויכן נעפל, וואָס פאַרוועבט הימל און וואַסער, ווערן געבוירן די געטער. פון דעם ים־שטויב איז אַרויסגעשוואומען ווענוס. פון דעם וואָלקן־הויך האָט זיך אַרויסגעהויכט צעאוס. דער שפּיץ באַרג פון אָלימפּ איז פאַרהוילן אין די הימלען, רויכערט זיך אין וואָלקן־רויך. און אויף נאַקעטע בערג, וואָס באַהאַלטן זיך נאָך אין וואָלקן־געוועב, איז ביי שפּעטערמענטשן געבוירן געוואָרן די וויזיע פון דעם אומגעזעענעם אַלוועלטלעכן גאָט... איז דען אַ וואונדער, וואָס דאָס געטלעכע האָט באַהערשט אויך מיך און געמאַכט מיך פאַר אַ „רעליגיעזן" אַטעיסט ?

וואו דו וועסט מיט גאָט מלחמה האַלטן — אויף די וועלן פון מיטללענדישן ים וועסטו מיט אים שלום שליסן.

2

די פּיראַמידן

עס זענען פֿאַראַן שטעט, וואָס לעבן זיך אַליין איבער, פּונקט ווי מענטשן. שטעלט אייך פֿאָר. ווען שעלי וואָלט נישט דערטרונקען געוואָרן אין די בלויע וואַסערן, נאָר געבליבן לעבן און געוואָרן שפּעטער אַ קלעגלעכער ענגלישער באַאַמטער, אָדער אַז בײראָן וואָלט נישט געשטאָרבן אין גריכישן קריג, נאָר געבליבן לעבן און געוואָרן אַ קריגס־קאָרעספּאָנדענט אין אַן ענגלישער צייטונג — דאָס זעלבע איז אויך מיט שטעט. אַ גאַנצע נאַכט בין איך אויף־געווען און געוואַרט צו דערזען, צוזאַמען מיט די ערשטע מאָרגן־שעהן, די לעגענדאַרישע שטאָט אַלעקסאַנדריע, צו וועלכער מיר זענען צוגעשוואומען. וויפֿיל אילוזיעס האָט דער נאָמען נישט אַרויסגערופֿן אין מיר! אַלעקסאַנדריע, יענע שטאָט, אין וועלכער עס האָט זיך פֿאַראייניגט דער העלענישער קולט צוזאַמען מיטן יידישן גייסט. די שטאָט פֿון פֿילאָ. יענע ווייסע גאַסן, אויף וועלכע עס האָבן שפּאַצירט די פֿילאָזאָפֿן מיט זייערע תּלמידים. וואָס האָבן זיך צוגעהערט צו זייערע קלוגע רייד — וואָס איז געוואָרן פֿון איר? אַנשטאָט די גאָלדענע שפּיצן פֿון די טעמפּלען פֿון די „אַפֿראָדיטן” און „סיבילינען”. וואָס איך האָב געהאָפֿט צו אַנטדעקן מיט מיין ערשטן בליק אויף דער שטאָט אין דער מאָרגן־שיין האָב איך אָנגעטראָפֿן גרויע הויכע שפּייכלערס. פֿאַרשטויבטע אין זאַמד, אויסגעגעסענע גרויע האָטעל־הייזער; אָפּגעריסענע בלעכענע שילדן — אַ מיש־מאַש פֿון שפּראַכן און שרייענדיגע ליאַרעמדיגע אַזיאַטן...

וואו זענען די רויזן־באַקרענצטע קעפּ פֿון די פֿילאָזאָפֿן? אַנשטאָט זיי — עגיפּטישע באַאַמטע פֿאַרלאַנגווייליגטע אַנגע־

פרעסענע, מיט שמוציגע נעגל און אַזיאַטיש פאַרוואָרלאָזטע, נישט־אויסגעשלאָפענע, נישט געראַזירטע פּנימער; האַלב־אייראָפּעער. דאָס אָנטאָן אויך האַלב־אייראָפּעיש. ברייט־ווייבעריש־ווייסע הויזן, וועלכע זיי פאַלדעווען זיך שטענדיק אומאָנשטענדיק... באַצירטע, רויטע מונדירן. זיי קוקן דיך אָן, רעדן צו דיר באַהאַנדלען דיך ברוטאַל, מיט אַזיאַטישער נישט־זשעניִרטקייט. און וויפל זענען זיי דאָ!... און פאַר יעדע קלייניקייט מוזסטו באַצאָלן. איינער נעמט דעם פּאַספּאָרט פון דיין האַנט — צוויי שילינג, אַ צווייטער באַאַמטער עפנט אים אויף — צוויי שילינג, אַ דריטער באַאַמטער קוקט דיר נאָך די עגיפּטישע וויזע — צוויי שילינג, אַ פערטער שרייבט דיר עפּעס אַריין — צוויי שילינג; אַ פינפטער לייגט דיר אַ חתימה — צוויי שילינג, אַ זעקסטער — גלאַט אַזוי, האַלט ביי דער פּראָצעדור דאָס עגיפּטישע פענדל — צוויי שילינג. אַזוי ווערסטו איבערגעוואָרפן פון האַנט צו האַנט, ווי אַ שטיקל סחורה.

און אַז דו קומסט שוין אַרויס, גאָט צו דאַנקען, אויף דער אַלעקסאַנדריער ברעג, איז אָנשטאָט שאַרן פון רויזן־באַצירטע „אַפּראָדיטקעס", וואָס לעבן אין דיין פאַנטאַזיע, אין צוזאַמענהאַנג מיט דער שטאָט, רינגלען דיך אויך אַרום שאַרן פון פאַרווילדעטע, שרייענדיקע און ליאַרמענדיקע האַמעלן־טרעגער, וואָס צעררייסן דיך מיט דיין געפּעק אין הונדערטער שטיקער.

אַלעקסאַנדריע, פאַר וואָס בייסטו נישט דיין נאָמען?

* *
*

דורך דור־דורות זענען זיי אַרומגעלאָפן, די ווייבער פון מזרח, מיט פאַרהילטע פּנימער, און דו האָסט געמיינט: ווער ווייסט וואָס אונטער דעם שלייער באַהאַלט זיך; וויפל אונטערגעדריקטע תאוה, צוציענדער כּישופדיקער רייץ, וויפל מיסטעריעזע גלוסטונגען האָט זיך דיר געדאַכט צו פאַרנעמען צוזאַמען מיטן גנבהשן בליק, וואָס האָט פלוצלינג אַמאָל דורכגעבליקט צו דיר פון אַ פאַרלאָדנט פענסטער, פון אַ מיט רויזן און בלעטער פאַרפלאַנצטן אייזערנעם באַלקאָן, אָדער פון אַ גנבהש

פענסטערל. יעצט, אַז דער שלייער האָט זיך אויפגעהויבן און עס האָט זיך באַוויזן דאָס פנים — זעסטו, אַז עס איז נאָר געווען די אילוזיע פון פאַרוועריטע פרוכט, וואָס האָט געוועבט אירע פאַנטאַסטישע פערפומירטע בילדער אין דיר אַליין; געוועבט פון די חלומות, וואָס לעבן אין דיר אַליין. דער שלייער אָבער האָט גאָר נישט געהאַט וואָס צו פאַרהוילן...

פון די מיט גראַטעס באַפעסטיקטע האַרעם־פענסטערלעך אין אַלעקסאַנדריע קוקן צו דיר אַרויס ווייבערישע קעפּ מיט געשוירענע האָר „אַלאַ גאַרסאָן". מיאוסע, אָפּגעפאַרבטע, פּרעכטע פנימער פון פראַנצויזישע צווייט־העַנטיגע קאָקעטקעס. און דו האָסט דאָס געפיל, אַז דער אָריענטאַלישער שלייער האָט דיך אָפּגענאַרט די אַלע יאָרן...

די אומאינטערעסאַנסטע שטאָט אין אָריענט איז אַלעקסאַנדריע. אַ טרוקענע, זאַמדיג־פאַרשטויבטע האַפן־שטאָט, אַ צוזאַמענמיש פון בלאַזירטער אָריענטאַלישקייט מיט פערפומירטער פראַנצויזישקייט. קיין שפור נישט פון דער אַמאָליגער פאַרכישופטער אַלעקסאַנדריע; און אפשר שטייט עס אויך נישט אויף דעם אָרט, נאָר דער נאָמען איז אַ געבאָרגטער.

די באַן לויפט די דריי־שעהדיגע נסיעה, פון אַלעקסאַנדריע קיין קאַירא, איבער דעם פעטסטן פרוכבאַרסטן טאָל פון עגיפטן. עס איז יינגער פרילינג. די ערד איז ערשט באַפרוכפערט געוואָרן פון ניל, וואָס האָט זיך אויסגעגאָסן איבער איר, דו זעסט, ווי די ערד איז פעט און ווייך און רייך פון דער ברכה, וואָס דער ניל האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך. ווי מיט אַ געדיכטן שלאָם איז די גאַנצע ערד באַלייגט, און די פעטע רייכע גרינסן וואַקסן דיר אינעם פריילעכן גרין כמעט פאַר דיינע אויגן. די שמאָלע קאַנאַלן, וואָס שניידן זיך דורך די פעלדער, לענגאויס פון די וועגן, זענען נאָך פול מיטן וואַסער, וואָס דער ניל האָט זיי אָנגעטרינקען און די טיפּישע עגיפּטישע שיפלעך מיט הויכע קאָלירטע זיגל־מאַסטן שווימען איבער זיי.

עס איז אַ טיפּישע לאַנדשאַפט פון עגיפּטן, און דו זעסט מיט דיינע אויגן אַ לעבעדיגע אילוסטראַציע צו פיל פסוקים פון

תנ"ך. דו פאַרשטייסט, פאַרוואָס די אַלע סעמיטישע פעלקער האָבן אַזוי מקנא געווען די עגיפּטער מיט זייער ניל. דאָס לאַנד פאַרמאָגט די גרעסטע מתנה פון אָריענט: וואַסער, וואַסער מיט דער פולער מאָס, איבער די ברעגעס. די שפע פון דער ערד גיסט זיך אויס איבער די רייכע לאָנקעס, איבער די פעטע בייטן; פיל עגיפּטישע קי מיט געהויקערטע רוקנס; אייזלען, קעמלען, שעפּסן — און גערעכט איז דער ייד, וואָס זאָגט דעם וויץ:

— אַ קונץ אַ גרויסע האָט ער געמאַכט, משה, וואָס ער האָט אונז פון מצרים אַרויסגענומען; הלוואי וואָלט ער די עגיפּטער פון מצרים אַרויסגעפירט און אונז איבערגעלאָזט...

אין קאַאירא, די רייכסטע און גרעסטע שטאָט פון אָריענט, האָב איך אָנגעטראָפן אויף אַ גרויסן יום-טוב — עס איז דער גריכישער פסח אין אַלטן סטיל. און פון קדמונים אָן פייערן דעם יום-טוב אַלע איינוואוינער פון קאַאירא — מאַכמעדאַנער און קריסטן. עס איז דער יום-טוב פון גיין אין סעדער און גערטנער. די גאַנצע שטאָט איז אין איין באַוועגונג. אומצייליגע לאַנגע פּלאַטפאָרמען ציען זיך איבער די גאַסן, באַהאָנגען אינגאַנצן מיט מענטשן, יעדער אַראַבער פירט אַרויס זיין האַרעם אויף אַ פּלאַטפאָרם אויסער דער שטאָט. ווייבער און קינדער, ווייבער און קינדער — אומצייליגע זענען זיי. קיין שטיקל קאָליר נישט, - שוואַרץ פאַרהילטע ווייבער און ווייס-באַקליידטע מענער אָדער קינדער. מיט ליאַרעם און רעש, מיט געוואַלטן און געשרייען גיסט זיך יעדע פּלאַטפאָרמע איבער פון מענטשן: אַ פיר בלויז מיט בחורים — ווי ישיבה-בחורים זעען זיי אויס, אין ווייסע, לאַנגע העמדער און רויטע מיצקעס, פאָכען מיט די שטעקעלעך איבער די קעפּ און זינגען שרייענדיג, אַז זיי פאַרטויבן דעם טראַמווייען-געוויש. אָט איז אַ פּלאַטפאָרם, וואָס פירט אַ האַרעם, פיל ווייבער זיצן ווי די הינער אונטער זיך — און אַרום זיי צענדליגער קינדער. און די אַלע פּלאַטפאָרמעס ווערן געשלעפּט פון קליינע, קליינע אייזעלעך... אַ רחמנות נעבעך אויף די אייזעלעך. איר קענט גאָרנישט אויסרעכענען די משאות,

וואָס אַן אייזעלע האָט צו שלעפּן אין אָריענט. קיין צער־בעלי־חיים, קיין איינזעעניש מיט גאָטס באַשעפעניש. מיט אָריענטאַ־לישער גרויזאַמקייט — בעסער: גלייכגילטיקייט — שלאָגן די אָנטרייבערס מיט דיקע באַמבוס־שטעקעלעך די קליינע חיות, אַז זיי זאָלן שלעפּן די משאות. די גרויזאַמסטע אוממענטשלעכע יסורים טראַכטן זיי אויס פאַר דעם אייזעלע, צו מאַכן אים שפּרינגען אונטער זיין לאַסט. מיט געברענטע נאָדלען מאַכן זיי אַ וואונד דעם אייזעלע אויף זייער אַ געפּילפּולן אָרט... האַלטן די וואונד עקסטרע אָפן, צוזושטעקן צום פיינלעכן אָרט שטעכע־דיגע נאָדלען, אָדער ברענענדיגע גראָזן, כדי צו מאַכן דעם אייזעלע שלעפּן די משא.

אין די רייכע גערטנער, וואס זענען אויפן וועג צו די פּיראַמידן, שטעלן זיך אָממערסטן די וועגענער מיט די מענטשן אָפּ. די גערטנער, די פעלדער זענען שוין אויסגעלייגט מיט מענטשן. יעדע פאַמיליע, יעדער האַרעם באַזונדער. מען ווערט פאַרטויבט פון דעם רעש, פון דעם טאַנץ־קלאַפּעריי, וואס די סאַדעוואסער־פאַרקויפערס קלאַפּן אין זיי. גרויסע שטיקער אייז כּישופן דאס אויג און די פאַרחלשטע צונג, פון אומדערטרעג־לעכער היץ, צום סאַדעוואסער־קעסל, וואס דער גרויסער, ברייטער, פאַנטאַסטישער אראַבער טראָגט אויף זיין אַקסל. אָבער דאס אייז איז נאָר פון אויבנאויף און די וואַרעמקייט זאַפּט עס איין ווי אַ שוואָם. דאָס סאָדע וואסער אַליין בלייבט אָן אייז און האָט אַ קאָליר און אַ טעם ווי חלשות־וואסער. די פעלדער זענען ממש באַזייעט מיט מענטשן, נישט קיין פּיצל פריי גרינס. דאָס גאַנצע גרינס פון די פעלדער. ווי ווייט דאָס אויג קאָן דערגרייכן, איז באַדעקט אָדער מיט שוואַרצע פאַרהילערס פון די ווייבער־קליידער, אָדער מיט בלישטשענדיג ווייס פון די מע־נערישע הויזן און העמדער. אַ גרויסער פּיקניק. מען טונקט זיך אין עסנוואַרג. אַלערליי פאַרשידענע גרינסן, וואָס די אַראַ־בער עסן רויערהייט און שלינגען ווי די קי דאָס גראָז. צו זייער לויב מוז מען זאָגן, אַז די אמתע דעמאָקראַטיע הערשט פאַרלויפיג נאָר אין אָריענט. נישטאָ קיין חילוק צווישן קאָליר־

און ראסע. קוים באדעקט דיין קאפ דאס רעכט־גלויביגע מאכ־מעדאנישע קאפל, ביסטו א ווילקאמענער גאסט ביי די מאל־צייטן. און ווייסע און שווארצע טונקען איין זייערע פינגער ארויסצונעמען דאס עסן...

זייער רירנד איז אויך צו זעען ווי זיי באגייען זיך מיט די בלינדע. א בלינדער איז אנגענומען אין מאכמעדאנער לאנד פאר א הייליגן; צוליב דעם גיבן זיי אזוי נישט אכטונג אויף זייערע אויגן, און זיי קימערן זיך דערפאר גארנישט, ווען זייערע אויגן צינדן זיך אן מיט פארשידענע קראנקהייטן פון זייער קינדהייט אן. פארקערט, אז א קינד ווערט בלינד, האט עס א פארטיגע פרנסה, און באדארף שוין נישט זארגן. כמעט אלע בלינדע זענען אנגעטאן ציכטיגער און רייכער פאר די זעענדיגע, און ווערן געפירט מיט גרויס ליבע פון זייערע באגלייטערס. איר זעט, אז די באגלייטערס באטראכטן נישט דאס אומגייען מיט בלינדע פאר א חוב — נאר פאר אן אנגענעמע און בכבודע טעטיקייט. דער לויב און די אכטונג צו די בלינדע פאלט אויך אויף זיי. אומעטום וואו א בלינדער קומט ווערט אים אפגעגעבן דעם אויבן־אן און דער בכבודסטער פלאץ. דא, אויף די פעלדער און אין די גערטנער, וואו דאס באהאלטענע לעבן פון די הארעמס און די הייזער גיסט זיך אויס אויפן אפענעם פעלד — זעט מען אן דעם כבוד און די אכטונג צו די בלינדע. קוים באווייזט זיך א בלינדער גייט מען אים אנטקעגן, און יעדע גרופע און יעדע משפחה רייסט זיך איבער אים און בעט אים אריין צו זיך — ווי א רבין, אדער אן אנדערן בכבודן אורח ביי אונז, ווען ער קומט אין אונזערס א שטעטל אריין.

באמערקנסווערט איז אויך אין דעם פאלקס־יום־טוב צו באטראכטן די פיגורן פון די עג״פטער. איר קענט גאנץ גרינג אונטערשיידן אן עגיפטער פון טויזנט אנדערע ראסן ארויס. די עכטע, אמתע עגיפטער אונטערשיידן זיך מיט דעם וואונדערבארן געבוי פון זייערע קערפערס פון די הונדערטער אנדערע ראסן, וועלכע באפעלקערן דאס היינטיגע מצרים. די אפשטאמיגע פון די אלטע עגיפטער זענען נאך אזוי שלאנק און פיין

געשניטן, ווי מען זעט זיי אין די רעליעפן פון די אַלטע עגיפּטישע סקולפּטורן און בילדער. זייערע פיגורן זענען אזוי איידל, ווי איידעלע ציפּרעסן; זייערע הענט און פיס זענען לייכט געווארפן און שטאָלץ, און הויך זיצן זייערע שיינע קעפּ אויף די לאנגע העלזער; יעדער פון זיי דערמאָנט אין א יינגן פּרעה, אזוי ווי מיר זעען זיי אין די עגיפּטישע טעמפּלען. א שאָד נאָר, וואָס צוליב דער אַראבישער שוואַרצער קלייד־הילע, מיט וועלכער די עגיפּטישע פרוי איז איינגעהילט, קען מען נישט אויסשיידן און באַמערקן די פיגור פון דער עכטער עגיפּטישער פרוי. דאָס שווארצע הילע־קלייד איז ווי איין אוניפאָרם פאר אלע אַראבישע פרויען. נאָר פּונקט אזוי ווי די מענער, מוזן זיך אויך געפינען אונטער יענע שווארצע הילעס פרויען־פיגורן, וועלכע דערמאנען אָן קלעאָפּאטרא און אנדערע עגיפּטישע פאַרפירערישע שיינהייטן, וואָס האבן באזיגט די הערצער פון די שטארקע פון דער ערד...

די פּיראמידן זע איך שוין דאס צווייטע מאל. א שעה פאָרן מיט אַן אויטאמאביל איבער א נייעם אספאלטישן אַמעריקאנער וועג, איבער דער וואונדערבארער אומגעבונג פון קאַהיראָ, ליגן זיי, אָדער זיי שטייען. און פּונקט אזויווי פאר פערצן יאר, לאָזן זיי מיך אויך דאָס מאל איבער קאַלט, גלייכגילטיג — אָן יעדן איינדרוק.

אויף דעם ערשטן אנבליק מאכן זיי אַן איינדרוק, ווי מען וואלט זיי אויפגעשטעלט אויפן ראנד פון מדבר, כדי זיי זאלן מיט זייער שטאַרקייט און גרויסקייט איינהאלטן די זאמדן פון מדבר, אַז זיי זאלן זיך נישט אַראפגליטשן אויף דעם פרוכטבארן עגיפּטישן הינטער־לאַנד. אַלס א נוצלעכע און נויטווענדיגע זאך האט מען זיי אויפגעשטעלט, ווי א וואנט, איינער אונטער דער אנדערער, פּונקט אזויווי א דאמבע פארשטעלט און האלט איין די וועלן פון ים, אז זיי זאלן זיך נישט צופלייצן. די פּיראמידן זענען א דאמבע פארן מדבר. ווארים, וואס איז דען דער מדבר? — אַ ים וואס איז פארשאָטן געווארן איבער אומבאוואוסטע זינד, און פארוואנדלט געווארן פון אַ

שטאַרקע קראַפט צו אַן אומפּרוכטבאַרן מדבר. יעדער טראָפּן וואַסער איז מגולגל געוואָרן אין אַ קרישל זאַמד און יעדע וועלע וואַסער — אין אַ וועלע זאַמד. אַז איר שטייט אין דער הויך אויף אַ פּיראַמידע, אָדער אויף אַ זאַמד־באַרג און קוקט ווייט אַריין אין מדבר אַריין — זעט איר, ווי ער פאַרשפּרייט זיך ווי אַ ים איבער אַלע פיר זייטן וועלט און ציט זיך פון מאַראָקאָ און טוניס ביז צו די ברעגן פון אינדיען. די זאַמד־וועלן פון מדבר הייבן זיך און גיסן זיך איבער איינע אויף דער אַנדערער— פּונקט אַזויווי די ים־וועלן. און פּונקט אַזויווי אויפן ים ווערט אַ שטורעם און עס הייבן די פליגלען פון ווינט די וואַסערן פון זייער אָפּגרונט און גיסן זיי צענויף אין בערג, און שויפלען אונטער זיי טאָלן און גריבער — אַזוי הייבט. דער ווינט די זאַמד־וועלן אין דער הויך. דער מדבר שטורעמט. ער שיט זיינע זאַמד־וועלן, זיי בלאָזן זיך אין דער הייך און ווערן צעפאַלן אין שטויב־וואָלקנס: פאַרטרינקען אין זאַמד יעדע שפּראָצונג, יעדן שטיין, יעדן איינעם, וואָס וואַגט דעם קאָפּ אויפצוהייבן איבער דער אויבערפלאַך פון מדבר. און פּונקט אַזויווי די וועלן פון ים, אַזוי ווילן אויך די וועלן פון מדבר באַלד אַרויס פון זייערע גרעניצן. שטורעם־ווינטן טראָגן די וואָלקנס־זאַמד, און פאַרשיטן און פאַרזאַמדן און באַגראָבן דעם גאַנצן גרינעם טאָל, וואָס פּישופט און רייצט און דערפרייט דאָס אויג און דאָס האַרץ מיט זיין וואונדערבאַרן גרין — נאָר די פּיראַמידן־וואַנט, וואָס שטייט ביים ברעג פון ים־מדבר, האַלט איין די זאַמדן אין זייערע קאַרעטעס — און לאָזט זיי נישט אַרויס פון זייערע גרעניצן...

„פיר טויזנט יאָר קוקן אַראָפּ צו אייך פון די פּיראַמידן". נאָר צוזאַמען מיט די פיר טויזנט יאָר קוקט אויך אַראָפּ לאַנג־ווייליקייט פאַר פיר טויזנט יאר פון די פּיראַמידן. וואָרים, וואס זענען שטיינער, מעגן זיי ליגן נאָך אַזוי אויך ווי זיי ליגן, ווען זיי זאָגן גאָרנישט?

פאַר אַ פּאָר וואָכן צוריק איז מיר אויסגעקומען צו זעען נאָכאַמאָל דאָס קליינע טירל פון דער וואָרמסער שול. דאָס קליי־

נע טירל און די אָפּגעטרעטענע שוועל — אין דעם געהאַקטן קרייץ־צוגעדיגן געוועלב איבער דער טיר, און ווי יעדעס מאָל בין איך אויך דאָס מאָל דערציטערט געוואָרן פאַר דעם ערנסט, פאַר דער הייליקייט פון דעם אָרט. איך האָב געזען די אַלטע ריט וואָס האָבן אָפּגעטרעטן די טרעפּ פון דער שול פאַר טויזנט יאָר; איך האָב געפילט די הענט וואָס האָבן אָפּגעריבן די לייסטלעך פון דעם געזימס; אויף דעם אָרט פון דער מזוזה איז אַ לאָך געוואָרן אויסגעגראָבן בלויז פון די באַרירונג פון די פילע הענט, פאַר די פיל הונדערטער יאָרן.

איך בין געשטאַנען פאַר דעם טירל פון דער וואָרמסער שול און האָב געציטערט פאַר עקסטאַז, פאַר רעליגיעזער פרומקייט, וואָס האָט מיך אַרומגענומען, פאַר אַכטונג און יראת־הכבוד וואָס איך האָב געהאַט פאַר יענע מאַרטירער, וואָס האָבן זיך באַהאַלטן אין דער שול אין דער צייט פון די קרייץ־צוגן — אָדער שפּעטערדיגע צרות פון די אַלטע מתפּללים.

און צי עס איז דערפאַר, ווייל די געביידע איז אַ שול און עס רעדט צו מיין פאַרשטעלונג־קראַפט, צו מיין געוויסן, צו מיין געפיל? איך ווער דאָך דערציטערט און באַגייסטערט פון אַ ווענטל פון אַ פּשוטער דאָרף־קירכע, וואָס פרומע פויערשע הענט האָבן עס באַקראַנצט מיט בלומען און רויזן; איך שטיי דאָך מיט אַן אַראָפּגעלאָזטן קאָפּ און מיט אַ ציטערדיג געפיל פאַר אַן אַלטער גאָטישער קירכע, אָדער אַן אַנדער אַלטע געביידע, אויף וועלכער עס ליגט נאָר דער חן און די פרומקייט אויסגעגאָסן פון מענטשלעכן עקסטאַז. דאָס אָרעמסטע הילצערנע טורעמל פון אַן אַלטער דאָרפישער צערקווע, אָן יעדער באַפּוצונג, רעדט צו אונזער האַרץ פיל מער, ווי די טויטע, הויכע שטיינערדיגע פּיראַמידן.

פאַר וואָס איז עס?

דערפאַר, ווייל די פּיראַמידן זענען נישט געבויט געוואָרן מיט ליבע, אָדער פון אַ קינסטלערישער אילוזיע, נאָר זענען אויסגערעכנט געווען מיט אַ מאַטעמאַטישער פּינקטלעכקייט. אָן יעדער אילוזיע, אָן יעדן קינסטלערישן קאַפּריז. „דער חשבון

איז ריכטיג", אָבער איינמאָל דעם חשבון אויסגערעכנט. איז דיר שוין נישט מער אינטערעסאַנט. און דערפאַר, ווייל זיי האָבן געדינט נישט פאַר געטלעכע צוועקן (מעגן זיי נאָך זיין ווי געצנדינעריש) — זיי זענען נאָר פאַר ריין־עגאָיסטישע און ברוטאַלע צוועקן פון די פּרעהס. די פּרעהס האָבן געוואָלט באַהאַלטן די ערדישע רעשטן פון זייערע קערפּערס אויף אַלע אייביקייטן — האָבן זיי זיך געבויט קברים־פעסטונגען. אין וועלכע זיי האָבן זיך געלאָזט איינמויערן מיט זייערע ערדישע רייכטימער, מיט זייערע געבראָטענע הינער, מיט זייערע פּעכערס און פּאַרפומען.

אויסערלעך אפשר האָבן זיי אַמאָל געמאַכט אַן איינדרוק, פאַר אויגן וואָס האָבן נישט געזעען קיין הויכע מענטשלעכע בנינים. פאַר אויגן וואָס האָבן געזען דעם אייפל־טורעם און די ניו־יאָרקער הימעל־קראַצערס — מאַכן זיי נישט קיין איינדרוק. אין ניו־יאָרק געפינט מען ביי היינטיגן טאָג פיל העכערע הייזער ווי עס זענען די פּיראַמידן, און פיל ברייטערע. און נאָך מער: דער ניו־יאָרקער הימל איז נישט אַזוי הויך, ווי דער עגיפּטישער אין מדבר: דורך דעם מאַכן די ניו־יאָרקער הימל־קראַצער אַ פיל העכערן איינדרוק ווי די פּיראַמידן. און אויסער זייער הויכקייט פאַרמאָגן זיי גאָרנישט. שטעלט אייך פאָר מיט טויזנטער יאָר שפּעטער, ווען, חלילה, ניו־יאָרק וועט אונטערגיין, און עס וועלן נאָר איבערבלייבן א פּאָר פון די העכסטע הימל־קראַצער, וועט אַ רייזנדער אַמאָל שטיין ביי זיי און קוקן אויף זיי מיט פאַרוואונדערונג, און זאָגן: אָט־אָ־דאָ, אין דעם הויז האָט מען פאַרקויפט העמדער און הויזן, קנעפּלעך און קעמלעך.

— וואָס וועט דאָס זאָגן? — גאָרנישט!

אַזוי שטייסט דו היינט ביי די פּיראַמידן און טראַכסט דיר: אָט־אָ־דאָ האָט זיך פּרעה געלאָזט אויסהאַקן א קבר פאר זיך — וועמען גייט עס אָן?

אַז די פּיראַמידן-געביידעס רופן אַרויס אילוזיעס, רופן זיי אַרויס די שרעקלעכסטע, פינסטערסטע פּייניגונגס-אילוזיעס, וואס די מענטשלעכע פאַנטאַזיע קען זיך נאר פאָרשטעלן. איר זעט די צענדליגער און הונדערטער טויזנטער שקלאַפן-מענטשן, וואס

זענען געפאַנגען געוואָרן פון זייערע היימען און געבראַכט גע־וואָרן פון די פּרעהס צו דעם צוועק, אז זיי זאָלן בויען די פּיראַמידן, ווי שטענדיג האָט דאָס שוואַרצע אַפריקע אַממערסטן צוגעשטעלט קרבנות פאַר דעם צוועק. איז איין פּאַרטיי שקלאַפן אויסגעאַרבעט געוואָרן צום טויט, האָבן די פּרעהס נייע עקספּע־דיציעס געשיקט צו דעם שוואַרצן אַפריקע, געפאַנגען מענטשן און געשלעפּט זיי אין קייטן אַהער. אין קייטן געבונדן, זענען זיי פון די עגיפּטישע אויפזעערס און אַניאָגערס אנגעשמיסן געוואָרן צו דער אַרבייט. מענטשן זענען ביליג געווען, עסן — טייער. האָט מען זיי אַזוי לאַנג געיאָגט מיט דער אַרבעט ביז מען האָט פון זיי די לעצטע כּוחות אַרויסגעיאָגט. די זאַמדן פון מדבר האָבן באַלד די פּגרים צוגעדעקט — אָן באַגרעבענישן — און אַנדערע זענען געקומען אויף זייער אָרט. אָ, דאָס טראַגישע אַפריקע! וויפיל יאָר־טויזנטער ביסטו שוין דאָס הפקר־פעלד פאַר יעדן רויב־פויגל, דער וואָס וויל דיך נאָר פאַנגען. פון די ערשטע פּרעהס אָן ביז צו דעם אַמעריקאַנער נעגער־האַנדל, וואָס די גאָטס־פאַרכטיגע פּיוריטאַנער, מיט דער ביבל אין איין האַנט און מיט דער בייטש אין דער צווייטער, האָבן געטריבן די געבונדע־נע שקלאַפן אין זייערע שיפן צו פאַרקויפן זיי...

נאָר אויך אַנדערע פעלקער האָבן זיי געבויט, די פּיראַ־מידן. איך קוק צו דיר אַהער „פּתום און רעמסס". עס הויבן זיך אויף פון וואַלקן־זאַמד, ווי רויב־פויגל, צען קעפּ פון פּיראַמידן. יענע האָבן געזאָלט בויען מיינע אייגענע עלטערן אַמאָל. איך זע זיי מיט מיינע אויגן. צען געבונדן אין איין שטריק, שלעפּן די גרויסע שטיינער אין דעם הייסן, טרוקענעם זאַמד. און די בייטש פון אויפזעער פאַלט איבער דעם שוויס־אָפּגעגאָסענעם רוקן פון שקלאַף. זוך, און דו וועסט נאָך געפינען די שפּורן פון בלוט, פון פאַרבלוטיגטע טריט אין דעם הייסן זאַמד. וויפיל יינגע לעבנס האָט דער זאַמד צוגעדעקט, וויפיל טייכן מענטשלעך בלוט האָט דער זאַמד אַרום די פּיראַמידן אויסגעטרונקען! ניין, די פּיראַמידן זענען די שענדלעכסטע מצבות פאַר מענטשלעכע פּיין און מענטשלעכע גרויזאַמקייט. עס איז דער גרעסטער שאַנד־פלעק

אויף דעם מענטשלעכן געוויסן — דער צייכן, ווי ווייט די מענטשלעכע בעסטיע האט געקענט דערגיין.

אָ, וועלכע מעכטיגע האַנט וועט צומאָלן די שאַנד-שטיינער פון די שקלאַפן־עדות — די פּיראַמידן — צוזאַמען מיט מענטשלעכער געמיינהייט, מענטשלעכער מיט נידערטרעכטיקייט!

אַז איך בין צוריקגעקומען אין שטאָט אַריין, איז שוין די זון געווען אונטערגעגאַנגען. די שמשים האָבן גערופן די גאָטספאָרכטיגע צום געבעט, פון די הויכע מעטשעט-טורעמס, מיט אַ זינגענדיג קול. די געלערנטע, מיט די ווייסע בענדער אַרום די רויטע קאַפּלן, האָבן געאיילט אין „בית־המדרש" אַריין, אין עלטסטן אַראַבישן אוניווערזיטעט, צו זייער געבעט און זייער לערנען. די שטאָט האָט זיך אָנגעצונדן מיט אירע טויזנטער עלעקטרישע לאָמפּן. אַ קנאַקן און אַ קנאַלן האָט אויפגעבראָכט די לופט פון די פילע רעוואָלווער־שאָסן, פון די קאַלטע פייערן, וואָס מען האָט אָנגעצונדן און געשאָסן אין אַלע עקן פון שטאָט לכבוד דעם יום־טוב. ראַקעטן האָבן אויפגעקראַכט און אָנגעצונדן די לופט. עס איז געווען אוממעגלעך אויסצוהאַלטן. די גאַנצע שטאָט האָט אויסגעזען, ווי אַ צוזאַמענגעלויף פון ווילדע שבטים. די מענגעס מענטשן האָבן זיך געגאָסן ווי שטראָמען אין די גאַסן — פון די גערטנער, פון די סעדער, פון די פעלדער, פון די פּיראַמידן, וואו זיי האָבן פאַרבראַכט דעם יום־טוב — אַהיים. די גאַסן פול מיט אהיימקערנדע פלאַטפאָרמען, מיט אָנגעפּאַקטע קלינגענדיגע טראַמווייען, מיט פאָרנדע אויף רעדער און רעדלעך. די גאַסן־הייזער האָבן אַרויסגעהאָנגען ברענענדיגע לאָמפּן אויף זייערע טירן... ליכט אין אַלערליי שרייענדיגע גרעלע קאָלירן... פון די קאַפע־הייזער האָבן אַרויסגעדרונגען אין גאַס אַריין בענקנדע, מאָנאָטאָנע אַראַבישע ניגונים, טעגצעריגס מיט קלימפּערלעך אויף די פיס, מיט קלינגענדע טאַצן אין די הענט, האָבן געגעבן זייער בויך־טאַנץ — פאַרשטעלונגען פאַר די אין אפגעלאַזנקייט, די פיס אונטער דעם בויך, זיצנדע אַראַבער. רויכערנדיג פון די

פלאשן-ליולקעס, זענען זיי געזעסן אין זייערע ברייטע הויזן, אין זייערע העמדער, און האבן רואיג, מיט גלאנצנדיגע מזרח־אויגן צוגעקוקט זיך צו די אומאנשטענדיגע בויך־באוועגונגען וואס די טענצערינס האבן אויסגעפירט פאר זיי. גארנישט האָבן זיי געזאָגט, גאָרנישט האָבן זיי געקלערט, נאָר בלויז געקוקט מיט די גלאנציגע אויגן און געררויכערט פון די פלאשן־לולקעס...

און דאן האָט זיך דער כישוף און דער זנות אויסגעגאָסן איבער די גאסן פון מצרים, און טויזנטער גאסן־פרויען, אָנגעטאָן אין די גלאנצנדיגע פלודערן־קליידער, אנטבלויזט אויף אן אומאנשטענדיגן אופן, האָבן מיט מימיק און בויך־באוועגונגען גערופן די מענער צו זנות און כישוף...

און די ענגלישע אָפיצירן, דעם קעניגס קרוין אויף די היטלען און אויף די ארעמס, האָבן געהיט אָרדענונג צווישן זיי...

3

ירושלים

די נאַכט האָט מיך דורך דער מדבר אריבערגעפירט פון מצרימס אויסגעלאַסענער שטאָט אין דער הייליקסטער שטאָט פון דער וועלט — קיין ירושלים.

עס איז נישט מיין ערשטע „ליבע" מיט ירושלים; און איך באַדויער עס זייער — ירושלים באַדאַרף מען געניסן דאָס ערשטע מאָל, דעמאָלט האָט מען די גאַנצע סענסאַציע, וואָס דיין פאַנטאַזיע פון דיינע קינדער־יאָרן, פון דיינע חדר־יאָרן האָט אויסגעמאָלט פאַר דיר — „ירושלים". עס איז אַזויווי דו לערנסט צום ערשטן מאָל „בראשית", ווען דו ביסט אַ קינד. איך בין שוין צום דריטן מאָל אין דער שטאָט און יעדעס שטעגל און ווענל, סיי אין דער מויער און סיי אויסער דער מויער, איז מיר באַקאַנט. עס זאָגט זיך נאָר אַזוי — „באַקאַנט". אויסער דער מויער פון ירושלים קאָן מען קענען די שטאָט; ירושלים אין דער מויער איז אוממעגלעך צו קענען — אפילו פאַר איינעם וואָס איז דאָרט געבוירן געוואָרן און וואוינט דאָרט אַלע זיינע טעג. ירושלים אין דער מויער איז אַזויווי אַ לאַבירינט. יאָרן און יאָרן קענסטו וואַנדלען אין דער שטאָט און יעדעס מאָל אנטדעקן נייע הויפן, נייע געסלעך, נייע קירכן, נייע אָפּגעצוימטע, פאַרבאָרגענע, מיסטעריעזע פּלעצער, וואָס דו ווייסט נישט צו וועמען זיי באַלאַנגען.

דאָס ערשטע וואָס וואַרפט זיך מיר אין די אויגן איז די גרויסע ענדערונג וואָס איז פאָרגעקומען אין דער שטאָט זייט איך האָב זי צום לעצטן מאָל געזען, פאַר פערצן יאָר. די נייע יפוער גאַס וואָס איז צוגעקומען, וועלכע ציט זיך אַוועק גאַנץ

ווייט אַרויס ביז צו „קעניג דזשאָרזש" גאַס, און נאָך ווייטער, מיט גרויסע ירושלימער הייזער און פיל רייכע געשעפטן, די נייע ברייטע „אַלענביי" גאַס. וועלכע האַלט זיך אין בויען און די נייע ברייטע „קעניג דזשאָרזש" גאַס, וועלכע האַלט זיך אין בויען. מען מוז אָפּגעבן די ענגלענדער אַ לויב. וואָס זיי האָבן זיך נישט פאַרזינדיגט קעגן דעם יידישן ישוב אין ארץ־ישראל — פאַר ירושלים האָבן זיי פיל געטאָן. ערשטנס, האָבן זיי אָפּגעהיט דעם כאַראַקטער פון שטאָט: די נייע גאַסן און הייזער, וואָס בויען זיך, זענען אינגאַנצן אין סטיל פון אַלט־ירושלים. שטאַרקע, מאַסיוו־געבויטע הייזער, פון האַרטן געהאַקטן שטיין. איין איינציגער שאָד, וואָס ביזן היינטיגן טאָג האָט ירושלים נישט קיין איין גאָרטן, קיין איין פאַרק, קיין איין שטיקל בוימער־שאָטן. און דוקא אין ירושלים ווילט זיך אַזוי זעען גערטנער און סעדער און פאַרקן — דאָס גרינס פאַסט זיך אַזוי צו דער זילבערנער ווייסער לאַנדשאַפט אַרום. אין אונזער פאַנטאַזיע איז ירושלים שטענדיג איינגעפּאַסט אין גערטנער. גאָט, וואו זענען יענע פרוכט־גערטנער, אין וועלכע די „זינד" פון ירושלים איז געוואָרן געטריבן, וואָס איבער זיי האָבן די נביאים אַזוי געליאַרמט און איבער זיי איז די שטאָט הרוב געוואָרן? עס וואָלט זיך געוואָלט אַזוי טועם זיין פון יענע „זינד" און יענע פראַכט־גערטנער. וואו זענען די סעדער, אין וועלכע די בנות־ירושלים זענען אַרויסגעגאַנגען יום־כפור צו ווערן אויפגעכאַפּט פון די בחורים? וואו זענען די פרישע קוואַלן וואַסער, וואָס פליסן אונטער די טענענבוימער? זאָל דאָס אַלץ נאָר זיין אויפן פּאַפּיר, אין „שיר־השירים" — געוואַלד. גיט ווידער צוריק ירושלים יענע פאַרוויילונגס־ערטער כאָטש צוליב דעם צו געבן אַ נייעם נביא אַ געלעגנהייט אויסצוגיסן זיינע שטראָף־רייד אויף ירושלימס טעכטער און אָנצושרייבן אַ נייעם קאַפּיטל ישעיה.

עס וואַרפט זיך אויך אין די אויגן די ריינע אויפהאַלטונג פון שטאָט. ווער ס'געדענקט נישט ירושלים פון די טערקישע צייטן, ווען די שטאָט איז געווען פאַרוואַנדלט אין אַראַבישע מיסטקאַסטנס — מוז זאָגן די ענגלענדער אַ דאַנק. איבערהויפּט

ווערט דער אראבישער, אזיאטישער כאראקטער פון דער שטאט פארלוירן. אחוץ די פאר אראבישע געסלעך אין דער אלטער שטאט, — וואס דער האנדל און דער װאנדל דארט, דאס אויסזען פון די קרעמער, פון די געבעלקטע גאסן, פון די באזארן, פון דער זאטל-גאס, פון דער בשמים־גאס, פון דער יווועלן־גאס. וואס דאס איז דאס טיפישסטע מיטל־אלטערישע אראבישע, וואס האט זיך אפשר דערהאלטן ביז איצט — איז די שטאט וואס צעוואקסט זיך, אויסער דער מויער, אן אייראפעישע גרויס־שטאט, און דאך קליין-שטעטיש. א באזונדערער כאראקטער און חן איז אויסגעגאסן אפילו אויף די נייע הייזער און אויף די נייע גאסן וואס בויען זיך אין ירושלים, וואס לאזן נישט די שטאט פארוואנדלען אין א גרויסע שטאט. ערשטנס, וואס עס זענען נישטא קיין טראמווייען אין די גאסן; וואס עס זענען נישטא קיין קינאס, קיין טעאטערס; די געוועלבער טראגן נישט קיין גרויסע שילדן, באלייכטן זיך נישט מיט קיין גרויסע לאמפן; אלץ ווערט געדעמפט, געהאלטן אין צניעות, ווי עס וואלט דרך־ארץ געהאט פאר דעם ארט, אויף וועלכן עס געפינט זיך. די געוועלבער זענען אויך נישט קיין גרויס־קרעמערישע, קיין שרייענדע, ווי דו זעסט עס אין תל־אביב. פיל בוכהאנדלונגען, פיל געשעפטן פון קונסט־זאכן, אנטיקן, טעפיכן, בצלאל־אויסארבעטונגען, א צוויי, דריי קאפע־הייזער. קיין אראבישע געשעפטן, אדער אראבישע קאפע־הייזער זעט מען כמעט נישט אין דער נייער שטאט. דערפאר אבער איז די שטאט, דורך דער צייט וואס איך האב זי נישט געזען, פיל פארקריסטלעכט געווארן. עס גייט אן א קאנקורענץ צווישן די נאציעס פון דער וועלט, ווער ס'זאל האבן אין ירושלים א העכערן קלויסטער, א ברייטערן האספיטאל, א גרעסערע שולע. ירושלים איז די איינאייציגע שטאט אין דער וועלט, וואס האט מער שפיטעלער ווי קראנקע, און מער שולן ווי קינדער. די גאנצע וועלט וויל באזארגן ירושלים. זעלבסטפארשטענדלעך, ווערט דאס נישט געטאן בלויז פאר מצוות און מעשים־טובים. די מלחמה ארום ירושלים האט זיך נאך נישט געענדיגט, זי האלט נאך אן ביזן היינטיגן טאג. אממערסטן אד־

בעט איצט מעשים אין ארץ־ישראל בכלל און אין ירושלים בפרט — מיסאָליני. די גרעסטע שול האַלט ער אויס, און אַן איינגעגעם אוניווערזיטעט האָט ער אויסגעבויט — פאַר צוויי אַראַבישע סטודענטן... פון יעדן באַרג קוקט דיר אַראָפּ אַ קלויסטער און אַ שפּיטאָל. די שענסטע און ברייטסטע פּלעצער פאַרנעמען קלויסטערס און שפּיטעלער; די פראַנצויזן ווילן נאָך איבעריאָגן די איטאַליענער. ירושלים איז געוואָרן אַן אויסשטעלונגס־פּלאַץ פאַר דער וועלט. אין דער היים מעגן די איטאַליענער אַרומלויפן מיט צעריסענע הויזן. גאַנצע דערפער און שטעט זענען דאָ אין איטאַליע, וואָס האָבן נאָך ביז היינטיגן טאָג קיין שולע נישט. אַ גרויסער טייל פון דער איטאַליענישער באַפעלקערונג זענען נאָך ביז היינטיגן טאָג אַנאַלפאַבעטן — אָבער אין אָריענט האַלט מען אויס איטאַליענישע שולן, און מען בויט איטאַליענישע שולן פאַר אַראַבישע קינדער אין יעדער שטאָט און שטעטל. אין ירושלים האָבן זיי די העכסטע געביידעס. און איך מוז זאָגן — צי יאָ נאַציאָנאַלער ייד, צי נישט — אַז דו זעסט, ווי די באַשיידענע „אוניווערזיטעט"־געביידע קוקט אַראָפּ פון הר־הצופים, נעמט דיר אַרום אַ צעפרידנהייט און אַ שטאָלצקייט; עס איז אַזוי ווי די געביידע וואָלט דיר געזאָגט: „אין דעם וועט־קאָמף אַרום ירושלים, וואָס די פעלקער פירן, וועלן מיר נישט בלייבן די לעצטע — כאָטש מיר זענען די אָרעמסטע און די שוואַכסטע פון אַלע"...

און דאָך איז ירושלים אַ יידישע שטאָט. די יידישסטע שטאָט וואָס עקזיסטירט אויפן ערד־קויגל. זי איז פיל מער יידישע שטאָט פאַר תּל־אביב. כאָטש אין תּל־אָביב איז נישטאָ קיין גוי אויף אַ רפואה, און ירושלים איז באַזייט און אַרומגערינגלט פון אַלע מינים רעליגיעס, קירכן און מלוכות. תּל־אביב איז אַ יידישע שטאָט פון איין שניט יידן — פון אונזערע יידן, פון סלאַווישע און אַביסל דייטשע יידן. תּל־אביב איז אַ יידישע „אשכּנזישע" שטאָט, — ירושלים איז אַן אַל־יידישע שטאָט. דאָס וואָס ניו־יאָרק איז פאַר דער גאַנצער וועלט, איז ירושלים (נאָר אין אַ פיל שאַרפערן, בולטערן כאַראַקטער) — פאַר די יידן.

קווארטאַל־איין, קווארטאַל־אויס, גאַס־איין, גאַס־אויס קענט איר מאַכן אַ רונד־רייזע אַרום דעם וועלט־יידנטום. עס איז אַזוי ווי אַלע קיבוצים פון יידישן ישוב, וואו מיר זענען נאָר פאַר־שפּרייט און צעזייט איבערן גאַנצן ערד־קוגל, האָבן געשיקט זייערע „מוסטערן" קיין ירושלים. עס איז אַזוי ווי דער גרויסער מזבח־שטיין, וואָס שטייט איצט געפאַנגען אין אַן אַנדער טעמפּל, אויבן, אין דער הויך, אויפן באַרג „מוריה", האָט אַהער געכישופט זיינע גלויביגע פון אַלע מדבריות אַרויס, פון אַלע פינסטערע וועלדער אַרויס, פון אַלע פאַרוואָרפנסטע ימים. פון דער חסידים גאַס צום אונגאַרישן פערטל אין דער בוכאַרער שטאָט, צו דער תימנער שכונה — ווער קען זיי אויסרעכענען? — אין דער בוכאַרער שטאָט קענט איר געפינען גאַסן, וואו עס האָבן געוווינט יידן פון באַגדאַד אין שכנות מיט קאַווקאַזישע באַרג־יידן, יידן פון פּערסיע אין שכנות מיט אַן אונגאַרישן ייד, וואָס קומט פון די קאַרפּאַטן־בערג.

אויף צוויי ערטער קומען זיי זיך צוזאַמען, און איר זעט דעם גאַנצן קראַנץ פון אַלוועלטלעכן יידנטום אין אַלע זיינע פאַרבנרייכע קאָלירן. די עלטערע קענט איר געפינען פרייטאָג־צו־נאַכטס און שבת אין דער פרי ביי דער „כותל־מערבי", און די יוגנט — שבת פאַרנאַכט שפּאַצירן אין דער יפו גאַס.

איך מוז זיך מודה זיין: פון גאַנצן אַלטן און נייעם ארץ ישראל רעדט נאָך צומוואַרימסטן צו מיין האַרץ די „כותל־מערבי". און נישט דאָס וואָס די כותל־מערבי שטעלט מיט זיך פאָר — דאָס הייסט: די לעצטע מויער פון בית־המקדש — איז דאָס וואָס באַוועגט מיך אַממערסטן. ווען דאָס בית־המקדש, אַלס נאַציאָנאַלער סימבאָל, האָט — ווען עס איז — פאַר אונז, מאָדערנע יידן, געהאַט אַ באַדייטונג, קען איך זיך באַין־אופן נישט באַגייסטערן פאַרן בית־המקדש אַלס רעליגיעזן צענטער. ניין, אונז בענקט זיך גאָרנישט צו באַנייען קרבנות... און מיר קענען דעם פּלאַץ גאַנץ גוט איבערלאָזן פאַר אַנדערע רעליגיעס — זאָלן זיי נאָר אונז געבן די מעגלעכקייט צו באַזעצן און צו באַוואוינען די אַנדערע טיילן פון לאַנד. נאָר ווען די „כותל־מערבי" רירט

דיך, איז עס מער די מענטשן וואָס שטייען לעבן איר, ווי די טויטע שטיינער. דער פּאַטאָס פון גלויבן און האָפענונג, די וואָרימקייט פון די טרערן, וואָס ווערן אָפּגעקילט אויף דער טויטער מויער, די הערצער וואָס פּלאַטערן אויף איר, די שטערנס וואָס ווערן געקלאַפּט אָן איר. און זי שטייט ווי אַ מחיצה, ווי אַ טויטע גרעניץ, „ביז דאַנען קענסטו קומען — ווייטער נישט".

יעדעס מאָל ווען איך זע די אַלטע מויער קריג איך דרך־ארץ פאַר די אַלטע יידן וואָס שטייען לעבן איר. גאָט! וויפיל מסירת־נפש, וויפל ווילנס־קראַפט, וויפל גלויבן און אָפּפער־פעיקייט האָבן זיי געמוזט האָבן, אָט די אַלטע יידן, וואָס האָבן זיך געקלאַמערט אַרום דער מויער פאַר דורות און דורות? איר קאָנט זיך פאָרשטעלן די פורעניות און די געברענטע און געהאַקטע צרות, וואָס מ'האָט אָנגעטאָן די יידן צו פאַרטרייבן זיי פון דער מויער?! ווי האָבן זיי זי איבערהויפּט אויסגעפונען, און ווי האָבן זיי זיך איבערהויפּט געוואַגט, אין יענע פינסטערע יאָרן פון מיטלאַלטער, ווען זייער לעבן איז געווען הפקר פאַר יעדן שייגעץ־יינגל, דורכצורייסן זיך דורך געסלעך, וואָס יעדער שטיין איז אַ הייליקייט ביי מעכטיגע פעלקער, און צוקלאַמערן זיך צו דער וואַנד און פאַרוואַנדלען זי אין אַ מקום־קדוש. דער וועג צו דער כותל־מערבי פירט דורך דעם קריסטלעכן פייניקונגג־וועג, וואו אויף יעדן שטריט שטייט אַ קלויסטער — קענט איר זיך פאָרשטעלן דעם מוט און די געוואַגטקייט וואָס זיי האָבן געמוזט האָבן, דוקא אין די געסלעך זיך צו באַזעצן — און דורך זיי צוצוקריגן זיך צו דער מויער. ערשט נישט לאַנג, פאַר פערצן־פופצן יאָר, האָב איך געזען. ווי אַראַבישע יינגלעך האָבן מיט שטעקלעך און ברענענדיגע גראַז געשלאָגן די אַלטע יידן, וואָס זענען געשטאַנען אין עקסטאַז־געבעט פאַר דער וואַנט. און זיי, אַזויווי זיי וואָלטן נישט געווען געפילט די קלעפּ, אַזויווי זיי וואָלטן גאָרנישט געווען אויף דער וועלט. די אַראַבישע איינוואוינער פון דעם „הקדש"־פלאַץ, וואָס איז אַרום דער מויער, האָבן אָנגעטאָן די יידן די געברענטסטע און געבראָטנסטע ליידן, אַבי זיי נאָר צו פאַרטרייבן פון דער וואַנט. ווען יידן זענען

געשטאַנען ביי דער וואַנט און געדאַוונט, האָבן זיי דאָס מיסט, דאָס שמוציגע וואַסער ארויסגעגאָסן אויף זייערע קעפּ; דורכגע־פירט דורך דעם ענגן דורכגאַנג, צווישן זייערע הייזלעך און דער מויער, קעמלען, אייזלען; פאַרביי געיאָגט פאַרשידענע הינט — אַלץ האָבן זיי געטאָן, אבי די יידן צו פאַרטרייבן פון דער מויער. און דאָס איז געווען ערשט אין אונזער צייט, פאַר פערצן, פופצן יאָר, ווען די יידן אין ירושלים זענען געשטאַנען אונטערן שוץ פון די קאָנסולן פון זייערע לענדער; ווי האָט עס נאָך געמוזט אויסזעען אין יענע צייטן, אין יענע יאָרן, ווען די מאַכטהאַבער זענען געווען די איינציגע הערשער אין דער שטאָט, מעכטיג און שטאַרק אין דער וועלט, און יעדער אַראַבער האָט זיך גע־האַלטן פאַר אַ געוועלטיגער איבער די יידן? האָט אַן אַראַבער אָנגעטראָפן אַ ייד אין דער גאַס, האָט ער אים געגעבן זיין פּאַק, אַז דער ייד זאָל פאַר אים דעם פּאַק אַהיימטראָגן. יידן האָבן געמוזט אַראָפּגיין פון וועג, נישט נאָר פאַר דעם אַראַבער, נאָר אפילו פאַר זיין אייזל, און די אַראַבער האָבן זיי גערופן מיט שפּאָט: „קינדער פון טויט". און דענסטמאָל, אין יענע יאָרן, האָבן זיי די יידן נישט געקענט פאַרטרייבן פון דער מויער. און היינט ווערט דער פּלאַץ ביי דער כותל־מערבי מער אָדער ווייניגער רעספּעקטירט און געאַכטעט פאַר אַ הייליקייט, איז עס נאָר צו פאַרדאַנקען דער עקשנות און אויסגעהאַלטנקייט פון די פרומע יידן.

פאַרשידענע מיטלען האָבן אויסגעטראַכט די יידן צוצוקריגן זיך נעענטער צו דער מויער און וואָס אַמאָל מער איינצונעמען די פעסטונג פון בית־המקדש: היינט האָבן זיי עפּעס אָפּגעדונגען אַ קליין־שטיבל אין דער נאָענט פון דער כותל־מערבי און גע־מאַכט דערפון אַ שולעכל, כדי נאָר פון דאָרט צו קענען איבער־טראָגן פרייטאָג־צו־נאַכטס דעם ארון־קודש מיט די ספרים — צו האָבן אַ מעגלעכקייט צו ליינען די תורה פאַר דער כותל־מערבי.

און אַז עס קומט פרייטאָג אין אָוונט, אָדער שבת אין דער פרי, ווערט דער גאַנצער פּלאַץ פאַר דער כותל־מערבי פאַרוואַנדלט אין אַ גרויסער הערלעכער שול — אויף דער גאַס,

דו זעסט דאָרט אַלערליי יידן און הערסט אַלערליי געזאַנגען און ניגונים פון יידישן דאַווענען. עס ענדיגט זיך דער היימישער בעל־הביתישער „לכה דודי”, וואָס מיר הערן אין אונזערע שול־געסלעך פרייטאָג פאַרנאַכט פון אונזערע אייגענע יידן, ס'הויבן זיך אָן די אַראַבישע, באַקאַנטע מאַנאָטאָנישע העויות פון די אָריענטאַלישע יידן. עס מישן זיך אויס די קאָלירטע פליושענע פעלערינעס, וואָס הענגען אויפן אַלטן פוילישן שטייגער אויף די אַקסלען פון די פוילישע יידן, צוזאַמען מיט די רייכע אָריענ־טאַלישע קאָלירן פון די ברייטע זיידענע מאַנטלען פון די בוכאַרישע יידן, צווישן זיי — די אָרימע ברידער — די תימנער, מיט די ווייכע העמדער און לאַנגע ציטערדיגע פיאות; דאָ און דאָרט שוין אייראָפּעישע קליידער, אַ קאַפּעלוש און אַ שוואַר־צער ראָק. ווייבערישס ערב־יום־כפּורדיגס ווייס, צוזאַמען מיט אָר־ענטאַליש ברייט־קאָלירנדיג, ליכטיג זיידנס. עס ווערט איין סימפאָניע פון פאַרבן און ליכטער. און עס דאַכט זיך דיר, אַז אַמאָל האָט עס אַזוי געמוזט זיין אויף דעם ברייטן, ליכטיגן פּלאַץ, דאָרט אויבן אין דער הויך, אונטער דער מויער, וואו די יידן שטייען איצט. אַמאָל, ווען יידן פון די רייכע רוימישע קאָלאָניעס פון אַלעקסאַנדריע, פון אַנטיוכיה, פון בבל, פון דמשק— זענען זיך צוזאַמענגעקומען אויף אַ יום־טוב אין בית־המקדש אריין עולה־רגל זיין — און היינט איז עס דאָ אונטן, אונטער דער לעצטער מויער...

און אַזוי ווי די אַלטע ביי דער כותל־מערבי מישן זיך צוזאַמען, אַזוי מישט זיך צוזאַמען די יוגנט שבת נאָכמיטאָג אויף דער יפו־גאַס. אייגנטלעך איז דאָס אַ רעוואָלוציע, אַ רע־וואָלוציע פון דער לעצטער צייט, וואָס די „חלוצים” האָבן אריינגעבראַכט פון סלאַווישע לענדער. ירושלים, דאָס אָנשטענ־דיגע, דאָס צנועהדיגע, וואו אַלע גייען מיט איינגעהאַלטענע טריט, מיט קליינע שריט, וואו אַלע פילן אויף זיך דעם יאָך פון דער בכבודיגער שטאָט, וואו עס איז נישטאָ קיין טעאַטער, קיין קינאָ, וואו מען באַגניגנט זיך נאָר מיט שטיל־היימישע וויזיטן און וואָס די ענגלע.דער האָבן נאָך מער פאַרשטאַרקט און איינ־

געפּלאַנצט דעם אנשטענדיגן, כמעט „סנאָבישן" טאָן — זאָל זיך טרעפן אַזאַ זאַך. עס איז ווי די יוגנט וואָלט געוואָלט אַראָפּוואַרפן פון זיך מיט געוואַלד די קייטן פון ציכטיקייט און אָנשטענדיקייט פון צבועישער סנאָבישקייט און פאָרמעלער רעליגיעזיטעט — און זי האָט זיך געגעבן אַ גאָס אַרויס איבער די גאַסן פון ירושלים מיט איר גאַנצער יינג־פרייַלעכער, יינג־ליאַרעמדיגער און יינג־קוואַלנדיגער לעבעדיקייט. די גאַסן פאַרפלייצן זיי; נישט די טראָטואַרן — ממש די גאַסן, די גאַנצע לענג און די ברייט פון דער יפו גאַס, אויף קילאָמעטערס ווייט — איין צוגויסגוס פון יוגנטלעכע לייבער, יוגנטלעכע הענט און פיס: לאַכן און פרייד קוואַלט אַהער. און דוקא בחורים מיט בתולות, ווי אַמאָל אין יענע גוטע טעג — אין די גערטנער פון ירושלים. פון אַלע לענדער קומען זיי צוגיין, אַלע שטעטלעך אין פוילן האָבן בייגעשטייערט צו זיי. פון די בערג פון קאַווקאַז און קרים האָבן זיי געבראַכט זייער וואוילערישע יוגנטלעכקייט — דער גאַנצער „גדוד" איז דאָ, אַ נאַקעטער און אַ באָרוועסער, און מיט שמשון־קעפּ פאַרפלייצטע האָר, ספּאָרט־העמדער און ספּאָרט־הויזן, מיט נאַקעטע קניע און נאַקעטע אָרעמס. און די טעכטער פון ירושלים מיט קורצע קליידער און געשוירענע האָר. פאַר ירושלים אפשר שוין צו קורצע קליידער, צו קורץ געשוירענע האָר — נישט איין קרעכץ ווערט געגעבן דערויף. עס פעלן נישט די חרמות, דוקא אין דער יידישער שפּראַך, וואָס די רבנים הענגען אויס אויף די מויערן. ביי די ווענט, לענגאויס די הייזער, אויף די מויערן, אויף די בערגלעך, זיצן די אָריענטאַלישע פאָטערס און מוטערס, וואָס זענען אַריבערגעקומען פון די בוכאַרישע און תימנישע קוואַרטאַלן, אין זייערע אָריענטאַלישע טראַכטן און באַטראַכטן די „מאָסקאָוויטער". די אָריענטאַלישע יוגנט אָבער זיצט שוין נישט אָפּגעזונדערט אויף די ווענט, זיי זענען שוין אויסגעמישט צוזאַמען מיט דער ירושלימער יוגנט, אין דעם לעבעדיקן געווימל פון פרייד און פרישקייט וואָס טראָגט זיך פון דער יפו גאַס. און נישט איין מוטער פון די בוכאַרישע, תימנישע אָדער באַגדאַדישע יידן — זיצנדיק אַזוי־

ביי דער וואַנט און צוקוקנדיג זיך צו דער „היינטיגער״ יוגנט, מוז זיך דערמאָנען אירע אייגענע מיידלשע טעג, און נישט איין קרעכץ רייסט זיך אַרויס איבער דעם יוגנט־לעבן וואָס איז דורכ־ געגאַנגען אָן פרייד... אין פינסטערע הארעמס...

4

די דריטע מויער

איך הויב זיך אויף פרימאָרגן אין ירושלים מיט אפיקורי-סישע געדאַנקען: נאָך אַלעם, וואָס איז פאַר מיר ירושלים? אַ רעליגיעזע געדעכעניש, ווי פאַר דער גאַנצער וועלט. וואָס גייט זי מיך אָן? און, אַגב, ציען מיר נישט צו ווייט די שניר פון אונזערע זכרונות? אַ פאָלק, וואָס וויל לעבן, טאָר נישט אַזוי פיל און אַזוי ווייט געדענקען. עס איז צייט, אַז מיר זאָלן דורכ-האַקן און מאַכן אונזער אָנהייב אַביסל שפעטער, נעענטער צו אונזערע טעג. פונקט אַזויווי מען באַדאַרף פון אַ בוים, וואָס איז צו אַלט געוואָרן, איבערפלאַנצן זיינע צווייגן. נאָך אַלעם לעבן מיר דאָך מער מיט די עטישע און רעליגיעזע באַגריפן פון די ערשטע אשכנזים, איידער פון די פעלאַכישע שבטים, וואָס האָבן דאָ געוואוינט. ווען מיר וואָלטן געווען איבערגעבליבן אין ירושלים, וואָלטן מיר אפשר געווען אין היינטיגן טאָג א שבט, ווי עס זענען די שומרונים. ווער וואָלט אונז געקענט? דאַנקען גאָט, וואָס מען האָט אונז אַרויסגעטריבן פון דעם קליינעם אָרעמען לאַנד, און צוליב דעם האָבן מיר זיך דערהאַלטן ביזן היינטיגן טאָג; צוליב דעם זענען מיר מער מסוגל ווי יעדעס אַנדער פאָלק צו פילן קאָסמאָפאָליטיש; צו ווערן דער אַוואַנגאַרד פון דעם וועלט-געדאַנק. ניין. עס איז צייט, זאָג איך, דורכהאַקן, אָפּברעכן דאָס, וואָס איז דאָ געווען, איז געווען פאַר דער היסטאָרישער צייט, און עס האָט גאָרנישט קיין שום שייכות מיט אונז אַלס נאַציע, אַלס ראַסע, אַלס קולטורעלע מענטשן, נאָר אַלס פאַרנעפּלטע רע-ליגיעזע באַגריפן, וואָס דאָס „מלכות השמים" האָט צו פאַרטיילן. אָנהייבן באַדאַרף מען ציילן פון די ערשטע אשכנזים: פון אַ

רבינו גרשום, פון אַ רש״י, פון אַ ר׳ מאיר מרוטענבערג, פון אַ ר׳ יהודה חסיד. זיי האָבן אונז אויס אַזיאַטן געמאַכט און איך איראָפּעער פאַרוואַנדלט. איין ווייב אונז געגעבן, אפשר אויך די שפּראַך געגעבן. מיר זענען סלאַוון, צי געמאַנער, צי וואָס איר פילט. איך, למשל, פיל אין מיר סלאַווישע מיסטישע אומרואיקייט; איך פיל אין מיר די פייכטקייט פון די סלאַווישע וועלדער. אונזער היינטיגע רעליגיע איז אַן אשכנזישע. דאָס הייסט, מיר לעבן מיט די באַגריפן פון די ערשטע אשכנזים; מיר האָבן פון זיי געירשנט אַפילו אונזערע מיסטישע קבלהסטישע נייגונגען, פון וועלכע דער חסידיזם איז אַרויסגעוואַקסן. און „קידוש השם״ האָבן מיר אויך געלערנט פון זיי. אַלץ, וואָס מיר האָבן ער־וואָרבן, האָבן מיר ערוואָרבן אויסער די גרעניצן פון ארץ־יש־ראל, — וואָס גייט אונז ירושלים אָן?

אַזוי זאָג איך מיר, און איך גיי אין שטאָט אַרויס און וואַנדער אַרום פון איין אָרט אויפן אַנדערן. און אַז איך קום אַ היים צו מיטאָג, פּאַק איך אויס פון מיינע טאַשן שטיינדלעך און גרעזלעך, וואָס איך האָב אָנגעקליבן פון די אַלע ערטער, וואָס זענען מיר טייער און ליב, אַלס זכרון; אַ שטיינדל פון דער כותל מערבי, אַ שטיקל פאַרגלעזערטע מאַרמאָר, וואָס איך האָב אויפגעהויבן פון בית־המקדש פּלאַץ, אַ האַנט פול ערד פון זתים־באַרג, וואו אַהין עס האָבן געטראָגן די פרומע אַלטע יידן פון אַלע צייטן און דורות זייערע אויסגעפּייניגטע קערפּערס צו באַגראָבן; אַ פּאָר רויטע מאָן־קעפּעלעך, וואָס איך האָב אָנ־געקליבן אויפן וועג צום קבר רחל — און איך קום מיר פּאָר ווי אַ נאַר, ווי אַן אָרעמער פאַרבליבענער יורש פון רייכע מיוחסדיגע עלטערן, וואָס זיין פאַרמעגן איז אַוועקגענומען. און עס איז אים גאָרנישט איבערגעבליבן, נאָר קברים — גייט ער אַרום אויף די קברים און ציילט זיין יחוס...

קברים! אָבער וואָס וואָלטן מיר געווען אָן די קברים?

דאָס שענסטע, דאָס הערלעכסטע און דאָס רייכסטע, וואָס דער יידישער אוניווערזיטעט פאַרמאָגט ביזן היינטיגן טאָג, איז נאָך אַלץ, ליידער, דער גרויסאַרטיגער אויסבליק אויפן גאַנצן לאַנד, וואָס מען זעט פון הר־הצופים אַראָפּ. פון דעם אוניווערזיטעט־פּלאַץ, דאָס גאַנצע לאַנד אַנטדעקט זיך פאַר דיינע אויגן; דער מדבר יהודה ליגט פאַר דיר אויסגעצויגן ווי אויף דער האַנט; דער ירדן, ווי ער גיסט זיך אין ים־המלח אַריין, און הרי מואב — איינגעהילט אין זיידענע אַש־קאָלירגדיגע זונען־געוועבן. פון דער צווייטער זייט די בערג אַרויף צו שכם צו; ירושלים, איינגעפּאַסט אין דער מויער מיט דעם קופּאָל פון דעם מעטשעט, וואָס שטייט אויפן הר־הבית; קעגנאיבער — דער הר־הזיתים מיטן פּנים צום הר־הבית; דער גאַנצער באַרג איז באַשאָטן מיט קברים, קברים און קברים, וואָס ליגן און וואַרטן, אַז גאָט זאָל דערשיינען אויף דער צווייטער זייט און אָנהויבן זיין גרויסן טאָג.

דאָס גאַנצע לאַנד איז וויסט און לעער; אַנדערש האָט עס נישט געקענט אויסזען אין די טעג פון אַברהם, יצחק און יעקב. דאָס גאַנצע לאַנד — בערגיג, מיט געקאַלכטע קעפּ. קיין ביימל, קיין וואַלד, קיין טייך פאַרשטעלט דיר נישט. שטערט דיר נישט די אילוזיע, עס זעט גאָרנישט אויס ווי אַ לאַנד צו וואוינען, נאָר ווי גרויסע פּלאַטפאָרמען, פּלאַטפאָרמען און פּלאַטפאָרמען וואו די אַלע מענטשן זאָלן קומען זיך פאַרזאַמלען אויף די בערג און אויסהערן די פייערדיגע רייד וואָס וועלן קומען פון גאָטס מויל, ווען ער וועט זיך באַווייזן פון הימל איבער זיי. עס איז גאָרנישט קיין מענטשלעך לאַנד מיט זינדיגע ביימער, מיט מענטשלעכע וואַסערן, נישט קיין בהמהש גראָז, וואָס זאָל דערפרייען דיין אויג, קיין גרינס, וואָס זאָל דיך באַרואיגן — אַלעס איז וויסט און לעער — קיין הויז, קיין בוים, קיין מענטשלעכער צייכן — אַלעס דאָ איז אָפּגעגעבן פאַר אַ העכערן, פאַר אַ גרעסערן צוועק, ווי פאַר מענטשלעכע געברויכן.

עס דאַכט זיך, אַז די ווילדע בערג שרייען מיט אַן אוממענטשלעכער שטימע. געטלעך טראַגיש זעט אויס די ארץ־ישראל לאַנדשאַפט. נישט בענקענדיג־עלעגיש, ווי ס׳ווינט

צו דיר אַראָפּ אַ סלאַווישע לאַנדשאַפט מיט איר ווייסע ווייגענ־דיגע בזשאָזקעס און פאַרנעפּלטע סטאַוון — נאָר אַ טראַגיש אויסזען האָט דאָס לאַנד, ווי אַ געטלעך פייער וואָלט ערשט איבער די בערג אַריבערגעגאַנגען, אויסגעברענט אַלעס מענטש־לעכע פון די בערג און געהייליגט עס פאַר גאָט. און עס דאַכט זיך צו פאַרנעמען דאָס געשריי פון די בערג: פאַרוואָס האָסטו מיך געהייליגט? פאַרוואָס האָסטו מיך אויסגעקליבן פון אַלע טיילן פון דער וועלט פאַר דיין מזבח? איך וויל זינדיג־מעטשלעך זיין, ווי יעדע ערד; ווי יעדע ערד וויל איך טראָגן גרינסן און בוימער און וואַקסן; ווי יעדע ערד וויל איך טראָגן אין מיין שאָטן הייזער און סעדער; ווי יעדע ערד וויל איך געבוירן קינדער - פשוטע, איינפאַכע, זינדיגע מענטשן, נישט קיין משוגענע נביאים, וואָס זאָלן רייסן די בלאָטערס פון זייערע וואונדן! — פאַרוואָס האָסטו מיך געהייליגט?

אין יעדן זונען־אונטערגאַנג, איבער דער גאַנצער וועלט, אַנטפּלעקט זיך גאָט. נאָך מער אין די זונען־אונטערגאַנגען אין ירושלים, אויף די ארץ־ישראלדיגע בערג. עס איז דערפאַר, װאָס די שטיינערדיגע קאַלכדיגע בערג ווערן באַגאָסן מיט אַן אויסטערליש ברענענדיג ליכט פון אַ ציטראָן־קאָליר. די בערג ווערן ממש צוגאָסן און זעען אויס ווי פלאַמענדיגע פייערן און וואַרפן פון זיך אַליין אָפּ שטראַלן פייער. פון דעם ליכט, וואָס גיסט זיך פון הימל און פון דעם ליכט, וואָס גיסט זיך פון די בערג, באַשאַפט זיך אין דער לופט אַ געוועבטע דיקע נעץ שטראַלן־זיילן, וועלכע באַשטייען פון מיליאָנען מיליאָסן פינטע־לעך. די אַלע פייערן צופלאַקערן אַזוי די וועלט, דעם הימל, די ערד, די לופט, די שטיינער, אויף וועלכע דו שטייסט און — דיך אַליין. אַז דו מיינסט, אַז אַלעס איז צוזאַמענגעגאָסן געוואָרן אין פלאַמענדיגע שטראַלן. די וואָלקנס זענען אַראָפּגעקומען אויף דער ערד, די בערג זענען געשטיגן אין הימל, און אַלעס צע־גיסט זיך און טוליעט זיך און ווערט איינגעזונקען אין דעם פלאַמענדיגן אָן־עק און אָן־ענד. דו ווייסט נישט מער, וואו דו געפינסט זיך - צי דו שטייסט אויף דער ערד, צי דו שווימסט

אויף אַ פלאַקערדיגן אינזל־וואַלקן. אַזוי ווערט אַלעס צעגאַנגען און צעגאָסן ווי צעלאָזענע, פייערדיגע בליי — אין דעם ים־פייער אַריין, וואָס גיסט זיך אין אַ לאָך פון הימל אַריין — מיט דעם זונען־באַלעם. און דערנאָך, אַז די זון איז שוין לאַנג, לאַנג אונטערגעגאַנגען, שפּילן זיך נאָך די אָפּשיינען פון די שטראַלן אין דער לופטן אַרום, ווי פאַרבלאָנדזשעטע לעבעדיגע מתים, ווי מענטשן מיט אָפּגעהאַקטע קעפּ, וואָס דו ווייסט, אַז זיי האָבן שוין קיין חיות נישט מער. דענסטמאָל ערשט באַשטראַלט זיך די ערד מיט אָפּגעקילטע, דורכגעלויכטענע שאָטנס, וואָס שוועבן פון זיך אַזאַ בענקשאַפט אַרויס, און ציען דיין האַרץ פון דיר — ביז טיף אין דער בלויער נאַכט אַריין.

דאָס איז אַ געוויינלעכער וואָכן־זונען־אונטערגאַנג אין ירושלים. פאַר פרייטאָג פאַרנאַכט האָט די ירושלימדיגע זון אַ ספּעציעלן אונטערגאַנג — אַ שבתדיגן, מער אַ רייכערן און מער אַ מאָראַלישן און אַ נגידישן. עס איז די בענקשאַפט פון אַ כלה אין דער נאַכט פון איר חופּה — וואָס ליגט אין דעם ספּעציעלן פרייטאָגדיגן זון־אונטערגאַנג פון ירושלים. דער זון־אונטערגאַנג פון ערב־יום־כפור צו „כל־נדרי", צוזאַמען מיט די פרייטאָג־פאַרנאַכטן אין אונזערע שטעטלעך. פון אויסגעצוואָגענע בתולות מיט געוואַשענע קעפּ און פון פאַרבענקטע בחורים — האָט די זון אין זיך, ביי איר אונטערגאַנג, פרייטאָג פאַרנאַכט אין ירושלים. אַז דו געפינסט זיך אין אירע שטראַלן, דענסט־מאָל ווערסטו געלייטערט און געאַדלט, ווי די קאַלטע פינגער פון אַ כלה, וואָס דיין האַנט באַרירט אין דער נאַכט פון איר חתונה...

פאַר אַ געוויסער צייט צוריק האָבן יידישע אַרבעטער, בויענדיג אַ וועג הינטער ירושלימער מויער, אַנטדעקט אַ גרויסן פיר־עקיגן שטיין פון דעם טיפ, פון וועלכע די כותל־מערבי איז געבויט. זיי האָבן גלייך געלאָזט וויסן דערפון דעם יידישן אוניווערזיטעט, מיט דעם ד"ר סיקעלניקאָוו פון דער אַרכעאָלאָ־

גישער אָפּטיילונג. ד״ר סיקעלניקאָוו האָט דערפון געדרונגען, אז אונטער דעם שטיין מוז זיך באהאלטן נאָך א קייט פון שטייגער. און ווער ווייסט, צי דאָס וועט נישט פירן צו דער אנטדעקונג פון דער דריטער מויער, וואָס ווערט דערמאָנט אין יוזעפוס פלאוויוס, וועלכע דער קעניג אגריפוס האָט גענומען אויפמויערן צו באפעסטיקן ירושלים, און ער האָט געמוזט אָפּשטעלן דאָס בויען פון דער מויער אין מיטן צוליב די רוימערס פארבאָט. (נאָר ווי יוזעפוס דערציילט, האָבן זי די יידן, בשעת דעם אויפשטאנד קעגן די רוימער, פארענדיקט און באפעסטיקט.) ווען ד״ר סיקעלניקאָוו האָט דערפון מיטגעטיילט די קריסטלעכע אר־בעלאָגן, מיט וועלכע עס ווימלט אין ירושלים, האָבן זיי זיך פון אים אויסגעלאכט. איבערהויבט האָבן די קאטוילישע גע־לערנטע, די פראנצויזישע, נישט געוואָלט צולאָזן צו דער השערה וועגן דער עקזיסטענץ פון א דריטער מויער, וואָרום דענסטמאָל וואָלט דאָס חלילה געשטעלט אין פראגע די ריכטיקייט פון יעזוסעס קבר, וואָס זאָל זיך געפינען אין דער באגרעבעניש־קירכע. וואָרים ווי עס איז באוואוסט, האָט דער יידישער דין פארבאָטן א קבר אין די מויערן פון דער שטאָט. די אנטדעקונג פון דער דריטער מויער, וועלכע ליגט ווייט אויסער די מויערן, וואָלט באשטעטיגט, אז בשעת יעזוסעס טויט איז די שטאָט געווען פיל גרעסער; און דער אָנגעגעבענער קבר, אין וועלכן פיל קריסטלעכע סעקציעס צווייפלען אויך היינט — וואָלט נאָך מער געווען אוועקגעשטעלט געוואָרן אין צווייפל, ווייל עס קומט אויס, לויט דעם פלאן פון דער דריטער מויער, כמעט אין מיטן שטאָט... אָבער ד״ר סיקעלניקאָוו האָט זיך נישט געלאָזט אָפּשרעקן פון די קאטוילישע ארגומענטן. ער האָט זיך גענומען גראָבן. און היינט ליגט אָפן פאר דער גאנצער וועלט די קייט פון דער דריטער מויער, וועלכע קוקט ארויס פון גראָבן פון דער ערד, וואָס יידישע הענט און יידישן וויסן האָבן זי ארויסגערופן פון דער ערד, כדי עדות צו זאָגן אויף יידישן כבוד. ניין, נישט אזוי לייכט איז די רוימער אָנגעקומען צו נעמען ירושלים. נישט בחינם דערציילן אזוי פיל דערפון און גרויסן זיך מיטן

רוימישן נצחון איבער די יידן די רוימישע היסטאָריקער. מיר פאַרשטייען איצט גאַנץ גוט דעם טריאומף־בויגן, וואָס זיי האָבן אויפגעשטעלט לכבוד טיטוסן צו זיין ירושלימדיגן זיג, אַ כבוד, מיט וועלכן די רוימער זענען נישט געווען אַזוי פריייגעביג פאַר אַנדערע גיבורים. קוקט און זעט די דריטע מויער, און איר וועט פאַרשטיין יידישע געשיכטע.

פון די שפּאַלטן פון דער ערד קוקט זי אַרויס ווי אַן אַרויסגערופּענער גייסט, און זי האַלט אין אירע הענט די האָר מיט די שטיקער הויט, וואָס זי האָט אַראָפּגעריסן פון קאָפּ פון איר באַצווינגער, אין איר געראַנגל פאַר איר כבודס וועגן. צווישן אירע ציין און איר טויט מויל האַלט זי די אָפּגעביסענע פינגער פון דעם „זיגערס" האַנט, וואָס זי האָט אָפּגעביסן אין איר קאַמף פאַר איר באַפרייאונג. דאָס בלוט פון אירע בתולים איז אויסגעגאָסן אויף אירע שטיינער און זאָגט עדות, אַז ווירדיג זענען זיי געווען, די העלדן, וואָס זענען געשטאַנען אויף איר...

איינע אין איינע ליגן די שטיינער. גרויס, מעכטיג און מאַיעסטעטיש — און גיבן דיר אָפּ אַ גרוס, אַז נישט די גאַס האָט דיך געבוירן, און נישט פון מאַרק ביסטו געקומען — אַז דו האָסט אַ פאָטער און אַ מוטער געהאַט...

און עס איז עפּעס ווי אַ צייכן, וואָס אַן אומגעזעענע האַנט האָט דיר אָנגעוויזן, ווי אַ סימבאָל, אַז אַזוי לאַנג איז זי געלעגן פאַרשאָטן אונטער דער ערד, אַ מעכטיגע און אַ שטורעמדיגע — און געשלומערט. און קיינער האָט זי נישט אַנטדעקט, ביז עס זענען געקומען די אייניקלעך פון די, וועלכע זענען געפאַלן אויף איר, און אויסגעגראָבן זי מיט זייערע פינגער, כדי צו באַווייזן דער וועלט דעם כבוד פון זייערע זיידעס.

די ערשטע זאַך, וואָס די יידן האָבן אין ירושלים אויפגעטאָן, איז געווען צו אַנטדעקן די דריטע מויער, אויף וועלכער זיי האָבן געקעמפט פאַר זייער באַפרייאונג מיט דעם מעכטיגסטן פיינט פון דער וועלט. — איז דאָס נישט אַ סימבאָל?

און זי איז דאָך געלעגן אַזוי אויבן־אויף און, ווי עס

וואָלט ווער אַ שפּאַס געטריבן, גייט די דריטע מויער דוקא פאַרביי פאַר אַלע אַרכעאָלאָגישע אינסטיטוטן און שולן, וואָס כמעט אַלע פעלקער און אַלע קירכן האָבן אין ירושלים. און קיינער האָט זי נישט געזען, און קיינער האָט זי נישט געפונען, ביז די אָרימע יידישע וויסנשאַפט איז געקומען קיין ירושלים, און די שוואַכע יידישע הענט...

מיר פאַרגינען מיטן גאַנצן האַרצן דער קריסטלעכער וועלט אירע הייליגע דענקמעלער, וואָס זי האָט אין ירושלים און אין אַנדערע ערטער אין ארץ-ישראל. אין אונזער נאַציאָנאַלן שטאָלץ ליגט נישט צו פאַרלייקענען די שפּורן פון יעזוס קריסטוס. פאַר־קערט, צו באַשטעטיגן און צו העלפן אַרויסברענגען יעדן שפּור און יעדן צייכן, וואָס וועט באַשטעטיגן די פאַקטישע עקזיסטענץ פון יעזוסן. ווייל מיר האַלטן, אַז די ריכטיגע און אמתע תורה, וואָס ער האָט געפּריידיגט און וועלכע האָט דער וועלט געגעבן דאָס פּנים, וואָס זי האָט היינט — איז אַן אויסשטראַלונג פון יידישן גייסט, פון יידישן מוט און פון יידישער וועלט־אָנשויאונג. מיר האָבן חשבונות מיט זיינע תלמידים, מיר האָבן חשבונות מיט דער קירך, וועלכע האָט, אין זיין נאָמען, אונז אָנגעטאָן דעם מאַרטירער־קראַנץ אויף אונזער קאָפּ דורך אונזער גאַנצער געשיכטע; אין זיין פאַקטישן טויט — צי מיט דער הילף פון די יידישע כּוהנים און סנהדרין, צי אָן זייער הילף — זענען מיר פּונקט אַזוי שולדיג, ווי די היינטיגע גריכן זענען שולדיג אין סאָקראַטעסעס טויט, אָדער די היינטיגע פראַנצויזן און די היינטיגע ענגלענדער זענען שולדיג אין זשאַן ד'אַרקס טויט, אָדער אין טויזנטער אַנדערע קרבנות, וואָס די קירכע האָט גע־בראַכט. נישט דערפאַר, וואָס מיר ווילן נעמען אונזערע „כּוהנים" אין שוץ, און זאָגן, אַז זייערע הענט זענען ריין געווען, נאָר פּילאַטוסעס הענט זענען באַשמוצט אין קריסטוסעס בלוט — כאָטש ער האָט זיי אָפּגעוואַשן — ניין! אונזערע „כּוהנים" אין אַלע צייטן, אַפילו די היינטיגע, זענען נישט ערגער און זענען נישט בעסער ווי די גייסטלעכע פון אַנדערע טעמפּלען. קריסטוס וואָלט פּונקט אַזוי געפאַלן פון די הענט פון אַנדערע גייסט־

לעכע — אַריינגערעכנט די קריסטלעכע — ווי ער איז געפאַלן דורך די יידישע (אויב ער איז געפאַלן דורך זיי). און וואָלטן די יידישע גייסטלעכע, דורך די יאָרן פון מיטלאַלטער, געהאַט מער קראַפט, ווי אין חרם אַריינלייגן און מלקות שלאָגן, וואָלטן, וואָרשיינלעך, שפינאָזא און אוריאל אַקאָסטאַ און טויזנטער זייערס גלייכן געווען דיזעלבע מאַרטירער, וואָס קריסטוס. דער חילוק איז נאָר דער, וואָס בשעת די יידישע גייסטלעכע האָבן נאָר געקענט שעלטן און העכסטנס אַ קאַנטשיק אויפהייבן, אָדער איינ־צושליסן אין „קונע” ביי דער שול־טיר — האָבן די קריסטלעכע גייסטלעכע געהאַט אַן אינקוויזיציע און אַ דאָמיניקאַנער מאָ־נאַכן מיט פייערדיגע שטויסן...

אין קריסטוסעס טריאומף איבער דער געצנדינערישער וועלט זעען מיר דעם טריאומף פון יידישן גייסט, פון דער יידישער מאָראַל — פון יידישן אמת. אַזוי־ווי זי האָט זיך אָנגעהויבן קריסטאַליזירן פון אַלטן טעסטאַמענט אַרויס: פון תהילים און פון די נביאים, און איז געלייטערט און געהויבן געוואָרן אין איר העכסטער ליכט אין דער צייט פון צווייטן בית־המקדש, וואָס האָט אַמבולטסטן אַרויסגעבראַכט די עטיק פון דעם יידישן גלויבן, אין יענער צייט, אין יענער מיליע, אין וועלכער יעזוס האָט זיך געפונען. דורך דעם פאַרלייקענען מיר נישט זיין עק־זיסטענץ. פאַרקערט, יעדער צייכן, וואָס ציינט אויף זיין זיין, איז ביי אונז טייער; מעג עס אונז נאָך זיין ווי פרעמד — מיר בויגן אונזערע קעפּ מיט כבוד דערפאַר.

דורך דעם פאַרשטייען מיר נישט, וואָס אַ טייל פון די קריסטלעכע געלערנטע ווילן אַזוי עקשנותדיג פאַרלייקענען די אויטענטישקייט פון דער „דריטער מויער” — צוליב קריסטוסעס גרוב. מיר, פון אונזער זייט, ווי שוין געזאָגט, פאַרגינען זיי מיטן גאַנצן הארצן יעזוסעס קבר. און מיר זענען אפילו מוכן ומזומן אָ צונעמען מיט אַלע פעסטקייטן, אַז דוקא אָט אויף דעם אָרט וואו עס באַווייזט זיך יעדעס יאָר דער „נס פון פייער”—אַז אָט דוקא דאָ איז יעזוסעס קבר. עס איז גאַנץ גלייך, אויב עס איז אין דער מויער, אָדער אויסער דער מויער. פון דער צוויי־

טער זייט וועט דאָס קריסטנטום נישט אונטערגייען, אַז עס וועט באַוויזן ווערן, אַז די באַגראַבעניש־קירכע שטייט נישט אויפן קבר — עס וועט נאָר ווערן איבעריג דאָס פילע בלוט, וואָס איז פאַרגאָסן געוואָרן סיי פון יידן און סיי פון זיי אַליין — פאַר די מלחמות אַרום דעם קבר. און פאַקטיש זענען דאָ קריסטן, וואָס גלויבן, אַז ערגעץ אַנדערשוואו איז דער קבר. אַט למשל, איז דאָ אַן ענגלישע סעקטע, וואָס האַלט, אַז דער קבר פון קריסטוסען געפינט זיך אין אַ וואונדערבאַרן גאָרטן אויסער דער שטאָטס טויערן, און ווייזן דיר אָן באותות ומופתים, מיט ראיות פון נייעם טעסטאַמענט, אַז דוקא דאָרט, אין זייער גאָרטן, געפינט זיך דער קבר און נישט ערגעץ אַנדערשוואו. און אייגנטלעך איז עס גלייכער אויך, אַז פונקט אַזוי ווי די מענטשן האָבן זיך אָנגעהויבן אַרויסצוציען הינטער דער מויער, זאָלן זיך אויך די היסטאָרישע פלעצער און די קברים אַרויסציען זיך פון דער מויער — דער עיקר איז דאָך די אילוזיע, נישט דער אמת. וואָס אָנבאַטרעפט דעם עצם פאַקט פון יעזוסעס עקזיס־טענץ, באַדאַרף מען גאָרנישט צוקומען צו זיין קבר — די שטיי־נער פון ירושלים דערציילן עס, די לופט זאָגט עדות דערויף.

איר פילט די גרויסע טראַגעדיע, וואָס האָט זיך אָפּגע־שפיגלט מיט זיין טויט אויף שריט און טריט. איך מוז זיך מודה זיין, אַז איך בין געוואָרן אָנגעשטעקט פון דער יעזוס־לעגענדע אויף שריט און טריט אין ירושלים (איך האָף, מיינע פרומע לעזער וועלן מיך נישט פאַרשטיינערן דערפאַר).

ווען איך האָב זיך געפונען אין דער קירך פון פילאַטוסעס טויער, ביי וועלכן מען האָט געמשפט קריסטוסן (וואָס אגב אַ גע־שמדטער יידישער גייסטלעכער האָט אויסגעפונען דעם פלאַץ און פאַרוואַנדלט עס אין אַ קירכע), און דערמאָנט זיך אָן דער גרויסער דראַמע, וואָס דאָ האָט זיך אָפּגעשפילט פאַרן טויער ביים משפט פון קריסטוסן, האָט מיך אַ רעליגיעזער ציטער אַרומגענומען. און מיט מיין גאַנצער פאַרביטערטקייט, וואָ״ס איך פיל קעגן דער קירכע, אז איך האָב זיך געפונען אין דעם „פיי־ניגונגס־געסל״ „די רויזע״, דורך וועלכן מען האָט קריסטוסן

געפירט צו קרייציגן - האָט מיין הארץ זיך געקאָרטשעט פאַר צער און שאַנד. נישט ווילנדיג האָב איך געמוזט פאַרגלייכן דאָס געסל מיט אַן אַנדער געסל, וואָס איך האָב געזעען אין טאָלעדא אין שפּאַניע. דאָס געסל פון דער יידישער אינקוויזיציע, דורך וועלכן מען האָט די יידישע אנוסים געטריבן פון דעם טריבונאַל צו די אינקוויזיציע־קערקערס, אוןביידע זעען זיי אויס גלייך. אין ביידע שפּאַצירן אַרום די שאָטנס פון די מאַרטירער און שטאַמען ביידע פון איין גייסט.

איינמאָל האָט מיך ד״ר מאַגנוס אין אַ פרייטאָג פאַרנאַכט ארומגעפירט אַרום דער מויער פון ירושלים צו ווייזן מיר די נייע אויסגראָבונגען, וואָס מען האָט געפּרואווט מאַכן ביי אבי־שלומס קבר. האָט אין גלאַנץ פון זונען־אונטערגאַנג מיין אויג זיך פאַרקוקט צו די ציפּרעסן־ביימער, וואָס וואַקסן אויפן שפּיץ באַרג הזיתים, און איך האָב זיך דערמאָנט אָן יענער טרויערי־גער נאַכט, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּיגלט ביי יעזוסעס געפאַנגען־נעמען, און מיט זיין גאַנצער פרעמדקייט, וואָס איך פיל צו דעם קריסטנטום, איז מיין הארץ ארומגענומען געוואָרן און אָנ־געשטעקט געוואָרן מיט יענעם טיפן, רעליגיעזן טרויער, וואָס אַ מענטש האָט דאָרט אויבן געפילט אין דער נאַכט, ווען ער האָט געהערט די טריט פון טויט...

(זייט מיר מוחל פאַר אַביסל קריסטלעך).

5

תל־אביב

אין וועלכן חלום האָב איך דיך געזעען? אין וועלכן מילך־וועג האָסטו געוואַנדלט? — נישט אין די ערנסטע יום־כּיפּורדיגע און ימים־נוראימדיגע טעג, — אין די האַלב־יום־טובדיגע, אין די לייכטע חול־המועדיגע, שושן־פּורימדיגע טעג האָב איך דיך געטראָפן. פאַרנעפּלט אין וואָלקן־רויך פון די ציגאַרן און ציבוק־לולקעס, אין די קרעפּלעך-עסנדע, אייער און ציבעלעס אָנגעפּיל־טע טעג: יום־טוב איז עס, אין חדר גייט מען נישט, דאָך מעג מען אַלעס טאָן...

תל־אביב — די פרייסטע און לייכטסטע שטאָט פון דער וועלט. איין גרויסער לייכטער יום־טוב שוועבט איבער דיר אַ גאַנץ יאָר. די זון מאָלט דיך ווייס און הייס, און דער זאַמד וואַרימט אַרויס פון אונטער דיינע אַספאַלט־ברוקן. פון אונטער דעם צעמענטענעם ברוק גליט דער זאַמד אַרויס מיט זיין וואַרימקייט. די מענטשן שפּאַנען אים איין, שפּאַרן אים אַרונטער אונטער פּלאַטן אַספאַלט און צעמענט, און ער, דער הייסער זאַמד, רייסט זיך דורך און מאַכט פון תל־אביב דאָס, וואָס זי איז באמת: א גן־עדנדיגן, לייכט־זומערדיגן באָד־פּלאַץ. א גאַנץ יאָריגן זומער־אָרט.

געוויס, געוויס איז דאָ פיל לעכערלעכס. תל־אביב רייצט אייער לאַך־אינסטינקט. אַז איר זעט עס — איז ווי עס וואָלט אייך ווער געקיצלט הינטער אייער לאַך־נעפּעלע. געוויס, געוויס. געוויס, אַ פאָלק, וואָס איז אַלט פיר טויזנט יאָר, אַ לאַנד, וואָס איז אַלט פיר טויזנט יאָר און אַ שטאָט, וואָס איז אַלט דריי טעג. אַ לאַנד, וואָס האָט אַרויסגעגעבן די רעליגיעס פון

דער וועלט, א פאלק, וואס האט עקשנותדיג דורכגעטראגן דורך די פעלקער פון דער וועלט, דורך דעם פייערדיגן גאנג פון דער געשיכטע זיין אפגעפארעמט לעבן — באשאפט די סטיללאזע שטאט. געוויס איז דא וואס אויסצולאכן — עס רייצט אייער לאך-אינסטינקט.

„מנחם מענדל״ וואס וויל זיך רעאביליטירן.

קודם-כל די הייזער. נישטא קיין צוויי הייזער, וואס זאלן ענלעך זיין איינס צום אנדערן אין גאנץ תל-אביב. פאר יעדן הויז באזונדער איז אויסגעטראכט געווארן א באזונדער סטיל. האט איינער געמאכט די באלקאנען פון פארנט — האט דער צווייטער דוקא געמאכט די באלקאנען פון הינטן; האט איינער א פלאטשיגן דאך — האט דער צווייטער א שפיציגן דאך. איינס זעט אויס ווי א חברה־תהלים-שול אין א שול-הויף, מיט אפגעשיילטע העברעישע אויפשריפטן אויפן טויער, מיט יידישע ארנאמענטן. דאס צווייטע זעט שוין אויס ווי אן אלפן־הויז, אריבערגעבראכט פון אונטערלאקן, פון דער שווייץ. איינס איז ענלעך צו א שיף — דאס צווייטע צו א גרויסער לאמטערן, און דאס דריטע — איז שפאניש, אפילו מיט בלומען-טעפ אויפן דאך. ס׳איז אן אויסשטעלונג פון סטילן. ניין, — אן אויסשטעלונג פון שילער־ארבעטן פון אן ארכיטעקטישער שול. ווער עס האט געוואלט, איז געקומען און האט זיך געלערנט אויף תל־אביב. אלע סטילן — אחוץ א פרואוו פון א יידישן סטיל, ווען מען זאל נישט צורעכענען די פאר העברעישע ווערטער, די דאטע, ווען דאס הויז איז פארטיג געווארן (וואס יעדער איינער האט געפילט דעם חוב אויפצוגעבן אויפן הויז). און פון דעם שלעכטן מאטעריאל שיילן זיך די העברעישע ווערטער און אר־נאמענטן אפ און פארוואנדלען טייל גאסן פון תל־אביב אין א שול־הויף, וואס מען פרישט נישט אויף, ווייל עס פעלט אויס אין „קופה״ געלט.

און דאן, בשעת בהלה, ווען מען האט פאר אן אייל ואמד דעם אראבער מיט גאלד אפגעשיט, זענען מענטשן גע־ווארן שפארעוודיג אין פלאץ; האט מען געבויט אויף די דע־

כער, אויף די קעפּ. איינער אַ בעל־הבית האָט אַפילו — פאַר גרויס אײלעניש — פאַרגעסן איינצומויערן די טרעפּ אין הויז אַריין, האָט מען זיי געמוזט אויפשטעלן פון דרויסן: דאָס הייסט, פון דרויסן גייט ווי אַ געדרייטער טורעם די טרעפּ, און פון דרויסן גייט מען, דורך אַ קאָרידאָרל, אין די שטובן אַריין. יאָ, יאָ, עס איז דאָ פיל הומאָריסטישס, כאָטש מ׳ווייזט דיר, אַז דאָס האָבן יידישע הענט געמאכט — פון דעם וואַסער־גיסן און קאַלך־לעשן ביז צום גלעזער; פון בלעכער ביז צום שלאָסער — ווי מנחם מענדל וואָלט זיך אַליין געווען פאַרוואונדערט אויף זיך אַליין, וואָס ער האָט דאָס געקענט. און אויף יעדן גאַסן־קערער און מיסט־אויסרוימער ווייזט מען דיר אָן ווי אויף אַ נאַציאָנאַלן העלד, ווי ישראל וואָלט געווען די איינציגע נאַציע אויף דער וועלט, וואָס באַזאָרגט די זאַכן אַליין און דינגט נישט קיין פרעמדע משרתים דערצו. מען גרויסט זיך מיט יעדן קוימען־קערער, מיט יעדן נאַכט־וועכטער און לאַמטערן־אָנצינדער, און מען ווייזט אָן אויף אים ווי אויף אַ וואונדער, ווי אויף אַ „אתחלתא דגאולה״ — זעט ווי ווייט מנחם מענדל איז דער־גאַנגען...

און דאַן די מלאכות, וואָס ווערן דאָרט געלערנט! אין תל־אביב האָדעווען זיך אַלע ווירטואָזן, וואָס די וועלט קען פאַרברויכן פאַר די נעכסטע פופציג יאָר. פון יעדן פענסטער דרינגט דיר אַרויס אַ גראַמפּלען פון אַ פידל, אַ גאַמען־ציען פון אַ פּיאַנאָ. געזאַנג און געשפּיל — פון שטוב און שטוב, אַזוי אַז די קולות צעשפּילן זיך אין אַ נאָכמיטאָג אין תל־אביב קען מען משוגע ווערן, איז זיך נישטאָ וואו אַהינצוטאָן — כאָטש זיך וואַרפן אַ לעבעדיגער אין ים אַריין. איך אַליין בין אַרומגעלאָפן מיטן שטיקל פּאַפּיר אין איין האַנט און מיט דער פעדער אין דער צווייטער אָנצושרייבן די פּאָר ציילן דאָ פון הויז צו הויז און געזוכט מיר אַ רואיג אָרט, און פון אומעטום האָבן מיך די קולות פאַרטריבן און איך האָב געמוזט באַ־האַלטן דאָס שרייבן ביז איך וועל אַרויס פון די גרענעצן פון תל־אביב, מיט אַ גאַנצן געהער, מיט נישט־געשפּאָלטענע באַמ־

בלען און מיט געזונטע נערוון — דאָס איז נישט איבערגעטריבן.

תל־אביב איז פאַרפלייצט פון מוזיק. און וואַרט אַ ווײַלע, ווען די אַלע „מישא עלמאַנלעך", „יאַשאַ חפצלעך" וועלן זיך געבן אַ שיט אַרויס איבער דער וועלט, וועט איר האָבן וואָס צו הערן!...

די פאַרשפּרייטסטע אינדוסטריע אין תל־אביב איז נאָך אַלץ די נאַציאָנאַלע יידישע אינדוסטריע — דאָס פאַבריצירן פון סאָדע־וואַסער, אָדער ווי מען רופט עס דאָרט — „גאַזאָז". דאָרט, אין תל־אביב, האָבן יידן געבראַכט די אינדוסטריע צו איר העכסטער שלימות. יידן אַרבעטן דאָרט אויס כלערליי קאָלירן סאָדע־וואַסער: פיאָלעטענע און אָראַנזשענע און געל־ציטרין־קאָלירן — און וואָס פאַרא נישט? און נאָך די קאָלירן זענען זייערע געשמאַקן: ביטערע און זויערע; האַלב־ביטערע און זויערלעכע; לאַקריץ־זיסלעכע און צוקער־זיסלעכע — טעמים, דאָס האַרץ אויפצומונטערן און דאָס האַרץ אויפצוטרייסלען. טייל הערצער באַדאַרפן אַ מילדערן אויפוועקן און טייל הערצער דאַרפן אַן ענערגישן, שטאַרקן טרייסל. איז וואָס פאַרא האַרץ דו האָסט, אַזאַ מין סאָדע־וואַסער קענסטו קריגן דערפאַר. און פאַרקויפן פאַרקויפט מען דיר דאָס סאָדע־וואַסער אויף שריט און טריט. מען האָט דיר באַזאָרגט, אַז דו זאָלסט נישט באַדאַרפן מאַכן קיין איבעריגן שריט צו דערגרייכן צו אַ שטענדער מיט סאָדע־וואַסער. עס זענען דאָ באַזונדערע געוועלבלעך, וואָס האַלטן נאָר ספּעציעל סאָדע־וואַסער, און עס זענען דאָ שטענדערס אויף דער גאַס, וואָס פאַרקויפן דיר סאָדע־וואַסער. אחוץ דעם האָט יעדעס געוועלב אַ באַזונדער ווינקעלע ביי דער טיר, וואו מען פאַרקויפט דיר סאָדע־וואַסער. טיילמאָל טראַכט איך זיך: ווען, חלילה, די אַלע צילענדערס מיט סאָדע־וואַסער, וואָס געפינען זיך אין תל־אביב, זאָלן זיך צעשפּילן, קען, חלילה, די גאַנצע שטאָט אונטערגיין. און טיילמאָל דאַכט זיך מיר, אַז די פילע געוועלבער פון סאָדע־וואַסער, וואָס געפינען זיך אין תל־אביב, איז אַ יידישער דריידל — און עס האָט אַ באַהאַלטענעם געדאַנק... עס איז פּשוט דער בעסטער פאַרטיידיגונגס־מיטל.

ווען, חלילה, אַ שונא זאָל באַפאַלן תּל־אביב, וועלן יידן אַרויס־גיין פון זייערע געוועלבלעך מיט די צילענדערס אין די הענט און וועלן אָנהויבן צו שפּריצן אויפן שונא — דאַן בין איך אים שוין נישט מקנא...

דאָס צווייטע פאַרשפּרייטע אַרטיקל אין די געוועלבער פון תּל־אביב זענען העמדער. גאָט מייגער! אין מיין לעבן האָב איך נישט געזען אַזוי פיל העמדער. — פון וואַנען האָבן זיי גענומען אַזוי פיל העמדער, וואָס ליגן אויסגעלייגט אין די שויפענסטער פון די געוועלבער אין די תּל־אביבער גאַסן? און תּל־אביב פאַרמאָגט עפּעס געוועלבער! גאַנץ תּל־אביב אייגנטלעך איז אַ לאַנגע קייט מיט געוועלבער, וועלכע שרייען צו דיר — און דווקא אין העברעאיש — מיט מיילן לאַנגע שילדן, איין שילד איבער דער אַנדערער און איין שילד פּראָוואָוט די אַנדערע איבערצושרייען, מיט גרעסערע און ליכטיגערע און ברייטערע בוכשטאַבן — אַזוי אַז דו פאַרגעסט זיך, וואו דו געפינסט זיך, מיינסטו, אַז דו ביסט פאַרבלאָנדזשעט געוואָרן אין אַן אומענדלעכן שול־הויף, אין אַ שול־הויף, וואָס איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גרויסע שטאָט; אַ שול־הויף, וועלכער ציט זיך אויף ווערסטן און קילאָמעטערס. ברייטע און לאַנגע גאַסן — און אַלע גאַסן זענען פול מיט געוועלבער, זענען באַהאַנגען מיט לשון־קודשדיגע שילדן. און פון אַלע שויפענסטער קוקן אַרויס צו דיר שטויסן העמדער; און פון אַלע געוועלבטירן — קראַנען פון סאָדע־וואַסער.

אָ, געוויס, עס איז דאָ פיל, וואָס רייצט דיין לאַך־אַפּעטיט, ווען דו וואַנדערסט איבער די גאַסן פון תּל־אביב. אָבער וויפל פּאַטעטישס, וויפל אמת־רירנדס. דראַמאַטישס און וויפל — אָפּפער־ברענענדיגע אידעאַליסטישקייט איז דאָ אין דער מנחם־מענדלשער שטאָט!

קודם־כל — די שטאָט אַליין.

יידן האָבן נישט געבויט קיין דערפער — יידן האָבן געבויט שטעט. זייער גאַנץ לעבן האָבן זיי געהאַלטן נאָר אין בויען שטעט, פון וועלכע מען האָט זיי דערנאָך אַרויסגעטריבן. איז

פאַרשטענדלעך — ווען זיי זענען צוריקגעקומען אין זייער אײַ־גענער היים אַריין, האָבן זיי זיך צום ערשטן גענומען בויען אַ שטאָט.

אויסגעקליבן אַ שטיק זאַמד, אויף וועלכן דער ווינט האָט די אויגן פאַרשיט, און געזאָגט: „דאָ וועלן מיר בויען אַ שטאָט". נישט געפרעגט, צי מען דאַרף יאָ, צי מען דאַרף נישט — גע־נומען און געטאָן.

אין אַכטן יאָר האָב איך געזען אַ פּלאָקן אַרײַנגעשטעקט אין דעם שטיק זאַמד־ים הינטער יפו: און אויפן פּלאָקן איז געווען אַ שילדל אויפגעקלאַפּט מיטן וואָרט „תל־אביב". אַ ייד איז אַרומגעגאַנגען מיט אַ קאַרטע אין דער האַנט, אויף וועל־כער עס איז געווען אויסגעמאָלט, אויף פּאַפּיר, אַ שטאָט, מיט גאַסן, מיט פּאַרקן, מיט גערטנער — און פאַרקויפט חלקים. מיר האָט מען געוואָלט פאַרקויפן דעם גאַנצן ברעג ים פון דער שטאָט פאַר אַ קלייניקייט. האָב איך זיך געטראַכט: וואָס יידן קענען! גייען בויען אַ שטאָט אויף זאַמד. היינט ציט זיך אויס אַ שטאָט פון יפו ביז צום ברעג ים; אַ שטאָט וואָס ציט זיך אויף מײַלן ווייט ברייט; אין איר וואוינען באַלד פערציג טויזנט אײַנוואוינער.

עס איז די מאָדערנסטע, קולטורעלסטע און באַקוועמסט־אײַנגעאָרדנטע שטאָט אפשר אין גאַנצן אָריענט.

טאַקע אַ שטאָט אויפן „לאַגער". אַ שטאָט וואָס איז גע־בויט געוואָרן נישט פאַר דער איצטיגער נויטווענדיקייט, נאָר פאַר דער צוקונפט. זי איז אַזויווי מען מאַכט פאַר אַ ייִנגל אַ לאַנגע קאַפּאָטע, און די מאַמע הייסט נאָך פון אונטער דער „פּאָדשעווקע" אַרונטערבויגן אַ שטיק סחורה, עס זאָל זיין אויף „אַרויסצולאָזן", ווען ער וועט אויסוואַקסן:

— נישקשה, נישקשה — ער וואַקסט אָן עין־הרע אונטער.

און דאָס אַלעס איז געמאַכט געוואָרן מיט יידישע הענט. יעדער שטיין, וואָס איז דאָ אַרײַנגעזעצט געוואָרן אין אַ וואַנט, יעדע טיר, יעדעס פענסטער — פון שוועל ביז צום קוימען,

איז געמאַכט געוואָרן דורך יידישע הענט. עס איז נישט קיין קלייניקייט. נישט בחינם גרויסט מען זיך און מען ווייזט אייך אָן אין תל־אביב אויף יעדן גאַסן־קערער ווי אויף אַ נאַציאָנאַלן־העלד. דאָס וואָס איז ביי אַנדערע אַ זעלבסט־פאַרשטענדלעכקייט, איז ביי אונז אַ נס. ווען זענען מיר געוואוינט געווען דערצו, אַז דער יידישער אָרדנונגס-היטער זאָל פּרעזענטירן זיין געווער מיט כבוד, ווען יידן גייען מיט די ספר־תורות צו הקפות? זע־נען מיר דאָך געוואוינט צו הערן שפּאָט און געלעכטער — ווען נישט נאָך ערגערס. הינטער ווענטס וואַך זענען מיר אַזוי רואיג געשלאָפן, וויסנדיג אַז דער וועכטער אין דרויסן היט אָפּ דאָס האָב און גוטס, נישט בלויז פאַר דעם געלט וואָס מען באַצאָלט אים, — נאָר פאַר דער נאַציאָנאַלער פליכט. עס איז זיס דער שלאָף אונטער דעם קלאַנג פון אַזאַ וועכטערס טריט.

און האָט תל־אביב נאָך נישט באַשאַפן אַן אייגענעם סטיל — אָבער אַן אייגענעם ריטם האָט עס. איר פילט דעם ריטם פון ארץ־ישראל אויף יעדן טריט אין תל־אביב. עס איז דער ריטם פון פרייע קינדער, וואָס זענען אין אַ פרייטאָג נאָכמיטאָג פון חדר אַהיים געלאָזט געוואָרן: טאַקע דער געפילטער „יאַגדע סטוניק״ פעלט אין דער האַנט. דערפאַר איז דאָ דער זומער־לעב אויף דער וועלט, דער גרינער וואַלד, דאָס פרישע וואַסער—און מען גייט זיך באָדן...

גאַנץ תל־אביב פילט זיך פון חדר פריי. איר האָט קיין רבין נישט איבער זיך. אַז דו גייסט אין גאַס — פון פאָרנט גייט אַ ייד — הינטער דיר גייט אַ ייד. וואו דו זעסט גישט און קוקסט נישט, זעען זיך יידישע אויגן. עס איז עפּעס אַ מאָדנע סענסאַציע וואָס מען פילט, ווען מען גייט אַזוי איבער די תל־אביב־גאַסן. און דו ווייסט, אַז פון איין עק שטאָט ביז צום אַנדערן ביסטו אַרומגערינגלט מיט יידן — ווי אין אַ שול, ווי אין אַ בית־המדרש. אַ שול אַ בית־המדרש אויף דער גאַס. קענסט אַלעס טאָן, אַלעס זאָגן. כ׳לעבן, עס האָט זיך מיר נישט איינמאָל געוואָלט פאַר זיך אַליין אויסרופן דעם נאָמען: „זשיד״. עס האָט זיך מיר אַזוי פאַרבענקט נאָך דעם וואָרט, און איך

האָב מורא געהאַט, אַז עס זאָל נישט אויסגעמעקט ווערן פון מיין לעקסיקאָן...

יאָ, תל־אביב פאַרמאָגט אַן אייגנאַרטיגן יידישן ריטם, און דאָס נישט נאָר פרייטאָג פאַרנאַכט, ווען ביי שופר־בלאָזן (אנ־שטאט שול־קלאַפּן) פאַרמאַכן זיך די געוועלבער, אַלע ווי אויף אַ קאָמאַנדע, און אַ רואיקייט טרעט איין אין די גאַסן, די רואיקייט פון משיחס טריט, און פון אַלע פענסטער, פון אַ גאַנ־צער שטאָט, שפּיגלען זיך אָפּ היימישע שבת־ליכט — נישט נאָר בלויז אין דעם שבתדיגן טאָג, נאָר אַ גאַנצע וואָך, יעדן טאָג פון דער וואָך. איז ער נישט קיין יום־טוב — איז ער חול־המועד. דער פרייער ריטם פילט זיך ביים האַנדל און וואַנדל, ביים מעבל־פאַרקויף, ביים זאָקן־פאַרקויף, וואָס אַן אויסרופער מיט אַ מגידישן קול און אַ מגידישן ניגון רופט אויס אין די גאַסן צו פאַרקויפן, און דוקא אויף יידיש (האָט נישט מורא — דאָרט וואו מען באַדאַרף זי באַנוצט מען זיך מיט איר). עס איז דער ריטם פון זיכערקייט. ווען איר ווילט: דער ריטם וואָס איר פילט אין שול־הויף ווען איר זענט צווישן אייגענע.

6

פון ירושלים קיין שכם

א יידישער געאגראף אין ירושלים האָט מיר געגעבן אַן עצה צו זעען די ארץ־ישראל־לאַנדשאַפט ביחידות. פון דעם ארץ־ישראלדיגן אָנבליק קען מען נאָר געניסן, ווען מען זעט עס אַליין. מען מוז זיך מיחד זיין מיט דער ארץ־ישראל־ערד, כדי מען זאָל הערן איר שטימע. איך גלויב, אַז די לאַנדשאַפט פון יעדן לאַנד פאַרלאַנגט יחידות, נאָר מער נאָך די ארץ־ישראל־לאַנדשאַפט, ווייל די קילע שטיינער־בערג, פון וועלכע די אַראַבישע ציגן האָבן, אין פאַרלויף פון הונדערטער אָדער טויזנטער יאָרן, אָפּ־געגריזשעט יעדעס גרעזל און אויסגעריסן מיטן וואָרצל יעדע שפּראָצונג האָט גאָרנישט צו געבן פון די גיטער און פאַרגע־ניגנס פון דער וועלט. אַלץ, וואָס זי האָט צו געבן, איז פאַר דער נשמה, און גאָר ווייניג פאַרן גוף. אַז דו גייסט, אָדער פאָרסט איבער די טאָלן און איבער די בערג פון די וויסט־טענישן פון יהודה, אָדער איבער די הויכן פון נחלת בנימין, דאַכט זיך דיר, אַז עס מישן זיך פאַר דיר אויף די בערג ווי בלעטער פון אַן אַלטן, אַלטן ספר. און דו לעזט אַראָפּ פון זיי נאָך נישט געשריבענע ווערטער פון נביאים, קאַפּיטלעך תהילים, וואָס קיינער האָט נאָך נישט אויסגעקלאָגט, און זיי ליגן איינ־געקנעטן אין דער ערד און וואַרטן אויף זייער נביא. און פון די פרומע פסוקים, וואָס דו לעזט אַראָפּ פון די בערג, ווערט דיין האַרץ אָנגעגאָסן מיט גאָטס־פאַרכטיקייט און טיפן ערנסט. און מעגסטו נאָך זיין ווי ניהיליסטיש געשטימט, ווערסטו, קעגן דיין ווילן, אָנגעשטעקט מיט פרומער ערפורכט פאַר די ערנסטע זאַכן, וואָס האָבן זיך דאָ אַמאָל אָפּגעשפּילט. און פאַר די היי־

ליגע מענטשן, וואָס זענען אַמאָל אויף די בערג געגאַנגען.

דאָס שטיקל וועג, וואָס פירט פון ירושלים נאָך שכם, לויפסטו דורך מיט אַן אויטאָמאָביל אין צוויי־דריי שעה. אָבער אויף דעם וועג ליגט אויסגעגאָסן די יידישע געשיכטע, מער ווי אויף יעדן וועג פון דעם גאַנצן ערד־קוגל, וואו מיר זענען פאַרשפּרייט געוואָרן. דאָ איז געלייגט געוואָרן דער ווינקל־שטיין פון אונזער נאַציאָנאַלן באַשטאַנד, און אויף דעם שטיקל ערד איז געבוירן געוואָרן אַ יידישע רעליגיע. אויף איינעם פון די בערג איז אַ יידישער שעפער־יונג אַנטלאָפן פון דער היים, געזעען אין זיין חלום דעם לייטער, וואָס פירט פון דער ערד אין הימל אַריין. און עס דאַכט זיך, אַז ער האָט געזעען דעם חלום אויפן וואָר. קיין איין שטיקל ערד אויפן גאַנצן ערד־קוגל איז נישט אַזוי נאָענט געווען צום הימל, ווי דאָס שטיקל ערד אין טאָל פון בנימין און אפרים. און דאָ, אויף איינעם פון די בערג, איז געזאָגט געוואָרן יענע מענטשלעכע תפילה, וואָס איז די הייליגסטע און די טיפסטע און די פאַרשפּרייטסטע צווישן די מענטשן פון דער וועלט. — די תפילה פון „שטיקעלע ברויט צום עסן און אַ קלייד אָנצוטאָן“: די תפילה, וואָס האָט געדינט פאַר אַ מוסטער פון אַן אַנדער תפילה, וואָס איז אויך געזאָגט אויף דער ערד — אויף אַ באַרג, אַ פּאָר שעה רייזע פון דאַנען — די תפילה פון „טעגלעכן ברויט“, וואָס איז געדאַווענט געוואָרן אויף די בערג אַרום נצרת, און ווערט נאָך ביז היינטיגן טאָג מיטגעדאַוונט פון דער גאַנצער ציוויליזירטער וועלט...

ערגעץ־וואו אין אַ טאָל מוז דאָ ליגן בית־אל, דאָס אָרט וועלכס יעקב אבינו האָט „אָנגעטראָפן“ פאַרנאַכט, ווען ער איז אַוועק פון זיין פאָטערס הויז, מיט דעם זעקל אויף די פּלייצעס און מיט דער מוטערס ברכה; מיט אַ שווער געמיט האָט ער זיך געלייגט אויף די שטיינער פון אָרט שלאָפן און האָט געחלומט דעם חלום פון דעם אויסגעלייטערטן מענטש; געלעגן אויף דער ערד מיט אַ שטיין צוקאָפּנס און געזעען דעם לייטער, וואָס פירט אין הימל אַריין. ביזן היינטיגן טאָג חלומען מיר נאָך יעקבס חלום. צוגעבונדענע צו די שטיינער פון דער ערד,

קלעטערן מיר, אין אונזער חלום, אויף דעם לייטער צום הימל.

פון יענער זייט ירדן, פון די הרי־מואב, זענען יידן אָנגעקומען קיין ארץ־ישראל. ירושלים איז נאָך געווען באַזעצט פון מלך „שלם"; שטאַרק באַפעסטיגט מיט אַ מויער אַרום. זיי האָבן גאָרנישט געחלומט פון איינגעמען ירושלים, האָבן זיי זיך דאָ דעם ארון אויפגעשטעלט אין שילה. דריי הונדערט און צען יאָר איז דאָס קליינע דאָרף, וואָס די אַראַבער רופן היינט „סילון" און וואָס מען זעט פון באַרג־אַראָפּ אונטער די פיס פון באַרג — דריי הונדערט און צען יאָר איז דאָס געווען דער רעליגיעזער צענטער פון יידישן פאָלק. געדענקט איר דעם בלינדן עלי און דעם קליינעם שמואל און די צוויי גרויסע זין פון עלי, די „זולל וסובאניקעס", וואָס האָבן מיט די גרויסע גאָפּלען אַרויסגעכאַפּט פון די טעפּ, וואָס האָבן זיך געקאָכט פאַר גאָט, די בעסטע חלקים פאַר זיך?.. אָט־אָט־דאָ איז עס געווען. די אַראַבער האָבן אויפגעהאַלטן די נעמען און דערטראָגן זיי דורך די אַלע יאָרן, ביז צו אונז, אין די הייגטיגע טעג.

נאָך היינט זעט איר גאָרנישט מער. דאָס דאָרף „סילון" איז ערגעץ־וואו אויף אַ באַרג. אונטער דעם באַרג שפּרייט זיך אויס אַ שטיקל גרינע לאָנקע, מיט פרישע, גרינע גראָזן — דאָס איינציגע מענטשלעכע פעלד, וואָס איך האָב געזעען דורך דעם גאַנצן וועג, וואָס דערפרייט דאָס אויג. מענטשלעכע, זינדיגע ערד, וואָס איז באַשאַפן געוואָרן נישט פאַר גאָטס וועגן, נאָר פאַר דעם מענטשן. מיר דאַכט זיך, אַז דאָ שטייט אויך אַ לייטער, וואָס גרייכט פון דער ערד אין הימל אַריין. נאָר דאָ, אָנשטאָט צו שטייגן אין הימל אַריין, נידערט מען, פאַרקערט, אַראָפּ אויף דער ערד... איז עס אפשר יענער אָרט, אויף וועלכן די קינדער פון גאָט זענען אַראָפּגעקומען צו זינדיגן מיט די טעכטער פון דער ערד... וואָרים דאָס גרינס פון די פרישע לאָנקעס איז דאָס דערקוויקנדסטע, וואָס איך זע אויפן וועג. מיר דערמאָנט זיך אָן די טעכטער פון שילה, וואָס זענען אַרויסגעגאַנגען טאַנצן אויף די פעלדער, ווען עס איז געווען דער יום־טוב צו „גאָט אין שילה". אַ, געוויס האָבן זיי דאָ, אויף די

פעלדער, געטאַנצט; און הינטער די בערגלעך האָבן זיך אויס־באַהאַלטן די בני־בנימין, אויסצוכאַפּן די טעכטער פון שילה פאַר ווייבער, נאָכדעם ווי דאָס גאַנצע יידישע פאָלק האָט זיך פאַרשוואָרן קעגן זיי איבער דער מעשה פון „פ״גש בגבעה״...

איך וויל זיך גוט צוקוקן צו דעם אָרט און לאָזן אַפּרוען מיין אויג אויף דעם גריגעם גראָז. איך הייס שטיין דעם אויטאָ־מאָביל און איך טראַכט זיך אַריין אין דער אַלטער יידישער פאַרגאַנגנהייט. איך וויל נאָך זעען די שאָטנס פון יענעם לעבן, וואָס איז דאָ אַמאָל געווען. און אָט הער איך אונטער מיר געזאַנגען און טענץ. און איך הער עס בפירוש, און איך זע באַשיימפערלעך אַסך יינגע בחורים אויף ווייסע אַראַבישע פערד, אויסגעפוצטע אין יום־טובדיגע אַבאַיעס, קומען זיך אַראָפּ־צולאָזן פון דעם באַרג אין שילה, מיט געזאַנג און טאַנץ. באַר־וועסע פיס און יום־טובדיגע קליידער; מיט בלומען און מירטן־קראַנצן אויסגעפוצט די קעפּ. איז עס אַ יום-טוב אין שילה? דער יום־טוב צו גאָט? און די טעכטער גייען אַרויס טאַנצן אין פעלד, און די בחורים — דאָס זענען די בני-בנימין? יאָ, עס איז אַ התונה אין שילה. און די בחורים און די מיידלעך פון שילה, מיט דער כלה, זענען אָנגעקומען. געגאַנגען אַנטקעגן דעם חתן, וואָס קומט מיט זיינע פריינט פון אַן אַנדער דאָרף אָן...

דער מאָרגן איז נאָך פריש און די שטיינערנע בערג טריי־קענען זייערע פייכטע רוקנס, וואָס זענען נאַס געוואָרן פון נאַכט־טוי, אין די זונען-שטראַלן. דער וועג פאַרקערעוועט זיך אין אַ זייט און לאָזט זיך אין ווילדן, שטיינערדיגן טאָל אַראָפּ — פאַרלאָזט פון גאָט און פון מענטש. גנבים-היילן באַווייזן זיך אין די פעלזיגע בערג. די לאַנדשאַפט ווערט ווידער פאַר־פרעמדט און טראָגט זיך איבער פון דער היינטיגער צייט אין ווייטע, ווייטע פאַרגאַנגנהייטן, וואָס שלומערן אין די לעגענדער פון דער פאַנטאַזיע, פון די צייטן פון דיינע קינדער־יאָרן; פון יענע יאָרן, וואָס דו האסט צום ערשטן מאָל אין חדר געלערנט וועגן זיי, וועגן די ערטער. אָט זע איך גבוזרדנען. אַ רויטער,

העגט אויסגעשמירט מיט בלוט, מיט א קופערנער קאסקע פון פייערלעשער אויפן קאפ (ווי עס פלעגט אים פארשטעלן דער בלינדער לייב אין פורים-שפיל ביי אונז אין שטאט), מיט א צוגעקלעבטער רויטער בארד, מיט פאפירענע לאמפאסן און צוגעהאפטענע גענעראלישע שליפעס, מיט א גרויסן הילצערנעם שווערד אין האנט, גייט ער, נבוזרדן, און טרייבט די יידן אין גלות אריין. א, דא אויפן וועג, זענען זיי דאך געגאנגען — ארויסגעטריבן פון ירושלים — קיין בבל. אט זע איך דעם בלינדן קעניג חזקיהו מיט זיינע אויסגעשטאכענע אויגן. ער גייט אין מיטן פון די בכבודע יידן, מיט די געבונדענע הענט אויפן רוקן; און ירמיהו הנביא, מיטן זאק אויפן לייב, גייט אים נאך פון הינטן, און האלט אונטערן ארעם א קרוג מיט וואסער, פון וועלכן ער גיט, פון צייט צו צייט, דעם געפאנגענעם קעניג צו טרינקען. און דער שלעכטער נבוזרדן מיט די לאמפאסן (דער „בלינדער לייב", וואס פאר דעם האבן מיר, חדר־ייִנגלעך, אים פיינט געהאט א גאנץ יאר,) גייט נאך זיי פון הינטן און טרייבט זיי מיט א גרויסער בייטש און זינגט צו א ליד אזוי:

גייט, יידעלעך, גייט
אין גלות בבל אריין,
אין גלות בבל אריין...

נאר באלד זענען מיר אנגעקומען צו א צווייטן פורים־שפיל: צו יעקבן מיט די קינדער — מיר זענען אריינגעקומען אין שכם.

צו די אויסגראבונגען ארום שכם האב איך נישט געוואלט צוגיין. פון ערפארונג ווייס איך, אז דאס, וואס מען געפינט אין ארץ־ישראל, העלפט דיר נישט שאפן זיך א בילד פון דעם אמאליגן לעבן אין ארץ־ישראל. פארקערט, עס העלפט דיר נאר צו צושטערן די אילוזיע, וואס דו האסט אין דיר פון ארץ־ישראל. אלעס, וואס מען האט ביז איצט געפונען אין ארץ-ישראל זע־נען קליינע, ארעמע צייכנס. ליימענע שטיבעלעך אין וועלכע עס גלויבט זיך גיכער, אז ארעמע אראבישע פעלאכן האבן אמאל געלעבט, איידער די רייכע (יעדנפאלס, אין אונזער פאנטאזיע)

פּאַטריאַרכן, אָן יעדן צייכן פון הויז־לעבן, קיינע כלים, קיינע אויפשריפטן, קיין שפּור פון מענטשלעכער קולטור. עס קען גריילעך זיין, אַז דאָס איז דער אמת, אַז דאָס לעבן פון אונזערע עלטערן איז געווען אַט דאָס אָרעמע, אומקולטורעלע פאַרווילדעט לעבן פון די אָרעמע, וואַנדערנדיגע בעדואינער, וואָס מיר טרעפן היינט נאָך אָן אויף די פלאַכן פון ארץ־ישראל, מיט זייערע שוואַרצע געצעלטן און ווייסע שעפסן; די ליימיגע, נידעריגע שטיבלעך, וואָס פּאַסן זיך גיכער פאַר שטאַלן פון הויז־טירן, איידער פאַר מענטשן, וועלכע מיר געפינען אַרויס פון די אויסגראָבונגען — דאָס איז טאַקע געווען דער אַרט לעבן, וואָס אונזערע עלטערן האָבן אַמאָל געפירט. דאָס איז טאַקע דער אמת. נאָר — איך וויל בעסער לעבן מיט די בילדער, וואָס מיין פאַנטאַזיע מאָלט מיר פון דעם אַלטן יידישן לעבן, איידער מיט דעם אמת. צוליב דעם האָב איך פיינט צו זעען די אויסגראָבונגען, וואָס מ'מאַכט אין ארץ ישראל. לאָזט די אמתע גיכטערקייט שלומערן אין דער ערד און לעבט מיט דער רייכער פאַנטאַזיע, וואָס מאָלט אונזערע אילוזיעס וועגן די העלדן פון דער ביבעל, ווי רעמבראַנדט האָט דאָס געטאָן, ווי מיקעל אַנזשעלאָ און אַנדערע גרויסע קינסטלער. צוליב דעם האָב איך נישט געוואָלט זעען די אויסגעגראָבענע שטעט פון רחבעם בן נבט און בין גלייך אַריינגעפאָרן אין שכם, וואָס מיר קענען נאָך פון יעקב אבינוס צייטן.

איך גלויב נישט, אַז שכם האָט זיך פיל געביטן זייט יענע צייטן, ווען אונזער פאָטער יעקב האָט זיך דאָרטן באַזעצט מיט זיינע צוועלף זין און מיט זיין איינציגער שיינער טאָכטער דינה. די זעלבע אַלטע, קרומע געסלעך, פאַרשאָטנט מיט די ליילעכער, וואָס הענגען אַרויס פון די באַזאַר־געוועלבלעך; די זעלבע זויערמילך־פלעצלעך און די זעלבע מצות; די זעלבע ציגן־ און שעפסן־כטאַדעס, וואָס דעמאָלט. און ווי דעמאָלט, איז היינט שכם באַרימט מיט אירע קוואַלן און ברונימער, וואָס צוליב דעם ווערט שכם פאַררעכנט פאַר דער פּערל פון ארץ־ישראל, און זי ציט צו זיך צו די שבטים פון לאַנד.

אַזויוי דעמאָלט, זענען די הויך־געוויקסיגע און שוואַרץ־האָריגע אַראַבער פון שכם גרויסע קאַוואַליערן און זענען זייער זשעדנע אויף יידישע מיידלעך. ווי אַמאָל זייער קעניגס זון, „שכם", דער זון פון חמור, וועלכער איז געפאַלן אַ „קרבן" פון זיין ליבע צו יעקבס טאָכטער, דינה. די יידישע טעכטער האָבן נאָך די שוואַכקייט פון יעקב אבינוס ערשטער טאָכטער, אַרויסצוגיין שפּאַצירן. נאָר היינט זענען נישטאָ אין שכם קיין יידישע טעכטער, וואָס פון זייערט וועגן זאָלן די שכמער לייט זיך לאָזן באַשניידן, ווי עס האָבן אַמאָל געטאָן זייערע פאָטערס, פאַר יידישע מיידלעך. ווען איך האָב געזעען די שכמישע שיינע שטאַרקע בחורים, איינגעהילט אין זייערע ווייסע אַבאַיעס זיצן פאַר די קאַווע-הייזער און רויכערן פון זייערע פלאַשן־ליולקעס, האָב איך געמוזט דערמאָנען זיך אָן דעם שפּיצל, וואָס האָבן זיי אָפּגעשפּילט שמעון און לוי, יעקבס זין, פאַר דער חרפּה, וואָס זיי זענען באַגאַנגען קעגן דינהן, זייער שוועסטער... קיין שטאַרק העלדישע טאַט איז דאָס אפילו נישט געווען. אַ שטאָט ליגט אַ „באַשניטענע" און אַ פאַרבונדענע, און דו באַפאַלסט איר... אָבער די ערע פון אַ יידישער טאָכטער האָט דערמיט געקראָגן איר באַפרידיגונג. און ווען מיר זאָלן היינט אין דער זעלבער מאָס האַנדלען, ווי די ברידער פון דינהן, גלויב איך, וואָלט אונז אויסגעקומען אַלע שטעט פון דער וועלט חרוב צו מאַכן...

נאָר ווען קיין יידישע טעכטער זענען אין שכם נישטאָ, האָבן מיר דערפאַר אַן אַנדערן יידישן שבט; אַ וויטן, וויטן קרוב, וועלכער האָט זיך אָפּגעריסן פון אונז אין די ערשטע יאָרן, און האַלט נאָך מיט אונז מלחמה וועגן די נביאים ביז היינטיגן טאָג. די ערשטע יידישע פאַרטיי קען מען זיי אָנרופן — די „שומרונים". מיט פערצן יאָר צוריק האָב איך זיי געזעען, איז דעמאָלסט געווען זייער צאָל הונדערט און אַכציג נפשות. היינט האָבן זיי זיך געמערט און עס זענען ביי זיי צוגעקומען זעקס נפשות. מען זאָגט, אַז דאָס איז אַדאַנק דעם, וואָס די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע האָט זיי אַריינגעשיקט אַ העברעאישן

לערער, וואָס לערנט זיי די שפּראַך — און זיי ווערן דורך דעם מער געבילדעט. מיט פערצן יאָר צוריק האָבן זיך אַרומגעדרייט זעקס און דרייסיק בחורים פון זיי (פון אַכטצן ביז פופציג יאָר) — אויף צוועלף כלות. די צוועלף כלות האָבן זיך דעמאָלסט אויפגעהאַלטן אין הויף פון דעם כהן גדול, וועלכער האָט זיי אָפּגעהיט. און יעדן טאָג האָט מען געקענט זעען, ווי די זעקס און דרייסיק בחורים־חתנים האָבן אַרומגערינגלט די אייזערנע צוים פון דעם כהן גדולס הויף, און מיט פאַרחלשטע אויגן און אַרויסגעשטעקטע צינגער האָבן זיי אַריינגעגאַפט מיט די ברענענדיגע בליקן צו זייערע כלות... געמאָסטן זיי מיט זייערע בליקן, וויפל זיי זענען דורך דער נאַכט צוגעוואַקסן, און געציילט זייערע טעג, צי זיי זענען שוין ראוי צו דער חתונה. קוים איז איינע פון די כלות אַלט געוואָרן עלף יאָר, איז זי געפירט געוואָרן צו איר מאַן, וועלכער האָט שוין געהאַט אַ קנין אויף איר — איידער זי איז נאָך געבוירן געוואָרן. היינט האָבן שוין אַ טייל פון די „בחורים" חתונה געהאַט. דערפאַר זענען אונטערגעוואַקסן אַנדערע. און היינט דרייען זיך אַרום צוויי און פערציג בחורים אויף אַכט כלות. די כלות האַלטן זיך נישט אויף, ווי ביז איצט, ביים כהן גדול, נאָר זיי לערנען זיך אין דער העברעאישער שול ביים העברעאישן לערער. אָבער איידער זיי האָבן נאָך צייט ריכטיג זיך אויסצולערנען דעם אלף־בית, ווערן זיי שוין אויסגעכאַפּט.

— יעדן טאָג קומט אין מיין שול אַריין איין שילערין ווייניגער — דערציילט מיר דער לערער. — אַז איך פרעג זיך נאָך: „וואָס איז די מעשה מיט איר?" דערציילט מען מיר, אַז זי האָט חתונה געהאַט. און אַז איך וואונדער זיך: וויאַזוי קען מען אַ קינד איבערגעבן אין די הענט פון אַ פערציג־יעריגן, שטאַרקן מאַן? — ענטפערט מען מיר: „נישקשה, זי וועט זיך צוגעוויינען, איר מוטער האָט זיך אויך צוגעוויינט"...

איך קען נישט זאָגן, אַז איך האָב געהאַט אַ באַזונדער נאָענט געפיל צו דער נייער „משפחה", וואָס איך האָב געפונען. איך מוז מודה זיין: ווען איך זע די תימנער יידן, אָדער אַ-

דערע אַראַבישע יידן, מוז איך זיך אָנשטרענגען צו געדענקען, אַז זיי שטאַמען פון דער זעלבער ראַסע וואָס איך, און זענען דער־צויגן געוואָרן אין די זעלבע טראַדיציעס וואָס איך — אַז איך זאָל דערפילן, אַז איך האָב עפעס אַ שייכות מיט זיי. איך קען נישט פאַרלייקענען, אַז איך קען קיינמאָל נישט פילן צו אַן אָרי־ענטאַלישן ייד, מעג ער אפילו זיין אַ ציוויליזירטער, ווי די ספרדישע יידן זענען, דאָס זעלבסט־פאַרשטענדלעכע געפיל, וואָס איך האָב צו אונזערן אַ היימישן מענטש. נאָר די שומרונים גייען מיר ווירקלעך נישט אָן. יעדנפאַלס האָבן אונז די שומ־רונים אויפגענומען ווי אייגענע, אַריינגעבעטן אין דער שול אַריין. דער „כהן גדול" איז נישט געווען, דערפאַר איז געווען זיין עלטסטער זון, וואָס איז, ווי ביי יעדן כהן גדול, דער שטעל־פאַרטרעטער פון זיין פאָטער אין ציווילע געשעפטן, ער פירט פאָרן טאָטן די „ביזנעס" (ווי יעדער אונזער רבי פאַרמאָגט אַזאַ געשעפטס-פירער). אַ דורכגעטריבענער, כיטרער אַזיאַט, מיט ברע־נענדיגע אויגן און קויל־שוואַרצע האָר פאַרפלאָכטן אין אַ לאַנגן צאָפּ, ווי עס האָבן געטראָגן די כהנים אין דער צייט פון בית־המקדש — פאַרקעמט אונטער דער טערקישער רויטער מיצקע.

איך האָב אים שוין געקענט פון פאַר פערצן יאָר צוריק. און ווי דענסטמאָל האָט מען אונז געוויזן די ספר־תורות, איבערהויפּט זייער אַלטע באַקליידטע ספר־תורה אין אַ זילבערנער שייד, וואָס ווערט יעדעס יאָר עלטער מיט אַ גאַנצן דור. אָן צווייפל איז זייער ספר־תורה דער עלטסטער מאַנוסקריפּט פון די חמשה חומשי תורה, וואָס די וועלט פאַרמאָגט (ווען מיר דערמאָנען זיך, אַז דער עלטסטער מאַנוסקריפּט פון דער תורה, וואָס געפינט זיך אין ציוויליזירטע הענט, איז דער מאַנוסקריפּט פון דעם בריטישן מוזעאום, און ער ציילט זיך נישט פריער ווי פון צענטן יאָר־הונדערט).

וואָס אנבאַטרעפט דער זילבערנער שייד, אין וועלכער זייער ספר־תורה רוט, כאָטש עס איז אָן ספק די עלטסטע זיל־בערנע אַרבעט פון דעם מין — פאַר דער יידישער קונסט האָט עס קיין באַדייטונג נישט. זי טראָגט קיין שפור נישט פון יידישן כאַראַקטער. עס איז אַן אַלט אַראַבישע זילבער פאַליג־

רים, וואָס פון דעם מין האָבן זיך אין די אָריענטאַלישע מוזע-אומס און אין די מאָשעען דערהאַלטן פיל קינסטלערישע און בעטערע מוסטערן.

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז דער זעלבער געשעפטס־פּי־רער פון כהן גדול געוועזן ביי אונז אין ירושלים אין אַ שליחות.

זיי האָבן אויך טענות צום „יידישן פאָלק". דאָס יידישע פאָלק האָט אין זיי פאַרגעסן, טענהן זיי. און זיי ווילן, אַז דאָס יידישע פאָלק זאָל פאַר זיי קויפן לאַנד, זיי צו באַזעצן פאַר קאָלאָניסטן (מילא, דאָס וואָלט נאָך געוועזן אַ האַלבע צרה); דאָס צווייטע אָבער וואָס זיי פאַרלאַנגען פון אונז איז, אַז מען זאָל געבן מיידלעך פאַר זייערע בחורים. מיט אַנדערע ווערטער: זיי ווילן זיך מיט אונז משדך זיין.

איך, פון מיין זייט, האָב זיי אָפּגעענטפערט, אַז אויב דאָס יידישע פאָלק וואָלט געהאַט גענוג געלט צו קאָלאָניזירן, אַחוץ אונזערע יידן אין ארץ־ישראל, וואָלטן זיי צוערשט דאָס געוועזן געטאָן פאַר די יידן־פעלאכן פון דאָרף „פקיעין", וואָס זענען אָן צווייפל די דירעקטע אָפּשטאַמונג פון די ארץ־ישראל־יידן פון די אַלטע צייטן, וואָס זענען געבליבן זיצן אויף דעם לאַנד דורך דער גאַנצער צייט פון דער יידישער געשיכטע. וואָס אנבאַטרעפט יידישע מיידלעך פאַר די שומרונים — הענגט דאָס אַלעם ערשטנס אָפּ פון די יידישע מיידלעך אַליין. אויב זיי וועלן וועלן לויט זייערע רעליגיעזע מנהגים (וועלכע זענען זייער שווער פאַר דער פרוי) לעבן אָפּגעזונדערט ווי אַ הויז־טיר צוויי וואכן יעדן חודש... אַרומגעצוימט אין אַ ווינקל שטוב אין אַ שטייג... איבעריגנס האָט איין יידיש מיידל פון פוילן געפּרוּאווט איר מזל. צום ערשטן מאָל אין דער יידישער געשיכטע צייט טויזנטער און טויזנטער יאָרן האָט אַ יידיש מיידל פון פוילן חתונה געהאַט פאַר אַ שומרוני. זיי וואוינען אין יפו (וואו דער מאַן האט אַ רעגירונגס-שטעלע). און ווי עס האָט מיר פאַרזיי־כערט דער זון פון כהן גדול, לעבן זיי זייער גליקלעך. און די פרוי היט אָפּ זייער שטרענג אַלע רעליגיעזע מנהגים פון די שומרונים. ביים לעצטן קרבן פסח וואָס זיי ברענגען יעדעס

יאָר, אויפן הר גריזים ביז היינטיגן טאג, זאל דאס פוילישע מיידל האָבן געגעסן דאס פלייש פון קרבן זייער געשמאַק — וואס וועט אַ מיידל נישט טאָן פאר אַ שידוך. מיר וועלן אָפּ־וואַרטן צו זעען וואָס וועט אַרויסקומען פון דעם זיווג. אפשר־ווער ווייסט? — משיחס צייטן...

אַז איך האָב זיך צוגעקוקט צו די שומרונים און געזעען ווי די צוויי און פערציג בחורים באַוואכן זייערע אַכט כלות, האָב איך זיך נישט געקענט באַפרייען פון דעם געדאַנק וואָס האָט מיר געעגבערט אין קאָפּ: וואָלט אויס אונז אויך דאָס זעלבע, חלילה, געוואָרן, ווען מיר וואָלטן איבערגעבליבן אין ארץ־ישראל? אפשר איז אמת וואָס אונזערע חכמים זאגן, אַז „אַ גרויס רעכט האָט גאָט געטאָן מיט יידן, וואָס ער האָט זיי פאַרשפּרייט איבער דער וועלט”. וואָלט אונזערס איינעם אויך אויסגעקומען אָפּצוואַרטן אַ פערציג יאר צייט אויף אַ ווייב; און דאַן ערשט אַרומשפּרינגען אַרום דער צוים פון כהן גדול, כאַפּן אַ בליק אין הויף אַריין, צו זעען אויף וויפל אונזער ווייב איז צוגעוואַקסן דורך דער נאַכט?

אָדער אפשר וואלטן אונז געוועזן אפגעראטעוועט די נביאים, די תּנאים, די אמוראים — דאס גאנצע יידישע דענקען און קלערן, די גרויסע יידישע מאראל און עטיק, וואס מיר האבן זיך ערווארבן נאָך די חומשי־תּורה (דאס וואס די שומרונים האבן נישט). אפשר וואלטן זיי אויס אונז געוועזן געמאַכט קול־טורעלע מענטשן, אַפילו ווען מיר וואלטן געוועזן איבערגעבליבן אין אַזיע, אַזוי ווי די ערשטע „אשכנזים”, די „חכמי רהיין”, האבן געמאכט אויס אונז אייראפּעער... כאטש מיר זענען געווען געפאַנגען אין דער געטא...

7

דער „עמק"

איך ווייס נישט, וואס דער קליינער קריסטוס האט געזען, ווען ער איז געגאנגען שפאצירן איבער די בערגלעך פון נצרת. היינט אז מען שטייט אויף די בערג פון נצרת, שפרייט זיך אויס פאר די אויגן דער גאנצער „עמק" איינגעפאסט ווי א גרויסער געלער „טאפאז" צווישן די בערג. מען זעט פון די בערג אראפ, ווי א פליסנדער ים מיט גאלדענע, געלע, רייפע זאנגען־בעזימלעך באוועגט זיך אהין און צוריק, און דער ווינט בלאזט וועלן איבער זייערע קעפ. דא און דארט שניידן זיך אריין, אין געלן ים פון זאנגען, גרינע, פרישע, אויג־דערקוויקנדע בייטן פון קאניטשינע, פון פאשע־פעלדער, פון גרינסן, פון גערשטן, אדער עס היפען און שפרינגען ארום איבער א רויט, פריש אויפגעקאפעט פעלד, די קליינע יונגע בוימעלעך, ווי הינדלעך. דא און דארט זענען אויסגעשאטן, ווי רויטע מאן־קעפלעך, רויטע דעכער פון הייזלעך. מען קען זען פון בארג אראפ, ווי סימעטריש זיי זענען אויסגעשטעלט, די הייזלעך, אין א לענגלעך רונדיג ראד, ווי אן איי. איבער אלע ווינקלען פון עמק זענען זיי פארשפרייט. אט ליגט עפולה, בלפוריה; אביסל ווייטער — עין־חרד, כפר־ילדים; ווייטער צו רעכטס — נהלל און ווי זיי הייסן דארט. און ווען דו זעסט די רואיגע רויטע דעכלעך אויפהויבן זיך פון דעם ים געלע זאנגען און דאס אויג־דערקוויקנדיגע, פרישע מענטשלעכע פעלדער ארום, ווילט זיך דיר אויסרופן, אפילו מיט בלעמען:

„מה טובו אוהליך, יעקב, — משכנותיך, ישראל!".

אין ניינצן הונדערט פערצן בין איך דא געוועזן דענסט־

מאָל האָט ביים ברעג פון עמק אַ ייד געפירט זיין אַקער, איינגעשפּאַנט אין צוויי פערד, באַגלייט מיט זיינע צוויי קינדער — אַ יינגל און אַ מיידל, וועלכע האָבן פאַרזייט אַרבעס נאָכן פאַרטערס אַקער. דאָס איז געווען ביים באַרג גלבוע, און גערופן האָט מען דאָס דענסטמאָל „מרחביה". דער ייד איז געגאַנגען אָנגעטאָן אין אַ רויטער טערקישער מיצקע, כּדי די אַראַבער זאָלן אים אָננעמען פאַר אַ זייעריגן. און די פּאָר יונגעלייט, וואָס האָבן זיך אַרומגעדרייט אין דער „קאָלאָניע", זענען אין מיטן העלן טאָג אַרומגעלאָפן מיט רעוואָלווערן באַלאָדן, פון הינטן און פון פאָרנט, מיט ביקסן און פּיסטאָלן. אַחוץ דעם אָנהויב איז אַרום און אַרום געווען וויסט און לעער, און איינצלנע קראַנקע זאַנגען האָבן אויפגעהויבן דעם קאָפּ פון פייכטע, מאַלאַרישע פעלדער אַרויס.

פאַר דרייצן יאָר צוריק האָב איך געזען די פעלדער, ווי זיי האָבן געשמאַכט, ווי קראַנקע, און די רינשטאָקן פון מאַלאַריע פאַרשמוצט און פאַרוואָרלאָזט. עס האָט זיך געדאַכט, אַז קיין רפואה וועט נישט זיין צו זיי. איך געדענק, מיט גרויס מי און מאַטערניש בין איך צוגעקומען צום טייך קישון, פון וועלכן יידישע יונגעלייט האָבן „געמאָלקן" וואַסער, האָבן הענט מיט בלאָטע אָנגעשעפּט און אויסגעקוועטשט דאָס וואַסער פון דער בלאָטע. איך האָב זיך מיר באַין אופן נישט געקענט פאָרשטעלן, וויאַזוי סיסרא מיט זיינע צען טויזנט רייט-וועגן האָבן געקענט פאַרטרונקן ווערן אין דעם טייך. דאַכט זיך קיין צען טויזנט פליגן האָבן נישט געקענט דערטרונקען ווערן אין אים. צום הרי-גלבוע, וועלכן דוד-המלך האָט פאַרשאָלטן, איז אוממעגלעך געווען צו צוקומען. די פעלדער זענען פאַרפלייצט געווען אין בלאָטעס פון דעם „עין חרד", וואָס האָט זיך אויסגעגאָסן, ווי ער האָט געוואָלט. מען האָט מיך געשראָקן מיט „שלאַנגען און עקדישן".

היינט געפין איך זיך שוין דעם דריטן טאָג אין דער קאָאָפּעראַטיווער קאָלאָניע „עין חרד", און איבער דריי הונדערט יונגעלייט, מענער און פרויען, באַוואוינען דאָס אָרט און באַאַר-

בעטן די פעלדער אויף קאָאָפּעראַטיווע יסודות. יעדן פרימאָרגן און פאַרנאַכט האָב איך איך געבאָדן מיט די יונגעלייט אין טייך „עין חרד", וואָס יידישע הענט האָבן איינגעצוימט אויף איין אָרט, און געלאָזט אים לויפן אין אַ פעסטער קאָרעטע, אַז ער זאָל ווערן אַ ברכה פאַרן לאַנד, נישט קיין קללה; איך האָב געטרונקען פון דעם קוואַל, וואָס רינט אַרויס פון באַרג גלבוע, וועלכן די אַראַבער האָבן באַצייכנט מיטן נאָמען „דער קוואַל פון טויט". אַ רעד ציט זיך פון דעם קוואַל אויפן אַלגעמיינעם וועג אַרויס, פריי פאַר אַלע, כדי די אַראַבער זאָלן זיך איבערצייגן, אַז די יידן האָבן פאַרוואַנדלט דעם „קוואַל פון טויט" אין אַ „קוואַל פון לעבן"... אין מיטן טאָג, ווען די זון האָט געבריט, בין איך געגאַנגען זוכן שאָטן אין וואַלד פון די אַקאַליפּסן־ביימער און לינדן־בוימער, פון נאָדל־בוימער, און יונגע איידעלע ציפּרעסן־בוימער, וואָס דער יידישער יונגערמאַן סירקין מיט זיינע העלפער האָבן פאַרפלאַנצט ביי דעם טייך און אַרויפגעצויגן דעם וואַלד ביז אַ האַלבן באַרג פון גלבוע, כדי צו באַווייזן באַשיימפערלעך, אַז דער טוי און רעגן, וואָס דוד המלך האָט פאַרטריבן פון באַרג מיט זיינע קללות צוליב דעם, וואָס אויף אים איז שאול געפאַלן), הויבן אָן צוריקצוקומען דורך די ברכות פון יידישע הענט. דאָס איז דאָס וואַסער פון קוואַל, וואָס יידישע אַרבעטער האָבן געגראָבן. איך ווייס נאָר נישט, צי איך האָב געטרונקען דאָס וואַסער פון קוואַל קניענדיגערהייט, צי איך האָב געלעקט פון וואַסער ליגנדיגערהייט, און גדעון וועט מיך אויסקלייבן פון זיינע דריי הונדערט... איך האָב געגעסן ברויט און גרינוואַרג, וואָס זענען געוואַקסן אויף די פעלדער; געטרונקען מילך און געגעסן פוטער פון די בהמות, וואָס פאַשען זיך אויף די פעלדער. זיס איז געווען דאָס ברויט, פעט איז געווען די פוטער, וואָס זענען געקומען פון אַ יידישער ברודער־האַנט. און דאָס אַלעס אין פאַרלויף פון אַ פאָר יאָר.

נישט אַזוי לייכט איז דורכגעגאַנגען דער קאַמף מיט דער נאַטור. דער, וואָס וועט עס אַמאָל באַשרייבן, וועט באַרייכערן אונזער ליטעראַטור מיט הערלעכע בלעטער. אין אַ געוויסער מאָס

גייט אָן דער קאַמף נאָך ביזן היינטיגן טאָג; אַ קאַמף מיט מאַלאַריע. געווען טעג, ווען זעכציג פראצענט פון זיי האָבן געמוזט איבערבלייבן אין דער היים, ליגנדיג אין די בעטן; אַ קאַמף מיט ווילדע געפערלעכע פליגן און אינזעקטן, אָנזעענדיגע און נישט אָנזעענדיגע, וואָס כאַפּן זיך אַרונטער אונטער דער הויט און פאַרסמען דיר דאָס בלוט; אַ קאַמף מיט שלאַנגען (געווען אַזעלכע, וואָס האָבן זיך אַריינגעכאַפּט אין זעק תבואות און פאַרזייעכץ. און נישט איין פינגער פון אַ האַנט, פון אַ פוס האָבן זיי מיטגענומען מיט זיך). און אַ קאַמף מיטן אייגענעם יאוש, מיט אייגענע איבער פּלענער, איבער פארמען פון לעבן. פיל פון זיי זענען אַוועק, אַנדערע געקומען; פיל האָבן זיך געטוישט, די מערסטע פון זיי זענען געבליבן אויף די ערטער און דערפירט עס ביזן היינטיגן טאָג.

און היינט ליגן טויזנטער און טויזנטער דונאַם אַרום די אָרימע אויפגעשלאָגענע ביידלעך (קיין הייזער האָבן זיי נאָך נישט). און וואו דיין אויג דערגרייכט, און וואו דיין בליק וואַרפט זיך — שפּרייטן זיך אויס הויכע, רייפע זאַנגען; גרינע, פרישע פעלדער, סעדער פון בוימער, בייטן פון גרינוואַרג. און יעדן פרימאָרגן, און יעדן פאַרנאַכט הויבט זיך אויף אַ גרויסער וואָלקן פון שטויב פון די לאַנגע, רייכע סטאַדעס מיט קי, וואָס מען טרייבט אין און פון פעלד...

ביינאַכט, אַז איך בין געלעגן אין אויפגעשלאָגענעם שאַלאַש, האָב איך געהערט דאָס ווילדע וואָיען פון די שאַקאַלן, וואָס קומען אַראָפּ פון די בערג גלבוע און קומען אָן נאָענט צו די שטאַלן פון דער קאָלאָניע. האָט זיך מיר געדאַכט, אַז דאָס פאַרנעם איך דאָס געוויין, דאָס קלאָגן און וואָיען פון דער ווילדעניש און וויסטעניש, וואָס די יידישע הענט האָבן פאַרטריבן פון דעם אָרט.

און וואָס האָבן זיי פאַר זיך? גאָרנישט און אַלץ. דריי הונדערט זענען זיי, און אפשר מער. די גרעסטע צאָל חתונה געהאַט. טאַקע זיך באַקענט אויפן אָרט, אין פעלד, אין דרויסן ביי דער אַרבעט, אָדער שבת אין וועלדל, אָדער אין „בית־עם“

בײַם עסן. איבערגערעדט, פֿאַרקוקט זיך אויף אַנדערע, און אויך געהייראַט. אָפֿטמאָל מאַכט זיך, אַז עס גייט אַוועק אַ בחור אויף אַ פּאָר טעג אין אַן אַנדער קאָלאָניע און ברענגט זיך פֿון דאָרט מיט אַ לעבנס־חבר. אַרײַנגעגאַנגען אין ביוראָ, געמאָלדן אַזוי און אַזוי — ווילן האָבן אַ חדר צוזאַמען, פֿאַרשרײַבן זיך, אַ חופּה געשטעלט, מיט די פּיסטאָלעטן אויסגעשאָסן און געגאַנגען וואוינען צוזאַמען. ער — אַ גאַנצן טאָג אין פֿעלד, זי — בײַ די בהמות, אָדער אין מילך־ווירטשאַפֿט, אָדער אין גרין־גאָרטן, אָדער אין הויז־ווירטשאַפֿט, אין דער קיך בײַ די וועש (וועגדט זיך אין וועלכן געזונט־צושטאַנד זי געפֿינט זיך; אין די הויכע חדשים אַרבעט זיך איבערהויפּט נישט). בײַם עסן זיך געטראָפֿן צוזאַמען בײַם אַלגעמײנעם טיש און — ווײַטער צו דער אַרבעט. פֿאַרנאַכט — ווידער זיך געטראָפֿן בײַם עסן, פֿאַרבראַכט אַ שעה צוזאַמען אין דרויסן, אין פֿעלד אונטער די שטערן. געחלומט צוזאַמען דעם חלום פֿון פֿאַרגאַנגענהייט און צוקונפֿט (די געגנוואַרט איז דאָך נאָך אַלעם אַזוי אָרעם), גייט מען צו חיים אין דער בשותּפותדיגער שטוב. וואו דאָס ווײַבל האָט דאָך נאָך צײַט געפֿונען צו מאַכן די בעטן, צו פֿאַרהענגען די פֿענסטער, איידער זי איז אין דער פֿרי אַרויס צו דער אַרבעט, אָדער אפֿשר אין מיטן טאָג זיך אַרײַנגעכאַפּט אויף אַ האַלבע שעה. שטייט דאָס שטיבל אין אָרימען, אַרײַנרעגנדיגן שאַלאַש ווי אַ כשרע נעסט. זײַן בעט — איר בעט; זײַן קעסטל — איר קעסטל; אויף זײַן זײַט וואַנט — אַ פּאָר פֿאָטאָגראַפֿיעס פֿון היימישע פֿאַרזאַמלונגען, פֿאַרווײַלונגען; אויף איר זײַט — אַ פּאָר פֿאָטאָגראַפֿיעס פֿון היימישע. די ביכער שטייען שוין בשותּפֿות אויפֿן געמײנזאַמען טישעלע, אויף וועלכן ס'שטייט אויך איר פֿאָטאָגראַפֿיע, אַ פֿאַרטראַכטע אין איר מיידלשן חלום. זיצט מען אַ שעה צוזאַמען פֿאַרן שלאָפֿן גיין, און מען לייענט צוזאַמען דאָס לעצטע העבּרעאישע ביכל (ווען דער יונגערמאַן שומרט נאָר נישט בײַ די שטאַלן אין דרויסן). קומט אַ קינד, איז די מאַמע דערמיט אין קימפּעטאָרינס־ און אַרבעטער־שפּיטאָל. אַרויס פֿון געלעגער — דאָס קינד אין אַלגעמײנעם קינדער־הויז. די מאַמע — צו דער אַרבעט.

די קינדער-היים — דאָס איז דער שטאָלץ פון דער קאָ-לאָניע. אַליין וואוינט מען נאָך אין צוזאַמענגעקלאַפּטע ברעטער. די הייזער אַרום די שטאַלן מיט בהמות (מורא פאַר גנבה נאָך). ווערט מען געפּלאָגט נאָך, ווערט מען געפּלאָגט בייטאָג און ביי־נאַכט פון די בייזע פליגן, וואָס פליען אַרום. די פליגן — דאָס איז פּרעהס מכה פון היישעריק — אומעטום זענען זיי דאָ: אין בעט, אין שיסל בעת מען עסט. אָבער די קינדער־היימען — אָפּגעזונדערט. אין ריינע, ציכטיגע הייזער, צווישן דער „שולע" פון יונגע בוימלעך און אָריענטאַלישע פלאַנצונגען, וואָס דער אַגראָנאָם סירקין פאַרלייגט אין דער קאָלאָניע. איבעוויינעג — אן איבערגעטריבענער לוקסוס פון זויבערקייט און ציכטיקייט, וואָס נישט פאַר קאָלאָניסטן-קינדער, נאָר פאַר מיליאָנערן־קינדער פּאַסט עס. דייטשע און שווייצאַריש יידישע מיידלעך, געטריבן נאָך ארץ־ישראל פון דער זעלבער בענקשאַפט־אידעע, אָבער דאָ האָבן זיי זיך נישט געקענט צופּאַסן צו דער שווערער פיזישער אַרבעט, האָבן זיי אויף זיך גענומען דאָס פלעגן פון די קינדער. אין זויבערע בעטלעך, באַשיצט אונטער ווייס־טולענע נעצן פון פליגן און אינזעקטן, ווערן די קינדערשע לייבלעך געהאַלטן אין אַ וואונדערבאַרער זויבערקייט. קיין זאך איז נישט צו טייער, קיין זאַך איז נישט צו־גוט געגוג פאַר די קינדער. צו דער ריכטיגער מינוט קומט די מאַמע אַראָפּצולויפן פון פעלד, אָדער פון קו־שטאַל, און זייגט-אָן דאָס קינד און גייט צוריק צו איר אַרבעט. דערפאַר אָבער, ווען עס קומט פאַרנאַכט, איז איידער מען גייט צום עסן, ווען די מענער זענען נאָך אונטן, ביים טייכל, און באָדן זיך נאָך אין דעם שוויס פון שווערן, הייסן טאָג, קומען די מוטערס פריער אַהיים, נעמען אַרויס די קינדער פון די קינדער־היימען און טראָגן זיי די פּאָטערס אַנטקעגן. דער פאָטער זעצט אַרויף דעם יונג אויף זיין אַקסל רייטן און מיטן ווייב אונטערן אָרעם גייט מען, אָפּטמאָל באָרוויסע און אָפּטמאָל האַלב-נאַקעטע — נאָר שטענדיג פריילעכע — צום „בית־עם", צום אָרימען, נאָר גערעכטן מאָלצייט. און אָפּטמאָל, ווען די מוטער פאַרשפּעטיגט זיך אין פעלד, אָדער עס איז

פונקט איר צייט הייבט אין דער קיך, ביים עסן קאָכן, אָדער ביים עסן דערלאַנגען, שפּילט די פלעגערין דער מוטערס טייל, און טראָגט דאָס קינד דעם פאָטער אַנטקעגן, ווען ער קומט פון פעלד אַהיים.

די קינדער, דאָס זענען דער שטאָלץ פון דער קאָלאָניע; נישט נאָר פון אייגענע טאַטע־מאַמע, נאָר פון אַלע מיטגלידער פון דער קאָלאָניע. אָפטמאָל ווייזן אַרויס צו ד' קינדער פיל מער איבערגעטריבענע ליבע און ווארימקייט די פרעמדע מיט־גלידער פון דער קאָלאָניע, ווי זייערע אייגענע עלטערן. איבער־הויפּט רעדט זיך דאָ פון עלטערע מיידלעך און פון פאַרזעסענע בחורים, וועלכע לאָדן אָן אויף די פרעמדע קינדער זייער אייגן טאַטע־מאַמע געפיל... האָסטו דאָך געקענט מיינען, אַז ביי אַזאַ סיסטעם פון דערציאונג, ווערן די קינדער פאַרפרעמדט פון די עלטערן, און זיי דערקענען נישט דאָס אייגענע ליב, וואָס האָט זיי געבוירן, זאָגן איך איין, אַז — ניין. אַז דער אינסטינקט איז שטאַרקער פון יעדע צוגעוואוינהייטן. בין איך אַמאָל אַדורכ־געגאַנגען צופעליג מיט אַן אַרבעטער איבער דער קינדער־היים אין מיטן טאָג, האָט זיך אַ יונג פון צוויי יאָר צעשריגן אויפן קול און געריסן זיך פון די פלעגערינס הענט, צעבראָכן דעם טעלער מיט עסן, אויסגעגאָסן דאָס גלאָז מילך און אויסגעשטרעקט די פיס און די הענט אין דער לופטן. וואָס איז? ער האָט דעם פאָטער דערזעען און געמיינט, אַז עס איז שוין פאַרנאַכט און ער וועט אים מיטנעמען מיט אים. עס האָט גאָר נישט געהאָלפן — דער טאַטע האָט אים געמוזט אויף די פּלייצעס נעמען און גיין מיט אים צו דער טעגלעכער אַרבעט.

און דערפאַר, ווייל אַליין האָט מען גאָרנישט, פאַרמאָגט מען גאָרנישט, נאָר דאָס אייגענע לייב און פלייש — איז דאָס קינד דאָס איינציגע גוטס, וואָס מען האָט זיך דערוואָרבן אין דער קאָלאָניע, זינגען טאַקע די חלוצים אַזאַ ליד: „זה חלקי מכל עמלי" (דאָס איז מיין טייל פון מיין גאַנצער אַרבעט).

לעצטנס איז אויך געוואָרן אַ מנהג אין די חלוצים־קאָ־לאָניעס, אַראָפּצובריינגען די טאַטע־מאַמעס פון די „גלות"־לענדער

אויך אין אַנדערע קאָלאָניעס האָב איך געזעען פיל עלטערן, וואָס זענען אַראָפּגעבראַכט געוואָרן צו די קינדער. זיי קומען פון פאַרשידענע לענדער, און אָפטמאָל פון שטעט, וועלכע רופן מיט זייער קלאַנג אַרויס אַ שרעק אין יידישע אויערן... פיל פון זיי קומען פון אוקראַינע; אַנדערע פון פוילן, פון גאַליציע, פון רומעניע, אויך פון קרים.

די אַלטע לייט וואוינען באַזונדער, און זיי האָבן זיך זייער אייגענעם „בית-עם”, וואו זיי קומען זיך צוזאַמען און עסן ביי אַן אַלגעמיינעם טיש, פון אַ קיך, וואָס זיי קאָכן זיאַל ווייך, און זאָרגן שוין דערפאַר, אַז אַלעס זאָל זיין אויפן יידישן וועג (צו דער קיך פון די קינדער, זעט זיך אויס, האָבן זיי נישט קיין גרויס צוטרויען). זיי גיבן אויך אַכטונג אויף דער אַלגעמיינער כשרות פון דער קאָלאָניע. ווען איך בין געווען, האָט זיך פונקט געמאַכט אַ ברית, און די אַלטע האָבן עס געפּראַוועט מיט אַלע יידישע מנהגים. זעלבסטפאַרשטענדלעך איז פאַר זיי נישט אינגאַנצן קלאָר דער אַרט לעבן, וואָס זייערע קינדער פירן, און זיי קענען נישט פאַרשטיין דעם „סיסטעם” פון זייערע פרנסות — ווי איינער האָט זיך אויסגעדריקט:

טאַקע ארץ־ישראל — אָבער וואָס וועט דער תכלית זיין דערפון? ער אַרבעט, ער אַרבעט, מיין זון, און האָט גאָרנישט דערפון...

נישט איין קרעכץ אַזעלכן הערט איר פון די אַלטע, כאָטש אין דעם אַלגעמיינעם לעבן פון דער קאָלאָניע נעמען די אַלטע אנטייל, און זיי מיען זיך נוצלעך צו זיין, צו באַרייכערן דאָס גוטס פון דער קאָלאָניע. און מען מוז זאָגן, אַז זיי פאַרדינען זיך גאַנץ כשר זייער שטיקל ברויט. איין אייל ערד טאָר נישט שטיין אומבאַאַרבעט, און קיין איין מענטש טאָר זיך נישט אַרומדרייען אין קאָלאָניע מיט ליידיגע הענט. יעדער טאָג ווערט פאַרצייכנט פון יעדן אַרבעטער, ביי וואָס און ווען ער איז געווען באַשעפטיגט און וויפל שעה ער האָט געאַרבעט — כאָטש ער קריגט דערפאַר קיין באַזונדער געצאָלט נישט — און טאָמער דרייט

זיך ווער אַרום און ווייזט נישט אַרויס קיין גרויס חשק צו דער אַרבעט, איז אָדער ער פאַרלאָזט באַלד אַליין זיין פּלאַץ, אָדער ער ווערט אַרויסגעשיקט. וואָס אָנבאַטרעפט די עלטערן פון די חלוצים, זעלבסטפאַרשטענדלעך, געפינט מען אויס פאַר זיי אַרבעט, וואָס איז צוגעפאַסט לויט זייערע יאָרן. די מענער, אָדער זיי באַשעפטיגן זיך ביי די ביכער (די אינטעליגענטערע) אָדער זיי לערנען זיך אויס מלאכות (ווען זיי קענען זיי נישט פון דער היים): סטאָלאַרעווען, פאַריכטן וועגן, זעצן אַריין שויבן, נייען קליידער. די ווייבער פליקן אויס די וועש, פאַריכטן די זעק אד"גל.

וואָרים אַזוי לאַנג ווי יעדער איינער לעבט אין דער קאָלאָניע, מוז ער אַרבעטן, שאַפן — נוצן ברענגען. קוים הערט ער אויף זיך צו באַטייליגן אין שאַפן פון דער קאָלאָניע — מוז ער זי פאַרלאָזן. האָט ער געמעגט זיין איינער פון אירע בויערס און גרינדערס. דאָס לעבן פון יידישן דאָרף-מענטש אויף דער שטרענגער ערד פון ארץ-ישראל איז אַן ערנסטע און אַ שטרענגע, און אַזוי איז זיין געוויסן צו זיין אידעאַל. וואָרים די אַלע, וואָס זענען אַהער אַראָפּגעקומען און זיצן דאָ, זענען נישט דאָ פאַר זייער אייגן פערזענלעך גליק אָדער וואוילשטאַנד. פאַר וואוילשטאַנד וואָלט אַזאַ פעאיגער אַגראָנאָם ווי סירקין איז, וועלכער האָט דאָס אָרט פאַרוואַנדלט אין אַ גן־עדן, געקענט אין פראַנקרייך אָדער אין קאַנאַדע אָדער אין יעדער אַנדער מדינה קומען ווירקלעך צו אַ „תכלית", ווי די אַלטע יידן זאָגן; און דאָ וואָס האָט ער? די ערד באַלאַנגט צום נאַציאָנאַל־פאָנד. די אַרבעט, וואָס זיי לייגן אַריין אין דער ערד, ברענגען זיי אַ קרבן פאַרן לאַנד. זייער לעבן איז אַוועקגעגעבן דעם יידישן אידעאַל. עס איז — זאָלן זיי מיר מוחל זיין פאַר דעם פאַרגלייך — ווי אַ „קלויסטער-קאָלאָניע" (גאַנץ ארץ־ישראל איז געגליכן צו אַ קלויסטער), וואו אַלץ ווערט געטאָן לשם־שמים. פאַר זיך — גאָרנישט. ווען דער חלוץ גייט אַוועק פון דער קאָלאָניע, לאָזט ער אַלעס איבער הינטער זיך — זיין אַרבעט פון פיל יאָרן — און נעמט גאָרנישט מיט; נישט אַמאָל

דעם שאָפּל, מיט וועלכן ער האָט די ערד געגראָבן, נישט קיין איבעריג העמד.

איז אַ וואונדער, וואָס זיי זענען אַזעלכע שטרענגע? דאָס לעבן האָט זיי שטרענג געמאַכט, און די הייליקייט פון זייער אידעאַל האָט זיי אויסגעהאַרטעוועט.

עס ווערט אין דער קאָלאָניע עין־חרד געשאַפן אַלצדינג וואָס די קאָלאָניע פאַרברויכט, אויף גאָרנישט ווערט אויסגעגעבן, אַחוץ אויף אַ ביסעלע רויך, וואָס איינער באַדאַרף עס. גאָרד־בערס אַרבעטן אויס אייגענע לעדער און די מיל מאָלט אייגן ברויט. איך האָב זיך געוואָלט באַקענען מיטן שוסטער פון דער קאָלאָניע. אַ מענטש מיט אַ שטרענג געזיכט, אַ ? גנער, אַ שייי־נער, נאָר אַן ערנסטער — אַ שרעק. עס איז אוממעגלעך געווען זיך מיט אים צו באַקענען. ער האָט זיך געהאַלטן שטאַלץ און פאַרמאַכט אויף זיבן שלעסער. איך האָב אים געפרעגט, אויב ער איז געווען אַ שוסטער אין דער היים — נישט געקענט אַרויסקריגן. פון וועלכער שטאָט ער קומט — נישט געקענט דער־גיין, שפּעטער בין איך געוואָר געוואָרן: ער קומט פון פּראָסקו־ראָוו — און איך האָב שוין אַלעס פאַרשטאַנען...

איז אַ וואונדער, וואָס זיי זענען אַזעלכע שטרענגע?...

אַז איך בין מיט איינעם פון זיי פאַרבייגעגאַנגען די קינ־דער־קאָלאָניע, און געזען ווי די צוויי־יעריגע קינדער לויפן אַרום מיט באָרוויסע פיסלעך, אויפן הייסן, אָנגעוואַרימטן באָדן — דאָס וואָס די עלטערן קענען נאָך נישט באַוויזן ביזן היינטיגן טאָג — האָט ער זיך פאַרקלערט און געזאָגט צו מיר:

— ווער ווייסט, אויב זיי וועלן דאָס זעלבע פילן וואָס מיר, אויב פאַר זיי וועט די ערד זיין דאָס זעלבע וואָס זי איז פאַר אונז? אפשר וועלן זיי עס זייער לייכט איבערטוישן אויף אַנדערע ערד, אויף בעסערע, אויף רייכערע, אויף פעטערע.

— זיי וועלן שוין נישט האָבן די בענקשאַפט וואָס מיר... האָט ער געזאָגט מיט באַדויערן, קוקנדיג אויף די קינדער.

— זזון נאָך אַ מינוט האָט ער צוגעלייגט מיט אַ קרעכץ — פאַר אונז בלייבט גאָרנישט איבער, נאָר די בענקשאַפט...

8

צווישן יידישע דערפער

די אַלטע פאָטערס, וואָס די קינדער פון „עין חרוד״ האָבן אַראָפּגעבראַכט אין דער קאָלאָניע, גייען אַרום און פרעגן: „וואָס וועט זיין דער תּכלית?״ און מיר דאַכט זיך, אַז זיי האָבן רעכט. מיט דעם גאַנצן רעספּעקט, אַכטונג און ליבע, וואָס מען מוז פילן צו די יינגע מענטשן פון עין־חרוד, וואָס ברענגען זייערע יינגע לעבנס אַזוי פרייוויליג פאַר קרבנות אויפן מזבח פון נייעם יידישן ישוב אין ארץ־ישראל — מוז מען זיך דאָך שטעלן די פראַגע: „אויב דאָס איז דער ריכטיגער וועג?״ און צי איז די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע באַרופן צו מאַכן קאָמוניסטישע עקספּערימענטן אין ארץ־ישראל? כאָטש מען מוז מודה זיין, אַז ביי דער קאַרגקייט פון ערד אין ארץ־ישראל, ביי דער האַרטנעקיקייט פון דער נאַטור, מוז געזוכט ווערן וועגן, וויאַזוי צו לעזן די פראַגע פון ערד־אייגנטום אין ארץ־ישראל, אַז נישט איינציגע הענט זאָלן אַריינכאַפּן דאָס ביסעלע לאַנד, וואָס געפינט זיך נאָך אין ארץ־ישראל, און האַנדלען דערנאָך מיט דעם סענטימענט, וואָס יידן פילן צו ארץ־ישראל, און אויסנוצן דעם אָפּפערווילליגן אידעאַליזם פון אייגעקשנטע יוגנטלייט פאַר אייגענע נוצן. קיין איין טאָג וואָלטן די יינגלייט דאָ נישט איבערגעבליבן און נישט געהאַט דעם ווילן און די מאַכט בייצושטיין די אַלע שווערע נסיונות פון ערד, קלימאַט, ווילדעניש, ווען זיי וואָלטן נישט געוואוסט, אַז נישט פאַר זיך, אָדער פאַר וועמען דאָס איז אַ יחיד, בויען זיי דאָס, וואָס זיי בויען — נאָר פאַרן יידישן כלל, און צוזאַמען מיט זייערע נאַציאָנאַלע אידעאַלן ווערן אויך פאַרווירקלעכט די אידעאַלן פון יושר און

סאָציאַלער גערעכטיקייט, וואָס זיי האָבן צוזאַמען איינגעזויגן אין זייער בלוט ביי זייער נאַציאָנאַלער דערציאונג. סאָציאַלער יושר באַווייזט זיך שטענדיג ביי יעדן אָנהויב פון פאַרווירקלעכן אַ פאָלקס־אידעאַל. ביי אונז איז שטענדיג געווען פאַרבונדן דאָס אויפבויען פון ארץ־ישראל מיט דער משיח־אידעע און די ווידער־אויפלעבונג פון יידישן פאָלק מיט אַבסאָלוטער גלייכגעשטעלטקייט פון אַלע קלאַסן פון יידישן פאָלק.

די מערסטע יונגעלייט פון עין־חרוד קומען פון רוסלאַנד — פיל פון קרים, פיל פון אוקראַינע, כאָטש עס פעלן אויך נישט קיין פוילישע יידן (פוילישע יידישע אידעאַליסטן זענען געווען די בויער פון „עין־חרוד”), אַלץ מענטשן, וואָס האָבן אַ העלפט פון זייער לעבן שוין אָוועקגעגעבן פאַר דעם ארץ־ישראל־אידעאַל. אין ארץ־ישראל רופט מען זיי (און זיי האַלטן זיך אַליין אויך אַזוי) יידישע קאָזאַקן, וואָס נעמען אויף זיך פרייוויליג אָפּצוהיטן אַ לעבן דעם יידישן פאָלק. איך ווייס נישט אויב עין־חרוד איז אַ פּראַקטישע לעזונג פון דער פראַגע. יעדנפאַלס איז עס אַ וואונדערבאַרע שולע, אַ פּיאָנערן־שולע. און די מענטשן, וועלכע גייען דורך די שולע, ווערן פאַרהאַרטעוועט, דורכגעברענט אין זיבן קאַלך־אויוונס פון האַרטנעקיגן ווילן און קריש־טאַלענעם אידעאַל. און ארץ־ישראל באַדאַרף האָבן אַזעלכע בויערס.

איך גלויב, אַז אַ פיל פּראַקטישערע פאָרם פון פאַרוואַלטונג פאַר דעם ארץ־ישראל־באָדן איז די „בורזשואַזישע” קאָמונע פון נהלל, אויך אַ קאָלאָניע, וואָס איז אויפגעשטאַנען אין די לעצטע יאָרן אין עמק, פון די עלטסטע און איבערגעגעבנסטע יידישע אַרבעטער. אַזויוי אין עין־חרוד, באַלאַנגט אויך דאָ דער באָדן צום נאַציאָנאַל־פאָנד, און ווערט אָוועקגעגעבן אין אַרענדע צו די פויערים פון נהלל, אַזוי לאַנג ווי זיי באַאַרבעטן דעם באָדן. דער חילוק איז נאָר דער, וואָס זיי לעבן נישט אין אַ קאָמונע, נאָר יעדער קאָלאָניסט האָט זיינע הונדערט דונאָם, וועלכע ער באַאַרבעט אַליין אויף אייגענע אחריות, ער טראָגט אַלע היזקות און ער האָט אַלע רווחים פון דער אַרבעט פון זיין שווייס. נאָר אַרבעטן וואָס פאַרלאַנגען מערערע הענט, ווערן גע־

טאָן קאָלעקטיוו, און זיי העלפן איינער דעם אַנדערן אין באַהנ־דערע נויטן. די קאָלאָניע געפינט זיך אין אַ גלענצנדן צושטאַנד. די איבער הונדערט קאָלאָניסטן, וועלכע באַוואוינען די קאָלאָניע, זענען נישט נאָר צופרידן, נאָר גליקלעך און באַגייסטערט. און ווי באַשיידן און אָרעמלעך עס זענען נישט זייערע הילצערנע הייזלעך, רוט אין זיי די שכינה פון די גערעכטע. די מערסטע קאָלאָניסטן באַשטייען פון אידעאַליסטישע אינטעליגענטע פועלים, וועלכע האָבן „אָפּגעאַרבעט“ ביים יידישן פאָלק צענדליגער יאָרן. ווי אָרעם זייערע היימען זענען נישט, געפינט איר דאָרט אין זיי דעם שמייכל, וואָס לייכט אויף דעם פנים פון אַ מענטשן, וואָס לעבט בשלום מיט זיין אידעאַל. זייערע פעלדער באַלאַנגען צו די בעסטע אין ארץ־ישראל; זייערע ווייצן און זייערע גערשטן זענען געבענטשט פון אַרבעטער־הענט און זייערע קי גיבן די מערסטע צאָל ליטער מילך. אַז איך בין אַריינגעקומען אין דער קאָלאָניע, האָבן מיך וויבער מיט זייערע קינדער אַרומגערינגלט מיט בלומען אין די הענט, און מען האָט געקענט פילן די בלו־מען. וואָס וואַקסן אין זייערע הערצער. אַחוץ דעם שווערן מס וואָס לייגט אויף זיי אַרויף די ענגלישע רעגירונג; חוץ וואָס זיי האָבן איינגעפירט די בעסטע און מאָדערנסטע כלים הויבן זיי שוין אָן אָפּצוצאָלן דעם חוב דעם יידישן פאָלק.

אין בלפוריה האָב איך צום ערשטן מאָל געהערט דאָס וואָרט, וואָס מען הערט עס אַזוי זעלטן יעצט נישט נאָר אין ארץ־ישראל, נאָר אין דער גאַנצער וועלט: „הלואי אויף אַלע יידן געזאָגט געוואָרן“. דאָס איז געווען אַן ענטפער אויף מיינער אַ פראַגע: „ווי גייט עס, ר׳ פעטער?“ און דעם ענטפער, האָט מיר געגעבן אַ געלער, אָפּגעשוירענער ייד מיט אַ זומער־באַשפּרינקלט פנים אין אַ שטוב מיט פליגן, וועלכע האָבן זיך געראָיעט אַרום טרוקענעם קעז און אַרום גרויסע קאַנען מיט מילך. דער ענט־פער איז געווען פון אַן אוקראַינער ייד, וואָס האָט קוים גע־ראַטעוועט דאָס טרוקענע לעבן, ער מיט זיין ווייב און זיינע זעקס קינדער. אין הויף זענען פונקט אָנגעקומען פון פעלד זיי־נע צוויי יונגען, אויך מיט אָפּגעשוירענע קעפּ און באַשפּרענקל.

טע פנימער, זיצנדיג אויף אַ הויכן שטאָק־פור־היי, וואָס זיי האָבן נאָר־וואָס געבראַכט פון פעלד.

— איר זעט די „בנים“? — ווייזט מיר דער פאָטער מיט שטאָלץ — הלואי גיט מיר גאָט כאָטש אַ טוץ. בין איך אַ פאַר־זאָרגטער, און איר זעט די בנות? — ווייזט ער אויף זיינע צוויי מיידן, וואָס זענען אָנגעקומען מיט די עמערס מילך פון שטאַל אַרויס — הלואי כאָטש זעקס אַזעלכע. ביי מיר זענען קינדער קיין „באָול“ נישט.

געהערט אַזעלכס, האָב איך זיך זייער פאַרוואונדערט. איך בין נישט געוואוינט געווען צו הערן פון יידן אין דער איצטי־גער צייט, אַז זיי זאָלן זיך בענטשן מיט פיל טעכטער. איך האָב זיך אויסגעפרעגט ביים ייד, בין געוואר געוואָרן, אַז דאָס האָט אים אַ רייכער אַמעריקאַנער קרוב אַרויסגענומען פון מצרים (פון אוקראַינע) און איינגעאָרדנט אין דער קאָלאָניע.

בלפוריה רופט מען טאַקע די אַמעריקאַנער קאָלאָניע. מערסטנס זענען די קאָלאָניסטן אַליין אַמעריקאַנער, אָדער אַזעלכע, וואָס אַמעריקאַנער קרובים האָבן איינגעאָרדנט. די קאָלאָניע איז אויך אין אַ וואויל־האָבנדיגן צושטאַנד. פון די הונדערט דונאַם לעבן זיי אַ באַשיידן, נאָר אַן ערלעך און געזונט לעבן. אַבי עס זענען נאָר דאָ געגוג הענט צו אַרבעטן. די קאָלאָניע מאַכט, איבריגנס, אויסערלעך אַן איינדרוק נישט ווי אַ קאָלאָניע, נאָר — ווי אַ זומער־וואוינונג פון רייכע מענטשן, אָדער אַ גאָרטן־שטאָט. די הייזער זענען אַלע געבויטע אין וואונדערבאַרע אַרכיטעקטו־רישע סטילן, וואָס אַ יידיש־דייטשער פעאיגער אַרכיטעקט אַרבעט איצט אויס פאַר די קאָלאָניסטן.

איך בין אַריינגעקומען אין דער קאָלאָניע פאַרנאַכט, און דאָס ליכט האָט זיך אַרויסגעגאָסן פון די ברייטע פענסטער און באַקוועמע ווערענדעס. איך האָב געמיינט, אַז איך בין אַריבער־געטראָגן געוואָרן אין אַ פּרעכטיגער גאָרטן־שטאָט ביי ניו־יאָרק אָדער שיקאַגאָ — נישט אין קיין קאָלאָניע: שיינע אַקאַציען־אַלעען, און פאַר יעדן הייזל גרינס און בלומען־געַרטנער.

בכלל באַדאַרף מען זאָגן, אַז אין דאָרף פילט מען נישט

דעם קריזיס פון ארץ־ישראל. אין דער הינזיכט ווערט ארץ־ישראל גלייך צו יעדן אנדערן לאנד, און די באפעלקערונג פון ארץ־ישראל — צו יעדער אנדערער באפעלקערונג. וואס עס זאל זיך נישט אפטאן אין שטאט — דאס דארף שלאפט רואיג.

אחוץ עפולה, וואס איז געבויט געווארן אין איילעניש — אויף דיזעלבע יסודות וואס תל־אביב. עפולה מאכט א קלעג־לעכן איינדרוק און די פיל ארבעטסלאזע, וואס דרייען זיך דארט ארום, און די פיל אנטוישטע יידן וואס האבן פארלוירן זייער געלט אין פלעצער און האלב־געמויערטע הייזער (וואס זיי קענען איצט נישט פארענדיגן), ווארפן אן א חושך און א פחד אפילו צווישן די פעטע און פייכטע פעלדער פון גליל.

איבער גן־ילדים — א קאלאניע וואס ווערט באארבעט אויסשליסלעך פון די פאגראם־קינדער פון אוקראינע (וועלכע ווערט אויסגעהאלטן פון אפריקאנישע יידן) — זענען מיר גע־פארן נאך נחלת־ישראל. מיר האבן געהערט, אז אין נחלת־ישראל האט מען די נאכט געהרגעט א יידישן וועכטער. נחלת־ישראל איז א קאלאניע וואס די „אגודה" האט פארקויפט אין קליינע חלקים צו אירע אנהענגער. האבן זיך אנגעכאפט אין אן אוואנטוריסטישן פלאן (וואס יעדער משוגענער אדער אוואנטוריסט ארבעט אויס יעדע פאר וואכן, וויאזוי צו באזעצן ארץ־ישראל מיט יידן). אז פינף דונאם איז גענוג פאר א פאמיליע זיך צו דערנערן, און ארויסגעשיקט שליחים איבער דער וועלט, וועלכע האבן פארקויפט צו יידן אויפן פאפיר זייער חלק אין ארץ־ישראל. וואס איז געווען אויסגעמאלט אויפן פלאן און באצירט מיט פרומע יידישע פסוקים: א הויז צו וואוינען, א שטאל פאר די בהמות, א גארטן אויף גרינס, א פעלד פאר תבואות, וואסער פאר א מקוה, א שטיבל פאר די חסידים — מיט איין ווארט: נאר צו קומען און אוועקצוזעצן זיך „אונטערן פייגנבוים און ווייג־שטאק".

אז אין בין אריינגעקומען אין דער „קאלאניע", האב איך אנגעטראפן א חורבן — א חורבן איז ווינציג — קיין פיינד האט נישט געקענט אויסטראכטן קיין קלעגלעכער בילד, ווי דאס

וואָס האָט זיך דאָרט אַנטפּלעקט פאַר די אויגן. צוגעקלאַפּטע, מיט ברעטער, פענסטער און טירן, אויף הילצערנע הייזלעך, מיט האַלב־פאַרפוילטע דעכער, וועלכע זענען פאַרלאָזט געוואָרן פון די איינוואוינער. אין איינעם פון די הייזלעך ליגט אַ מת, גע־הרגעט געוואָרן פון די אַראַבער ביינאַכט. די אלמנה מיט די קינדער, וואָס זענען ערשט אָנגעקומען, זיצן אבלים אויף דער שוועל פון הייזל. אין דער „קאָלאָניע" אַליין דרייט זיך אַרום אַ ייד מיט אַ ברייטן קאַפּעליוש. אין אַ פּאָר גרויסע אַמעריקאַנער ברילן, מיט אַ פּאָר גרויסע, גרויע ברעמען, זעט אויס ווי אַן אַמעריקאַנער „רעווערענד" (און ווי איך בין שפּעטער גע־וואָר געוואָרן, איז עס טאַקע געווען אַ רבל פון שיקאַגאָ) — און ביי־זערט זיך אויף די אַמעריקאַנער יידינע, וואָס דרעפּטשעט לעבן אים און פאַרהאַלט זיך מיט די הענט די וויינענדיגע אויגן:

— שוטה, בהמה, אָקס, קו — רופט ער אויס אַלע נעמען פון זיין אינווענטאַר אויף דער יידענע — וואָס וויינסטו, וואָס? אַז מען האָט דיך אָפּגענאַרט, איז וואָס — באַדאַרפסטו וויינען?

איך האָב געפרעגט דעם ייד פאַרוואָס ער איז אַזוי אויפגערעגט, האָט ער מיך געסטראַשעט מיטן גראָבן שטעקן אין האַנט. גע־מיינט אַז איך בין אַן ארץ־ישראלדיגער און ער איז אַרויף אויף מיר מיט לשון. ערשט אויף דער עצה פון מיינעם אַ פריינט האָב איך באַנוצט אַ פּאָר ענגלישע ווערטער, האָט ער זיך מיט מיר דערפרייט:

— זייט איר אויך אַן אַמעריקאַנער, אַזוי זאָגט — קריגט ער צו מיר צוטרויען — מיט אַ היגן וויל איך נישט רעדן. איך וועל אייך דערציילן.

ער קומט פון שיקאַגאָ, וואו ער איז געווען אַ רבל; גע־מאַכט אַ פּאָר דאָלאַר, אָפּגעזמלעט אַ פּאָר איטאַליענישע שקצים, וועלכע האָבן זיך פאַרליבט אין יידישע מיידלעך, האָט ער זיך געקלערט אויף דער עלטער צו פאָרן קיין ארץ־ישראל. ביי אים אין שול האָט אים אַ פאָרשטעער פון דער „אגודה" פאַרקויפט אַ נחלה פאַר דריי טויזנט און דריי הונדערט דאָלאַר, וועלכע ווערט אויפגעשטעלט פאַר אים אין דער קאָלאָניע „נחלת ישראל"־

— אַן אייגן הויז, אַ שטאַל, אַ קו, אַ פעלד פאַר תבואה, אַ גאָרטן אויף גרינס — מיט איין וואָרט: אַלעס וואָס אַ ייד דאַרף צים לעבן; האָבן זיך געזעגנט מיט אים זיינע לאַנדסלייט, גע־מאַכט אים אַ באַנקעטל, געהאַלטן „ספּיטשעס", אים געוואונטשן אַ גוטע עלטער אין ארץ־ישראל. „אַ שטאָט מיט מענטשן האָבן מיר מקנא געווען, זאָגט ער, וואָס מיר האָבן די זכיה צו פאָרן קיין ארץ־ישראל אין דער אייגענער נחלה. צום סוף איך קום צו פאָרן: וואו איז מיין „נחלה"? — וואָס נחלה. ווען נחלה — קיין הויז, קיין בוידעם, קיין שטאַל, קיין פעלד — אַ וויסטעניש! מענטשן זענען זיך צולאָפן, און אָנשטאָט דעם גע־פין איך אַ מת אין שטוב. אַ שיין ארץ־ישראל"!

— וואָס האָט איר געמיינט, מען וועט אייך פאַרקויפן אַ שי־קאַגאָ? אַ ניו־יאָרק וועט מען אייך פאַרקויפן פאַר אייערע דריי טויזנט דאָלאַר — טענהט צוריק צו אים אַ יידל אין אַן ארץ־ישראל־כּאַלאַטל, מיט אַ שפּיציג בערדל און ציטערדיגע פּאות, דער פאָרשטעער פון דער „אגודה".

— מען האָט מיר געזאָגט פינף דונאַם. וואָס וויים איך פון אַ דונאַם? אין דער היים האָט מען געוואוסט פון אַ מאָרג, פון אַ דעסיאַטין. איך האָב געמיינט פינף דונאַם איז — פינף דונאַם! אַ פעלד! צום סוף, מען ווייזט מיר אַן אַ שטיקל גע־נוג אויף אַ „יאַרד" (אויף אַ הויף) — אויך נישט — און דאָס זאָל מיין פרנסה זיין!

אין נחלת־ישראל אַחוץ דעם טויטן, וואָס די אַראַבער האָבן ביינאַכט געהרגעט, און דאָס אַמעריקאַנער רבל, וואָס איז געקומען צו זיין נחלה, האָב איך געפונען נאָך אַ „קאָלאָניסט", אַ פוילישן יידן, אַ טלית־מאַכער, וואָס ער איז אַראָפּגעפאָרן קיין ארץ־ישראל מיטן רבינס כּח. געמיינט, אַז ער וועט זיך דאָ פאַרלייגן אַ פאַבריק פון טליתים. און דער סוף — פון די טליתים איז גאָרנישט געוואָרן.

— אין דער היים, אין פוילן — פאַרציילט ער מיר — האָב איך אויסגעאַרבעט „ארץ־ישראל־טליתים", זענען זיי געגאַנ־

גען. און דאָ, אין ארץ־ישראל, ארבעט איך אויס טליתים, רופט מען זיי „פוילישע“ און זיי גייען נישט.

נאָר דעם יידן האָט גלאַט געטראָפן אַן אַנדער גליק: ער איז אַראָפּגעקומען מיט שיינע טעכטער, און איינע פון זיי האָט שוין חתונה געהאַט מיט אַ פרומען פראַנקפורטער יונגנמאַן, וואָס באַלאַנגט אויך צו דער „אגודה“ און איז אויך אַ „קאָלאָניסט“ פון נחלת־ישראל, און די צווייטע שטייט שוין אין שידוכים. און אַז דער ייד האָט זיך גענומען קלאָגן אויף ארץ־ישראל, האָט אים מיין באַגלייטער איבערגעריסן אין די רייד:

– וואָס איר האָט זיך אויך צו קלאָגן? איר האָט אויך צוגעלייגט צו ארץ־ישראל? חתונה געמאַכט אַ טאָכטער אין פוילן וואָלט איר אויך אַזוי געשווינד חתונה געמאַכט אַ טאָכטער?

געהערט דאָס גליק, וואָס האָט דעם יידן געטראָפן, האָב איך זיך אויך אָנגענומען פאַר ארץ־ישראל.

– דאָס לעצטע מאָל, ווען איך בין געווען אין פוילן – פארצייל איך דעם יידן – האָב איך געהערט ווי יידן רופן אָן אַן איידעם „פראָפעסאָר“. מיין „פראָפעסאָר“, רימט זיך אַ ייד מיט זיין איידעם. אַז איך האָב געפרעגט: „וואָס איז דאָס פאַר אַ צו־נאָמען פאַר אַן איידעם?“ האָט מען מיר געגעבן צו פאַרשטיין, אַז יעדער איידעם איז אַ פראָפעסאָר, ווייל ער שניידט אַראָפּ דעם הויקער און עס טוט גאָרנישט וויי... נו, האָט איר דאָך זוכה געווען צו אַ „פראָפעסאָר“ – וואָס קלאָגט איר זיך?

– איך קלאָג זיך טאַקע נישט – האָט זיך דער ייד פאַרשעמט אָנגערופן – איך זאָג שוין גאָרנישט. אַוודאי האָט מיר גאָט געטאָן אַ נס. צו עסן איז נישטאָ, אָבער אַ טאָכטער האָב איך דאָך אויסגעגעבן...

אַז איך בין צוריק געפאָרן פון נחלת־ישראל קיין עפולה, איז שוין געווען שטאַרק פינסטער. די שטערן האָבן ברייט און ליכטיג געשיינט אַראָפּ פון דעם טיפן, בלויען ארץ־ישראל־הימל, און פון דער פינסטערער ערד האָבן שוין אויך אָנגעהויבן אַרויסצושיינען ליכטער פון די פילע הייזלעך, וואָס זענען פאַר־

שפּרייט אין עמק. איך האָב זיך דערמאָנט אָן פּאָר פערצן יאר, ווען איך בין דאָ געווען. דאַן איז אויך געווען אזאַ נאַכט ווי די היינטיגע. די שטערן האבן געשיינט פון הימל אַראָפּ, נאָר די ערד איז געווען איינגעהילט אין איין געדיכטער פינסטער־ניש. היינט הויבט שוין אויך אָן די ערד פון גליל צו שיינען, פונקט אזויווי דער הימל אויבן, מיט הונדערטער ליכטער פון מענטשלעכע שטיבער ארויס. אין מיין האַרץ איז רייף געוואָרן אַ ברכה אַפילו אויף די איינוואוינער, וואס וואוינען אין די פרומע הייזער...

9

מיט דעם רבינס כח

איבער די שיינע בערג פון נצרת. אין דעם פרוכטבארן פלאכן טאל, צו דער חסידישער קאלאניע, וואס ליגט נישט ווייט פון חיפה.

מען קען נישט זאגן אלס א כלל, אז די פוילישע יידן האבן נישט קיין מזל צו ארץ־ישראל. ווי פיל פון די פוילישע יידן גלויבן אליין, און ווי אנדערע האבן זיי איינגערעדט. גע־פינען זיך דאך צווישן די ערשטע, ערפאלגרייכע קאלאניסטן נישט ווינציג פוילישע יידן, און זענען דאך די באגייסטערטע אנפי־רער און גרינדער פון עין־חרוד, און אויך פון נהלל, יידישע יינגעלייט, וואס זענען געקומען פון פוילן. איבערהויפט האט זיך א שטאט אויף יענער זייט פלאצק אויסגעצייכנט מיט ארויסגעבן אידעאליסטישע טוער פאר ארץ-ישראל. דער ייגנער דור פוילישע יידן איז פיל פארטרעטן אין אלע ארבעטן פון ארץ־ישראל. נאר וואס עס איז דא עפעס ווארס אין דער אנגענומענער מיינונג וועגן פוילישע יידן אין ארץ-ישראל איז עס אמת בנוגע דעם עלטערן דור. און דאס איז נישט צוליב עפעס א מיסטישן פא־טאליזם, וואס רוט אויף די פוילישע יידן. עס איז גאנץ איינ־פאך דערפאר, וואס פון עלטערן דור פוילישע יידן איז געפארן אזא עלעמענט, וואס איז לחלוטין נישט געווען צוגעפאסט צו די באדינגונגען און צו דער ארבעט, וואס ארץ־ישראל באדארף האבן.

ס'איז אמת, אז דער פוילישער ייד איז מער פארוויינט, מער געפיצשטשעט, ווי יידן פון אנדערע מדינות, עס קען מעג־לעך זיין, אז דאס קומט פון דעם, וואס דער פוילישער ייד

האָט, פאַרהעלטנישמעסיג, ביז איצט, בעסער געלעבט ווי יידן פון אַנדערע מדינות. יעדנפאַלס, איז עס נאָר אַן אויסערלעכע זאַך, און דער פּוילישער ייד, אַז ער ווערט „איינגעבראָכן" אין די צרות און מאַטערניש, וואָס די ארץ־ישראל־ערד איז אים מכבד, ווערט ער נישט ווינציגער פאַרהאַרטעוועט און ראוי צו דער ערד, ווי די יידן פון די אַנדערע טיילן פון דער וועלט.

לאָמיר זיך נישט נאַרן: וואָסערע עלעמענטן זענען געפאָרן פון פּוילן נאָך ארץ־ישראל? וואָס האָבן די יידן געוואוסט פון ערד־אַרבעט אָדער פון ארץ־ישראל? ארץ־ישראל האָבן זיי געקאָנט פון „שיר השירים", אָדער פון דער „צאינה וראינה", אַז דאָס איז אַן ארץ זבת חלב ודבש. די ערד־אַרבעט אין ארץ־ישראל, האָבן זיי זיך פאַר־געשטעלט, קומט פאָר אין דעם לאַנד פון די אבות אונטער אַזעלכע אומשטענדן: אויפן באַרג כרמל, אָדער אויפן לבנון, וואַקסן גרויסע, גרויסע טענענבוימער, קליינע פוקסלעך לויפן דאָרט אַרום צווישן די טענענבוימער און די שיינע בנות־ציון זיצן מיט האַרפעס אין די הענט און פּאַשען די שאָף אין דעם שאָטן פון די „גליסטונגס־בוימער", און זינגען צו די שירי־ציון. און ער, דער שוואַכער ייד, גייט זיך מיט זיין אַקער אין דער האַנט און אַקערט אויף הייליגער ערד פון ציון, און ער הערט זיך איין צו די שיינע שירי־ציון, וואָס די בנות־ציון זינגען, פּיטערנדיג די שאָף, אונטער דעם שאָטן פון די גרויסע טע־נענבוימער...

אין די קליינע שטעטעלעך פון פּוילן האָב איך געקענט ציוניסטן, אויסגעדינטע לשון־קודשדיגע לערער, מיט רויטע רויזן אויף זייערע באַקן, וואָס די סוכאָטעס האָבן געמאָלן אויף זיי, מיט שוואַכע הערצער — אַ פּוס אין קבר, און זיי האָבן נאָך געחלומט פון פאָרן אין ארץ־ישראל.

— אָט מיט די הענט — האָט ער אויפגעהויבן זיינע בליי־כע, ביינערדיגע, קינדישע הענט, דער לשון־קודשדיגער לערער, און געוויזן — אָט מיט די הענט וועל איך אויפגראָבן די האַר־טע ערד פון יהודה.

אזוי האָט ער געחלומט ביז ער איז אַריינגעטרעטן אין קבר אַריין.

אַ חבר האָב איך געהאַט אין קוטנע. אינאיינעם מיט אים זיך לשון־קודש געלערנט אונטער דער גמרא אין קוטנער בית־מדרש. געבאָרגט זיך ביכלעך, און אין די פאַרנאַכטן זענען מיר געגאַנגען אויפן וועג צום בית־הקברות און געחלומטביידע פון די פעלדער פון ארץ־ישראל, וואו מיר וועלן ביידע וואוינען אין שכנות. מיין סענטימענט צו ארץ־ישראל האָב איך נאָך פון יענע טעג, ווען מיר זענען ביידע געגאַנגען אויף די וועגן שפּאַצירן און געזונגען מאַנעס לידער. איך בין אַוועקגעפאָרן אין דער גרויסער וועלט; ער איז איבערגעבליבן אין קוטנע, חתונה געהאַט, קינדער געהאַט, אַ סוחר געוואָרן, אַ קראָם אין שטאָט געהאַט, דערנאָך אַן אייגן הויז, נאָר די גאַנצע צייט איז ער געפאָרן קיין ארץ־ישראל די ערד באַאַרבעטן.

— דרייסיג יאָר בין איך געפאָרן קיין ארץ־ישראל — האָט ער מיר געזאָגט.

יעדן שבת איז ער זיך צוזאַמענגעקומען מיט נאָך אַזוינע צוויי־דריי ציוניסטן און זיי זענען „געפאָרן" קיין ארץ־ישראל. די גאַנצע פּראָווינץ האָט ער געמאַכט ציוניסטיש געשטימט. אין די צייטן פון צאַר איז ער איבער זיינע אידעען אין תפיסה געזעסן. אָבער ער איז אין קוטנע געבליבן זיצן. געהאַנדלט, געוואַנדלט, קינדער געבוירן און קינדער אויסגעגעבן — און קיין ארץ־ישראל נישט געפאָרן. ערשט אַז ער איז אַלט געוואָרן, האָט ער הויז און געוועלב פאַרקויפט און איז געפאָרן, ניין, נישט נאָך תל־אביב מיט פלעצער האַנדלען, נאָר די ערד באַאַרבעטן, אַ פּויער דאָרט צו ווערן. אַ פעלד זיך געקויפט, קי זיך איינגעשאַפט, קאַרטאָפלעס פאַרזייט. און איצט האָב איך אים געטראָפן אין תל־אביב אַ פאַרצווייפלטן, אַ נידערגעשלאָגענעם, מיט אַ לאָך אין זיין האַרצן, דאָרט וואו אַ הייליגער פלאַם פון אמונה האָט געברענט; מיט אַ פול מויל פּרעטענזיעס און קללות צו די ציוניסטן, זיין יוגנט האָט ער דעם קוטנער געוועלב אָוועקגעגעבן, די עלטער - האָט ער דער ארץ־ישראל־ערד גע-

בראכט. ווער איז אים שולדיג, וואס א קערצל קארטאפל קאסט אים ביליגער צו קויפן איידער צו פארזייען, און א קווארט מילך פון זיין אייגענער קו קאסט אים טייערער ווי ער קריגט עס אין געוועלב...

דאס זעלבע איז מיט די חסידים.

פאר א פאר יאר האב איך געטראפן א חסידישן יונגג־מאן מיט א סימפאטיש אויסזעען, וועלכן מען האט פאר מיר פארגעשטעלט אלס יאבלאנער רבי.

דער יונגערמאן, וועלכער האט זיך געהאלטן באשיידן און פרום, האט געהאט איידעלע הענט, ווי א שוואכע פרוי, א בויגזאמען, דינעם קערפער, אן אויסגעטריקנט און א גייסטיג־געל פנים. אויף דעם יונגנרמאן האט מען מיר אנגעוויזן, ווי אויף משיח־צייטן — ער פארט מיט זיינע חסידים קיין ארץ־ישראל צו באארבעטן די ערד מיט די אייגענע הענט.

איך מוז זיך מודה זיין, אז קיין גרויס צוטרויען צו זיין ארבעט האב איך נישט געהאט. נאר דרך־ארץ און רעספעקט האב איך יא באקומען פאר אים. א רבי, וואס ווארפט אוועק זיין פעטן טיש און זיין לייכטע מלאכה און לאזט זיך אויף אזא ריזיקאלישע „אונטערנעמונג”, וואס, יעדנפאלס, ביי דער באציאונג צו די באציאנאלע נויטן פון יידישן פאלק, וואס עס הערשט מצד די יידישע כלי־קודש, קען ער נישט דערווארטן קיין אנערקענונג אין זיינע קרייזן — אזא מענטש מוז ארויסרופן רעספעקט צו זיך.

לאמיר זיין גאנץ אפן. אונזערע כלי־קודש צייכענען זיך נישט אויס מיט קיין איבעריגן אידעאליזם. מיר קענען האבן פארשידענע מיינונגען וועגן די רבנים און חסידים און דעם גאנצן קלאס יידישע כלי־קודש, אבער דאס מוזן אלע מודה זיין, אז יעדנפאלס די היינטיגע יידישע רבנים און גוטע־יידן נוצן נישט אויס דעם גרויסן איינפלוס, וואס זיי האבן נאך אויף די יידישע מאסן, פאר העכערע און גייסטיגע צוועקן, אפילו פון זייער אייגענעם שטאנדפונקט, אחוץ פאר זייערע אייגענע פערזענלעכע אינטערעסן. איך בין נישט קיין מוסר־זאגער און

נישט מוסרן בין איך געקומען די יידישע כלי-קודש. מיין באַ־ציאונג צו זיי איז גאַנץ קלאָר. גאר אַלס נאציאנאַלער ייד טוט מיר אפטמאל וויי, ווען איך זע, ווי גייסטלעכע פון אַנדערע אמונות פּאַסן זיך צו צו די אומשטענדן און צו די דערציאונגס-מעטאדן פון זייער דור און זייער יוגנט, און שענקען זיך אוועק אין גאַנצן צו די אינטערעסן פון זייער פאלק, און איך פאַר־גלייך זיי מיט די יידישע גייסטלעכע. אין פראנקרייך, וואו פאקטיש די קירכע איז אפגעשניטן פון דער רעגירונג, האט נאך ביז היינטיגן טאג די קאטוילישע קירכע דעם גרעסטן איינפלוס אויף דער דערציאונג פון פראנצויזישן יינגן דור. און דעם איינפלוס געווינען זיי נישט דורך מאכט (ווי אין די אַמאליגע צייטן), נאר דורך דעם וואס זיי שענקען זיך אוועק צו דער יוגנט. פארט ארויס אין פראַנקרייך אויף די פראווינצן, אין די וועלדער, אויף די זומער-וואוינונגען, וועט איר זעען ווי טויזנ־טער און טויזנטער גלחים וואַלגערן זיך ארום מיט די ארעמע פראנצויזישע קינדער אין די וועלדער, ווי זיי באַשעפטיגן זיך מיט די קינדער, כאַפּן צוזאַמען מיט זיי פיש, יאָגן זיך אויף רעדער, שווימען צוזאַמען און פירן אַן אָרים, געפלאָגט לעבן, ווי די אָרעמע קינדער.

וואָס האָבן אונזערע גייסטלעכע געטאָן צו געווינען די יוגנט אויף זייער צד (פון זייער אייגענעם שטאַנדפונקט), אַחוץ וואָס זיי לאָזן זיך באַגוגענען מיט אַ פּאָר חרמות און מוסר-זאָגן פון צייט צו צייט. האָט איינער פון זיי צוזאַמענגענומען די אָרעמע יידישע קינדער פון די וואַרשעווער גאַסן און זיך אינטערעסירט מיט זייער גורל? פאַר יאָרן און יאָרן, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ באַוועגונג ביי די פוילישע פויערים אויסצוואַנדערן קיין אַרגענטינע און בראַזיליע. קעגן דער רוסי־שער מאכט, וואָס האָט דעמאָלסט געשטיקט פוילן, האָבן הונ־דערטער און הונדערטער גלחים זיך אויפגעכאַפּט און מיטגעפאָרן מיט די פוילישע פויערים קיין אַרגענטינע, געלעבט מיט זיי אונטער די שווערסטע באַדינגונגען, אין פרעמדע און פיינטלעכע קלימאַטן, אַבי צו זיין מיט זיי צוזאַמען און זיי צו דערהאַלטן

ביים קאַטאַליציזם און פּויזלנטום. ריירנד איז צו לעזן וואָן־גאַגס לעבנס-באַשרייבונג, ווען ער איז נאָך געווען אַ גלח, ווי ער האָט געוואוינט מיט די קוילן-גרעבער אונטער דער ערד אין בעלגיען.

אָבער אונזערע רבנים זענען געפאָרן קיין אַמעריקע, וואו זיי האָבן געקענט פאַרקויפן די פאָטאָגראַפיעס פון זייערע זיי־דעס צו זייערע לאַנדסלייט, אָדער מאַכן זיך אייגענע בית־עולמס, וואו אין מיטן בית־עולם שטעלן זיי אויף אַן „אוהל" פאַר זיך און פאַרקויפן קברים צו רייכע שניידערס, לעבן זייער אייגענעם קבר...

האָט איר שוין געהערט, אַז אַ רבי זאָל איצט פאָרן קיין אויסטראַליע, וואו די יידישע עמיגראַציע האַלט ערשט ביים אָנהויב? ניין. וואָס איר ווילט, קענט איר זאָגן אויף אונזערע רבנים און רביים — קיין גרויסע אידעאַליסטן זענען זיי יעדנ־פאַלס נישט.

דורך דעם האָב איך מיט אַ באַזונדערן אינטערעס נאָכגע־פאָלגט דעם גאַנג פון דער חסידישער קאָלאָניזאַציע אין ארץ־ישראל, און איך האָב געהאַט גרויס עגמת־נפש, הערנדיג וועגן זייער מיספּאַלג. זייענדיג אין ארץ־ישראל, האָב איך מיר געמאַכט פאַר מיין אויפגאַבע זיי צו באַזוכן און צו פאַרברענגען ביי זיי אַ געוויסע צייט.

די קאָלאָניע אַליין ליגט אין אַ זייער גינסטיגער געגנט. זי איז די נאָענסטע קאָלאָניע צו חיפה, נישט ווייט פון דער גרוי־סער יידישער צעמענט־פאַבריק. די קאָלאָניע איז זייער גוט צו־געפּאַסט צוצושטעלן מילך, הינער און גרינוואַרג פאַר חיפה, וואָס האַלט זיך אין אַנטוויקלען, וועלכע שפּייזט זיך ביז איצט פון אַראַבישע דערפער און אויך פון די נייע יידישע דערפער אין עמק, וואָס שטעלן איר צו מילך פאַר אַ פּרייז, וועלכן ניו־יאָרק קען זיך נישט שעמען צו נעמען.

די קאָלאָניע פאַרנעמט אויך אַ זייער גרויסע שטרעקע באָדן. איך ווייס נישט אַקוראַט וויפל דונאַם, נאָר אויסערלעך מאַכט זי אַ גוטן איינדרוק, סיי מיט די באַוואַקסענע פעלדער

און סיי מיט די פיל הייזלעך, וואס שיטן זיך אויס סיי אויפן בערגל, סיי אין טאָל.

נאר קוים קומט איר אַריין אין דער קאָלאָניע, דערפילט איך גלייך, לויט איר שטימונג, איר מצב. ערשטנס, פאָרט איר אַראָפּ פון וועג דורך אַ גרויסן גראָבן צו דער קאָלאָניע צו. ביאַליק האָט געלערנט מיט מיר פּשט אויף צוויי פּסוקים פון תנ״ך. ער האָט מיר געגעבן צו פאַרשטייען, וואָס דאָס הייסט „מים נאמנים״ און „עין כזב״. „מים נאמנים״ הייסט אַזאַ וואַסער, וואָס ווען מען קומט צו צו אים, געפינט זיך תמיד וואַסער, ווי דער ירדן, למשל. און „עין כזב״ אין דער טייטש: אַזעלכע וואַסערן, וואָס אַמאָל קומסטו צו, געפינסטו אַ טייך, אַ פרישן און קוואַלענדיקן, וואָס פאַרפלייצט די פעלדער און די סעדער. און אַמאָל קומסטו צו, און — ווי ס׳וואָלט דאָרט קיינמאָל קיין וואַסער נישט געווען. אין ארץ־ישראל געפינען זיך פיל אַזעלכע „טייכן״. אָט אַזאַ „טייך״ געפינט זיך אויך אויף די פעלדער פון דער חסידישער קאָלאָניע. טאַקע אויף דעם וועג צו די הייזלעך. עס איז אַ גרויסער ראָוו, און זומער איז ער אויסגעטריקנט, נאָר אין ווינטער פאַרפלייצט ער אַ וועלט. דעם ווינטער האָט זיך דער טייך „אויסגעגאָסן״, און די קאָלאָניע איז געווען אַ פּאָר וואָכן אינגאַנצן אָפּגעשניטן פון ישוב — מען האָט זיך נישט געקענט אַרויסקריגן פון איר און נישט געקענט צוקומען צו איר. נאָר מיט לעבנס־געפאַר האָבן אַ פּאָר מוטיקע יידישע יונגעלייט צוגעבראַכט עסן צו די קאָלאָניסטן. אַז נישט, וואָלטן זיי, חלילה, פאַרהונגערט געוואָרן...

דער ערשטער ייד, וואָס איך האָב אָנגעטראָפן אין דער קאָלאָניע, איז געווען ביים „ברונעם״. עס איז געשטאַנען אַן אַלטער, בכּבודיקער ייד, מיט אַ ברייטן ציצה־כּנפות און געדרעפּטשעט מיט די באָרוויסע פיס אין די טיפע בלאָטעס, וואָס האָבן זיך געמאַכט אַרום „ברונעם״, און מיט אַ לאָפּעטע אויפגעהויבן די בלאָטעס און פאַרטיפט דעם גראָבן. דער דאָקטאָר פון דער קאָלאָניע, אַ דייטשער ייד מיט אַ געשוירן בערדל, אין אַ העלם־הוט, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ דייטשישער אָפיצער, איז גע־

שטאַנען אין זיינע רייטער־שטיוול, און אנשטאט מיט אַ ראַטע סאָלדאטן, האט ער קאמאנדעוועט מיט דעם אַלטן, שוואכן יידל, וואס האט אויף זיין לאפּעטע אויפגעהויבן א ביסל בלאטע, ווי אַ קינד וואלט זיך געשפּילט.

— דאס וואסער פאַרפלייצט די פעלדער, און עס מאַכן זיך בלאטעס. פון דער מאַלאַריע קומען מיר דערפאַר נישט אַרויס, גאָט צו דאַנקען. און ס'איז נאך דא אַ געפאַר, ביי די היצן, צו באַקומען טיפוס. מען מוז דעם ברונעם ברענגען אין אָרדנונג. איך באַדאַרף האבן צען הענט, און געגעבן האט מען מיר אט דעם העלד — דערקלערט אונז דער דאקטאר.

מיר פרעגן זיך נאך אויף דעם יאַבלאנער רבין. עס לאזט זיך אויס, אַז ער געפינט זיך נישט אין דער היים. לעצטנס זיצט ער איבערהויפּט אין ירושלים, וואו ער יאגט זיך אַרום מיט זיינע חסידים, וועלכע פארן אַהיים, אויסצוגלייכן אַך מיט זיי, ער לויפט אַרום צו פאַרשידענע ארגאַניזאַציעס. אין דער קאלאניע איז ער דאַ זעלטן. דערפאַר געפינט זיך אין קאלאניע דער צווייטער רבי, דער קאָזשעניצער.

דערווייל גייען מיר אַריין אין דער ערשטער שטוב, אַ שטיבל צוזאַמענגעקלאפּט פון ברעטער, מיט אַ בלעכענעם דאַך. סיי פון דאך און סיי פון די ווענט קוקן אַריין גרינע פעלדער און ליכטיגע שטיקער הימל — דורך די ברייטע שפּאַרעס... אַ יידינע מיט אַ צוגעבונדענעם קאפּ דרייט זיך אַרום אין דער נישט זייער אין אָרדנונג געבראַכטער שטוב, און זי קרעכצט. די פּאָר וואַרשעווער מעבל־שטיקער, וואס געפינען זיך אין שטוב, שיטן פון זיך די שאָלעכץ, פון די היצן און פון דער פייכטקייט. דריי יינגע טעכטער מיט געשוירענע האר, וועלכע האבן נאך נישט אַראפּגע־וואָרפן פון זיך די „הויט” פון דעם שבת־שפּאַציר איבער דער סענאַטאָרסקע גאַס, דרייען זיך אויף אַרום מיט תשעה־באב מי־נעס. איינע וואשט די וועש; די אַנדערע יאגט זיך אַרום מיטן איינציגן הענדל. דער מיסט־קאַסטן מיט די קלאַפּער־געצייג — נאענטע שכנים מיט דער טיר פון הייזל.

— נו, וואס הערט זיך?

— וואס זאל זיך הערן? אַלדאָס גוטס! — זאגט די יידי־נע מיט אַן עכטן ווארשעווער טאָן. אבער דער „אַלדאָס־גוטס" איז געווארן אַרויסגעזאגט מיט אַזאַ מיגע, אַז מען האט שוין אַלעס פאַרשטאנען.

דערנאך איז געקומען דער גאנצער איכה:

— דריי מאל שוין איבערגעשלעפט די „בעבעכעס". דאס מיינט, מיין הילצערנע קאַמער. צוערשט איז מען געשטאַנען אויפן בערגל. דערנאך — אונטערן בערגל. היינט שטייט מען אין „קבר". דער זומער — יאַק דער זומער, „לעטניע מיעשקאַניע" (זומער־וואוינונג). אַז מיין מאַן האט זיך פאַרגלוסט צו וואוינען „לעט-ניע מיעשקאַניע". נאר ווינטער — דער רעגן און דער טייך הינטער דער טיר. אין דער היים בין איך געווען אַ וואַרשע־ווער באַלעבאָסטע, מיט אַ דינסט און אַ „סטרוזשקע"... און דאָ — וואָס בין איך?

די דריי טעכטער שאָקלען צו און מאַכן צורעכט אויף זיך די קליידלעך און די האָר. זיי פרעגן זיך נאָך:

— וואָס הערט זיך אין וואַרשע?

קוים זיך אַרויסגעכאַפּט פון שטיבל. איך וויל גיין צום קאזשעניצער רבין. ער געפינט זיך אויפן פעלד. אַ וואַרשעווער חדר־ייִנגל, מיט אַ פּאָר ציטע־דיגע כאַהלעך און אַ שייגעציש פנים, נעמט זיך אונטער מיך צו באַגלייטן. דאָס אייזעלע, וואס ער האָט אַראָפּגעפירט פון אַ בערגל, גיט ער איבער אַ חבר אַהיים צו פירן. אַליין כאַפּט ער זיך אַרויף אויפן וואָגן.

קינדער בלייבן קינדער. אין וועלכער סיטואַציע זייערע עלטערן זאָלן זיך נישט געפינען. אים געפעלט דאָ — אַ וועלט! ער וואלט נישט צוריקגעפאָרן קיין וואַרשע, „ווען מען מאכט אים פאַר א גענעראַל אפילו". אין ווינטער רעגנט אַביסעלע אַריין אין שטוב. מאכט די מאַמע אַ געוואַלד און שעלט דעם טאַטן. „מה רעש — זאָגט ער — אַז עס רעגנט? — איך האב ליב, אַז עס רעגנט אַריין אין שטוב". און גיי טענה מיט אים!

אין פעלד, צווישן הויכע שטעכער, ווילדקרויט, אָרעמע זאַנגען און צוויי מאל שוין איבערגעאַקערטע ערד, טרעף איך

אַ יונגגנמאַן, ווי ער דרעפּטשעט שווער מיט באַרוועס־באַשיכטע פיס אין דער ערד און שטופּט צו די איינגעשפּאַנטע פערד דעם אייזערנעם אַקער, וועלכער וואַרפט זיך אין זיינע הענט און גיט אים יעדעס מאָל אַ שטורכע אין אַן אַנדער זייט. דער יונגער־מאַן, דערזעענדיג, אַז פרעמדע מענטשן קומען אָן, האָט אָפּגע־שטעלט דעם אַקער.

אַן איידל פּנים. דאָס קען מען נאָך אָנזעען פון דעם רויט־גרויען, פון זומער־היצן אָפּגעשיילטן פּנים. אַ פּאָר גרויסע, בלויע רבנישע אויגן קוקן אַרויס מיט אמונה און גוטסקייט פון דעם איידעלן, פאַרהאַרטעוועטן פּנים, וואָס איז אַרומגענומען מיט אַ יינג, שוואַרץ בערדל. ער שטרעקט מיר אויס אַן איידל־געפּאַרמטע האַנט, וואָס איז נאָר־וואָס געהאַרטעוועט געוואָרן פון שווערער אַרבעט. ער זעט אויס ווי אַ מענטש, וואָס האָט אויף זיך גע־נומען עפּעס אַ הייליגן חוב. און די אַרבעט, וואָס האָט איבער־געלאָזן אַזעלכע שפּורן אויף זיין פּנים און אויף זיינע הענט, האָט נאָך צוגעגעבן אַ גלאַנץ צו זיין איידלקייט.

ער האָט זיך נישט געקלאָגט. ער האָט זיך נישט געגרויסט דערמיט, וואָס ער, אַ רבי, אַן אייניקל פון גרויסע רביים, שטייט אין מיטן פעלד און אַרבעט. ער האָט עס גענומען זייער נאַטיר־לעך. פאַרלויפיג איז נאָך שווער, זייער שווער. פיל קענען עס ניט אויסהאַלטן און פאָרן צוריק אַהיים. „מיר האָבן געמאַכט אַ סך פעלערן" — זאָגט ער. — „אודאי זענען מיר שולדיג. ווי יעדער אָנהויב. נאָר עס ווערט בעסער. עס מוז בעסער ווערן."

און ער האָפט אויף אַלעם בעסטן, גאָט וועט העלפן, יידן וועלן באַאַרבעטן די ערד פון ארץ־ישראל — מוז דאָך גאָט העלפן..."

ער גיט איבער די פערד צו זיין שוואָגער, מיט וועמען ער אַרבעט בשותפות, און ער וויל גיין מיט מיר אַהיים. ער וויל מיך מיט עפּעס מכבד זיין. דערווייל האָבן אַנדערע קאָלאָ־ניסטן באַמערקט, אַז דער רבי שטייט מיט עפּעס אַ פרעמדן און רעדט, האָבן זיי איבערגעלאָזט די אַרבעט אויפן פעלד און צו אונז צוגעקומען.

איינער אַ ייד מיט אַ גרויסן, ברייטן ציצה־כנפות, אַ פּאָר גרויסע געלע פּאות און פּיפּיגע אויגן, האָט צוגעצויגן מיין

אויפמערקזאַמקייט. איך האָב אים געפרעגט, אויב אין דער היים האָט ער אויך געאַרבעט בײַ דער ערד.

— אָסור — ענטפערט ער מיר — איך בין געווען אַ סוחר פון שניט־סחורה אויף נאַלעווקעס.

— און פון וואַנען פאַלט איר אויס אויף דעם? — פרעג איך אים, ווײַזנדיג אויף זײַנע גראָב־אויסגעאַרבעטע הענט.

— דאָס איז דאָך טאַקע דעם רבינס כּוח — ווײַזט ער מיר אויף דעם פאַרשעמטן יונגנמאַן.

דער רבי וואוינט מיט זײַן שוואָגער בײַ זײַן שוועסטער. פונקט אַזאַ אָרעם שטיבל, ווי איך האָב געזעען בײַ די אַנדערע קאָלאָניסטן: מיט אַ געלעכערטן דאַך און געשפּאָלטענע ווענט, פון דרײַ מאָל איבערשלעפּן די „בעבעכעס״, נאָר ציכטיגער און רײנער צוגעקליבן. אין זײַן ווינקל, וואו דער רבי האָט שטיין זײַן בעט, שטייט אַ שאַפע מיט די גרויסע רבנישע ספרים, וואָס ער האָט זיך מיטגעבראַכט פון דער היים.

יעדן טאָג, איידער ער גייט אַרויס אין פעלד, לערנט ער זײַן פּרק — רוימט מיר איין דער געלער ייד. וואָס באַגלייט מיך צו אים.

אז איך בין אַרויסגעגאַנגען פון דעם שטיבל, האָט אַן איידלקייט אנגעגאָסן מײַן האַרץ, איבער דעם. וואָס איך האָב דאָ געזעען. דער רבי וואָלט דאָך געקענט, פונקט אַזויווי אַנדערע, זיצן אין קאַזשעניץ און וואַרעמען זיך בײַם פעטן טיש, וואָס די חסידים האָבן אים באַזאָרגט. וואָס האָט אים געטריבן צו קומען דאָ, אויף די פעלדער? צו שטייען צווישן די שטעכער מיט זײַנע באָרוועס־באַשיכטע פיס און ברענען זיך אויף דער אומדערטרעגלעכער זון, בײַ אַן אַרבעט, צו וועלכער ער איז נישט צוגעפּאַסט, לויט זײַנע כּוחות און זײַן דערציאונג?

נאָר פיל מער פּאָעטיש ליגט אין דער דראַמע, וואָס דער רבי לעבט דורך: צוגערעדט חסידים, אויפגעהויבן זיי אויף פליגלען און באַזעלט זיי פאַר אַן ערהאַבענע אידעע. אַמאָל אין אַ שבת פאַרנאַכט, בײַ שלוש־סעודות, אַרויסגענומען זיי מיט געוואַלד פון דעם טאָג־טעגלעכן, אָרעמען לעבן. פון די

קליינלעכע זאַרגן, אין וועלכע זיי האָבן געשטעקט, און איבער־געפירט זיי אין אַן אַנדער וועלט; זיי האָבן אַוועקגעוואָרפן זייערע פּרנסות, זייערע געשעפטן און געלאָזט זיך מיט אים אין אַן אומבאַקאַנט לאַנד אַריין, אויף אַ ווילד פעלד, אַרומגערינגלט מיט בייזע כּוחות, וואָס די פּאַרוואָרלאָזטקייט פון דער ארץ־ישראל־ערד, דורך טויזנטער יאָרן, שאַפט. האַלטן מלחמה מיטן פיבער פון מאַלאַריע, מיט טייכן, וואָס רינגלען זיי אַרום, מיט די רעגנס, מיטן הונגער, מיטן יאוש וואָס גנבעט זיך אין זייערע הערצער אַריין, מיט די ווייבער, וואָס בענקען נאָך די דינסטן און די טעכטער וואָס בענקען נאָך דער סענטאַטאָרסקע גאַס, פירן מלחמה מיט אומדערפאַרונג, מיט נישט־צוגעפּאַסטקייט, — און האַלטן די חסידים שטענדיג אין אַן אַנגעוואַרעמטקייט אין דער דערהויבונג פון דער אידעע.

— אַז מיר זענען מיט אים אין פעלד, פאַרשטייען מיר דעם געדאַנק דערפון, אָבער אַז מיר קומען אַהיים... — זאָגט צו מיר אַ חסיד מיט אַ וואונק.

איך האָב זיך געפרעגט: וואָס איז דער כּוח, וואָס דער רבי שטראַלט אַרויס פון זיך, ווי אַ מאַגנעט, צו האַלטן די חסידים אָנגעפּעטלעט צו דער ערד, און זיי נישט לאָזן צוריק־פאַלן אין דער טיפענייש, פון וועלכער ער האָט זיי אויפגעהויבן?

פאַר מיינע אויגן האָט זיך באַשיימפערלעך אַנטפּלעקט די טראַגישסטע דראַמע, וואָס שפּילט זיך אָפּ אין יידישן פאָלק, די דראַמע פון „איבער די כּוחות“.

וועט ער פאַלן מיט זיי, אָדער וועט אים געלינגען צו דערהאַלטן זיי אין דער הויך מיט זיך?!

די לעבעדיגע דראַמע, וואָס שפּילט זיך אָפּ אין דער חסידישער קאָלאָניע צווישן דעם יאַבלאָנער און קאָזשעניצער רביים און זייערע חסידים, איז נישט אַ דראַמע פון איין גרופּע. נאָר עס איז אין אַ געוויסער מאָס די סימבאָלישע דראַמע פון גאַנצן יידישן פאָלק, וואָס שפּילט זיך איצט אָפּ אויף די פעלדער פון ארץ־ישראל.

10

דער שבת־קודש אין צפת

די אַלטע פּלשתים־שטאָט בית־שאן, וואָס ליגט ביים ראַנד פון ארץ־ישראל, זעט נאָך אַזוי אויס ווי דעמאָלסט, ווען די פּלשתים האָבן אויף אירע טויערן אויפגעהאָנגען דעם געפאַנגענעם יידישן קעניג שאול, און די יידישע גבורים האָבן אים ביינאַכט פון דער מויער אַראָפּגענבעט און געבראַכט צו קבר־ישראל. מען זעט באַלד אָן, אַזוי ווי מען קומט נאָר אין שטאָט אַריין, אַז הגם די שטאָט געהערט אַפילו צו ארץ־ישראל, דאָך האָבן קיינמאָל אין איר קיין יידן נישט געוואוינט. די בני־מנשה, אין וועמענס חלק די שטאָט איז אויסגעפאַלן, האָבן נישט געקאָנט פאַרטרייבן די כנענים — און די „כנענים" זענען איבערגעבליבן אין דער שטאָט פון דעמאָלסט ביזן היינטיגן טאָג.

די שטאָט ליגט ביים ברעג פון ישוב און ביים אָנהויב פון דער מדבר, אירע איינוואוינער אַרבעטן אויס די סחורות, וואָס די בעדואינער פון דער מדבר באַדאַרפן. דאָ האָט נאָך קיין מאַשין נישט אַריינגעשמעקט, און אַלעס ווערט אויסגעאַרבעט מיט אָל און נאָדל אין דער האַנט. די שטאָט קאָלירט זיך אין פאַרשידענע פאַרבן. די געוועלבלעך זענען באַהאַנגען מיט פאַרבנרייכע זאָטלען, פערד־געשפאַן, רויטע און געלע אַראַבישע שטיוועלעך פאַר ווייבער. די שטיוול ווערן פאַר די אַראַבישע שיינהייטן אויפגעניייט מיט דער האַנט. אַפילו די פּאָדקאָוועס פון די שטיוול ווערן אויסגעשמידט מיט דער האַנט. אַז איר געפינט זיך אין דער שטאָט, דאַכט זיך אייך, אַז איר זענט פאַרבלאָנדזשעט געוואָרן אין דער ווייטסטער מדבר, אין מיטן פון צענטן יאָרהונדערט, אדער גאָר אַמאָל אין יענע צייטן,

ווען מיר האָבן נאָך געהאַט חשבונות מיט די פּלשתּים. אין דער שטאָט דרייען זיך אַרום די „גליתן" און די „דודלעך"...

פון בית־שאן קיין טבריה פירט דער וועג אַרויס פון די גרענעצן פון ארץ־ישראל האַרט לעבן ירדן — איבער דער הערלעכסטער און ווילדסטער געגנט פונעם לאַנד. קיין האַנט האָט דאָ נאָך קיין שטיינדל נישט איבערגעטראָגן פון זיין אָרט, זינט די נביאים זענען דאָ געזעסן פאַרבאָרגן אין הייל̈ן און זיך געשפייזט מיט ווילדן האָניק און ווילדע טייטלען, און משיחים האָבן גערופן דאָס פאָלק צום ירדן זיך טובל זיין. דעם ירדן זעט מען נאָך נישט. ער איז פאַרהוילן אין זיין גרינער קאָריטע צווישן ווילדע גראָזן און אָרימע, שלעכט אויפגעגאַנגענע ווייצן; מען דערקענט אים בלויז פון הינטער די זיידן־געהילטע מואב־בערג, וואָס ווייזן זיך אין פאַרנעפּלטע מילך־וואָלקנס. דאָס לאַנד איז דאָ רייך מיט וואַסער. יונגפרוילעכע קוועלן, וואָס קיין מויל האָט נאָכנישט באַרירט, שלאָגן אַרויס פון דער ערד און לויפן ווילד אַרום, ווי די פרייגעלאָזטע חדר־יונגלעך איבער די ווילדע פעלדער. קיינער צוימט זיי נישט דעם וועג, קיינער שפּאַנט זיי נישט איין צו דער אַרבעט, אַז זיי זאָלן קאַנאַלן מאַכן, גערטנער באַפייכטן, מילן טרייבן. אָן אַ צוואַנג, אָן אַ נוצן לויפן זיי און יאָגן זיך איינס נאָכן אַנדערן — די פרישע קוואַלנדיקע קוואַלן איבער די פעלדער, גלאַט אַזוי פאַר זיך — ווי ווילדע צעפּ אויף די קעפּ פון די אַראַבישע מיידלעך. אַז דו זעסט די גרויסע מענגע וואַסער, וואָס ווערט דאָ פאַרלוירן אָן יעדן נוצן פאַר דעם וואַסער־אָרימען לאַנד, שניידט דאָס האַרץ פאַר דער פאַרוואָרלאָזטקייט, וואָס הערשט דאָ. אין די צייטן, ווען ייִדן האָבן איינגענומען ארץ־ישראל, איז דער גליל געווען דער תבואה־שפּייכלער נישט בלויז פון ארץ־ישראל, נאָר אויך פון די שכנותדיקע לענדער. די פעלדער דאָ זענען געווען די רייכסטע טיילן פון ארץ־ישראל, היינט האָט זיי די ענגלישע רעגירונג אָוועקגעגעבן צו די אַראַבישע פעלאַכן און בעדואינער, וועלכע פיטערן דאָרט זייערע סטאַדעס ציגן און רויט־אָפּגעפאַרבטע שעפּסן, וואָס גריזשען די גראָזן מיט די וואָרצלען אַרויס.

די פלאָרע פון דער געגנט אין ירדן-טאָל איז אויסערגעווייגלעך רייך מיט פאַרשידענע קאָלירטע ווילדע בלומען און פלאַנצונגען. זייער פיל ווילדער רויטער מאָן באַפלעקט מיט רויטע בלוט־טראָפּנס די פעלדער. אויך דאָס געפויגל איז זייער רייך — באַצירט מיט פאַרשידנפאַרביגע העלזער און עקן. ווילדע באָטשאַנעס הויבן אויף זייערע געבראָכענע רויטע שטעקן-פיס, רויב־פויגל קרייזן זיך איבער דער אויבערפלאַך פון ירדן, — אָבער אַרום און אַרום, פאַר מיילן זעט מען נישט קיין הויז, קיין הויף, קיין בוים, קיין מענטש — אַחוץ די שוואַרצע געצעלטן ·פון די בעדואינער־פאַסטוכער, מיט זייערע רויט־אָפּגעפאַרבטע שעפּסן, וואָס הויערן אַרום זיי.

עס הויבט זיך אויף פון זיין פאַרזונקענהייט אין דער ווילד־באַוואַקסענער גרין־אויסגעבעטער קאָריטע — דער ירדן. אַהאַ! איך האָב גאָרנישט געוואוסט, אַז דער ירדן ליגט דאָרט טיף אין זיין קאָריטע איינגעגצן אַ באַצירטער מיט אָלעאַנדערס. רויטע יום-טובדיגע אָלעאַנדערס באַגלייטן אים פון ביידע זייטן דורך זיין גאַנצן וועג, וואָס ער לויפט. איך האָב אים נישט דערקענט, דעם ווירדיגן זקן, דעם ירדן. אָנשטאָט זיין ערנסטן אויסזען, וואָס איך קען פון די ברעגן פון געזאַלצענעם ים. וואו ער איז אַרומגערינגלט מיט די מוראדיגע הרי־מואב, זעט ער דאָ אויס ווי אַן אויסגעצירטער חתן, וועלכער לויפט ברענגען ווילדע רויטע אָלעאַנדערס צו זיין כלה... ווי פּאַסט אַזאַ לייכטזיניגע שפּילערישע באַצירונג מיט ווילדע קווייטן פאַר אַזאַ מיוחסדיגן ערנסטן זקן...

ביים דורכגאַנג פון ירדן אויף דער גרענעץ צווישן סיריען און ארץ־ישראל, שטייט אַ ענגלישע וואַך, וועלכע היט, אַז די מורדים פון סיריען זאָלן זיך נישט אַריבערכאַפּן איבערן ירדן קיין ארץ־ישראל. דאָרט האָבן מיר אויך אָנגעטראָפן אַ גרופּע יידישע אַרבעטער, וועלכע בויען אַ רעגירונגס־וועג אויף יענער זייט ירדן. עס איז אַ זעלטענע דערשיינונג צו געפינען יידישע אַרבעטער ביי רעגירונגס־אַרבעטן אין ארץ־ישראל. נישט אַנדערש נאָר דערפאַר, ווייל די געגנט איז דאָ אַ ווילדע און אַ גע־

פּערלעכע און דער קלימאַט אַ אומדערטרעגלעכער (צוויי הונדערט מעטער אונטער דער ים־פלאַך) און דערפאַר אויך, וואָס דעם יידישן אַרבעטער זענען די ארץ־ישראל־אינטערעסן זייער טייער און ער וועט אויך באַשיצן די גרענעץ און העלפן דער ענגלישער וואַך קעגן די פעלאַכן פון סיריען — האָט מען זיך דערלויבט צו באַנוצן אויך יידישע אַרבעטער. זייער צאָל איז געווען אַ קליינע. אַ יונגערמאַן מיט זייער אַן אינטעליגענטן אויסזעען פון מאָסקווע, אַ באַוויסטער היימישער ייד פון לובלין און נאָך אַ פּאָר, וועלכע לעבן דאָ אין אַ וויסטעניש, לחלוטין אָפּגעזונדערט און דערווייטערט פון יעדן מענטשלעכן ישוב, פון יעדער קולטורעלער געוואוינהייט. איך פאַרשטיי נישט, ווי זיי האַלטן דאָס אויס.

אַז איך האָב געפרעגט דעם לובלינער יונגערמאַן מיט דעם שוואַרצן בערדל, פאַרוואָס ער ברענגט נישט אַריבער זיין פאַמיליע קיין ארץ־ישראל, האָט ער מיר אָנגעוויזן אויף דער געגנט אַרום:

— וואוהין זאָל איך זיי ברענגען?

און איך האָב אים פאַרשטאַנען.

באַלד זענען מיר אָנגעקומען צו דער בריק פון ירדן, וואָס ליגט איבער דעם גרויסן וואַסערפאַל. דאָס אָרט איז איינס פון די שענסטע אין ארץ־ישראל. דער ירדן־וואַסערפאַל איז נישט קיין ניאַגאַראַ־פאַל און נישט קיין אימאַטראַ־פאַל אין פינלאַנד. דערפאַר ליגט ער אין אַ פיל ווילדערן און אינטערעסאַנטערן אָרט. און פאַר דעם וואַסער־קאַרגן לאַנד איז ער גענוג שטורעמדיג און שטאַרק. און אָלעאַנדערס מיט זייער בלוטבלומען בליען אַרום דעם ירדן־וואַסערפאַל פיל מער, ווי זיי געפינען זיך אין די אָראַנזשעריעס פון אַמעריקע און אייראָפּע...

ווי באַוואוסט, האט דעם וואסערפאל מיט דעם גאַנצן טאל ארום אָפּגעקויפט די רוטענבערג־געזעלשאַפט, כדי אים אויסצונוצן פאר עלעקטרישע קראַפט צו באַוואסערן און באלייכטן דאס לאנד. איך בין זיכער, אַז רוטענבערג און זיינע מיטהעלפער זענען איבערצייגט אין זייער ערפאלג, איידער זיי נעמען

זיך צו צעשטערן איינס פון די שענסטע און אינטערעסאַנטסטע ווינקעלעך אויפן ערד־קוגעל. צו באַרויבן די יונגפרוילעכע אומ־באַרירטקייט, וואס הויערט אויף דעם פּלאַץ, דאַרף מען האָבן פיל מוט. אין קיין לאַנד אין דער וועלט וואלט מען נישט אזוי לייכט פרייגעגעבן אַזעלכע פון גאט אויסדערווײלטע ווינק־לען פאר קאמערציעלע צוועקן. און מכּל־שכּן נאָך אין אזא לאַנד, ווי ארץ־ישראל, וואו יעדער טריט האט א ווערט פאר דער גאנצער קולטור־וועלט. אַמבעסטן וואלט זיך דער פּלאַץ געפּאסט פאר א נאציאנאלן פּאַרק, אין וועלכן עס זאל ווערן אפּגעהיט מיט זארגפעלטיקייט דער כאראקטער און די ווילדע שיינקייט פון דער ארץ־ישראל־לאַנדשאַפט. נאָר ווי געזאָגט, נוי־טיגט זיך ארץ־ישראל אין ביליגער עלעקטרישער קראפט, און די אומבאַצוואונגענע שיינהייט, וועלכע האט נביאים און משיחים באַגייסטערט און באַזעלט, מוז געאָפּפערט ווערן פאר דער רויער קראפט פון קאמערציעלער באַדערפעניש. איך שטרייך נאכאמאל אונטער, אז רוטענבערג און זיינע העלפער מוזן לחלוטין זיין איבערצייגט אין דעם ערפאלג פון זייערע פּלענער, איידער זיי נעמען זיך אונטער צו צערשטערן די פון גאט געשענקטע שיינהייט.

ארום דעם „אויג" פון ארץ־ישראל, ווי איך רוף אן דעם שיינעם ים כנרת, ליגן די מייסט־געלונגענע יידישע קאלאניעס, די דאזיקע קאלאניעס, וועלכע ווערן געפירט אויף קאאפּעראַ־טיווע יסודות, געפינען זיך נישט בלויז אין א גוטן בליענדן צושטאַנד, נאָר זיי זענען רייך געוואָרן. זייערע פעלדער, וועלכע ווערן אַנגעטרונקען מיט וואַסער פון ירדן און ים־כנרת, געהערן צו די פרוכבאַרסטע אין לאַנד. זייערע תבואות זענען הויכע און פעטע. זייערע פלאַנצונגען זענען רייפע, און זייערע יונגע באַנאַנען־וועלדלעך, וועלכע זיי פאַרלייגן איצט, געפינען זיך אין בעסטער אַנטוויקלונג. דערפאַר זענען זייערע בית־עולמס אויך זייער רייך פאַרזייט מיט ביינער פון יינגע לעבנס, וואָס זענען געפאַלן פון מאַלאַריע און פון גזלנישע הענט ביים אָנפאַנג פון דער קאָלאָניזאַציע אַרום דעם ים־כנרת. דער בית־הקבורות פון

כנרת איז אַן ערך־בית־הקברות און דערציילט פון יידישע העלדן־טאַטן.

אַ שאָד, וואָס איך האָב נישט קיין צייט זיך אָפּצושטעלן ביי די יידישע פישערס פון כנרת. ווי איר ווייסט, האָבן די יידן באַנייט די טראַדיציע פון פישער־דערפער אַרום כנרת, אַזוי־ווי עס איז געווען אין דער צייט, ווען קריסטוס האָט דאָ געפאַנגען די נשמה פון דעם יידישן פישער פעטער. איך איל זיך צו קומען אויף שבת קיין צפת, ווען עס איז נאָך גרויסער טאָג, ווייל מער פון דעם שבת וויל איך דעם פרייטאָג זעען אין צפת. איך קאָן זיך אָבער נישט אָפּזאָגן פון אָפּשטאָטן אַ וויזיט ביי דער אויסגעגראָבענער שול פון כפר־נחום, וואו קריסטוס האָט, לויטן נייעם טעסטאַמענט, געהאַלטן זיין באַקאַנטע דרשה. די שול האָט מען אויסגעגראָבן, און זי ליגט איצט אַ צעשאָטענע אין אַ קלויסטער־הויף פון די פראַנציסקאַנער. זי איז געבויט געווען אין שפּעט-העלענישן סטיל, אין סטיל פון אַלכסנדריה. איך וואָלט די יידישע מאָלער און סטיליסטן געראָטן אָנשטאָט זיך צו באַשעפטיגן מיט שלעכטע נאָכמאַכונגען, זאָלן זיי זיך פאַר־שאַפן פאָטאָגראַפישע אָפּבילדונגען פון די אויסגעהאַקטע יידישע אָרנאַמענטן אויף די שטיינער פון דער שול אין כפר־נחום, אָר־נאַמענטן פון פאַרשידענע פאָרמען פון מנורות, פון מגן־דודס, פון לייבן, פון וויינטרויבן און מילגרוימען, וואָס ליגן מיט אַ רייכער האַנט צעשאָטן איבער די פיל שטיינער. און פון די אָרנאַמענטן קאָן מען לערנען, ווי ווייניג מיר האָבן זיך געענ־דערט, אָדער ווי אַלט עס זענען די אויסשניצעכצן פון אונזערע נר־תמידס.

איבער די הריי־כנען הויבן מיר זיך און מיר לאָזן וואָס אַמאָל נידריגער זינקען אין זיין מילכיגן וואָלקן דאָס „אויג“ פון ארץ־ישראל — דעם כנרת, וועלכער ליגט איצט אַ רואיגער, ווי אַ פאַרגליווערטער שפיגל, אין אַ בעט פון העל־באַלויכטענע בערג, מיט דעריקוויקנדע פלאַנצונגען באַזעצטע פעלדער און פעטע לאַנ־קעס. מיר הויבן זיך וואָס אַ מאָל העכער, ביז מיר פאָרן אַריין צווישן די פעטע וויינגערטנער פון דער אַלטער יידישער קאָ־

לאַניע ראש־פּנה. אַז מען וויל וויסן, אין וואָס פאַר אַ מענטש־לעכן היינט-וועלטיגן גן־עדן — נישט נאָר אין אַ הימלישן — ארץ־ישראל קאָן פאַרוואַנדלט ווערן, דאַרף מען בלויז באַזוכן די אַלטע ארץ־ישראל־קאָלאָניעס, וועלכע ראָטשילד האָט געגרינ־דעט. די אַלטע קאָלאָניעס ווערן פאַרוואַנדלט צו ביסלעך אין גע־זונטע פּויערישע נאַטירלעכע שטעטלעך, אין אַזעלכע שטעטלעך וואָס נישט בלויז דאָס שולכל און דאָס מקוה־געסל געהערט צו יידן, און דאָס איינציגע פעלד, וואָס יידן פאַרמאָגן אין שטעטל, איז דאָס „גוטע פעלד" (בית-הקברות), נאָר אין שטעטלעך, וואָס זענען אַרומגערינגלט אויף מיילן אַרום מיט רייכע יידישע פעל־דער און גערטנער.

עס איז נאָך געווען אַ גרויס שטיק טאָג צו שבת. ווען מיינע פיס האָבן באַטרעטן דעם הייליגן באָדן פון צפת. זינט מיינע בחורשע יאָרן. ווען איך בין באַקאַנט געוואָרן מיט די מעשיות פון די מקובלים און די הייליגע און געפאַלענע משיחים, וואָס האָבן געוואוינט אין דער פרומער שטאָט, האָט זיך מיר געבענקט צו זיין אַ שבת אין צפת. איך האָב געוואָלט זען די פעלדער און די בערגלעך, אויף וועלכע יוסף דילה־ריינה איז געגאַנגען אַראָפּברענגען משיחן איבער געוואַלד, מיט דער הילף פון שמות־קדושים. איך האָב געוואָלט זען דעם זונען־אונטערגאַנג אין די צפתער בערג פרייטאָג פאַרנאַכט. און הערן דאָס „לכה-דודי"־געזאַנג, וואָס איז דאָ צום ערשטן מאָל געזונגען געוואָרן.

און איך האָב עס געזען.

אין קיין שטאָט אין דער וועלט קומט נישט אָן דער שבת מיט אַזעלכע שטילע און איידעלע טריט, ווי אויף די גרינע בערגלעך פון צפת. צי איז עס דערפאַר, ווייל זיי לעבן אין מיין פאַנטאַזיע — די אַלע הייליגע, וואָס האָבן דאָ געוואוינט. נאָר אַזוי האָט זיך מיר געדאַכט. ווען איך בין געשטאַנען פריי־טאָג פאַרנאַכט אויף די בערג פון צפת און אַריבערגעקוקט קיין מירון. איך האָב געזען, ווי די בערג פון כנען הילן זיך אין זייער הייליג פאַרנאַכטלעך קלייד, וואָס די זון וועבט פאַר זיי פון אירע לעצטע שטראַלן — געזען, ווי זיי ווערן אַרומגעהילט

מיט אַ חסדיגער מלכותדיגער דערבאַרמקייט, ווי זיי וואָלטן ווירקלעך אייגגעהילט געוואָרן אין שאָטנס פון אומזיכטבאַרע פליגל... דעמאָלס האָב איך פאַרשטאַנען, פאַרוואָס צפת, מער פון אַלע אַנדערע שטעט אין ארץ־ישראל, אַפילו מער פון ירושלים, האָט צוגעצויגן צו זיך די מיסטיקער און די הייליגע פון יידישן פאָלק. דוקא דאָ האָבן זיי געפונען דעם נאָענטסטן ווינקל פון דער וועלט צום הימל, פון וואַנען מען קאָן אַראָפּ־גויטן די שעה פון חסד פון הימל אַראָפּ. איך האָב זיי געזען, די אַלע הייליגע—דעם אר״י, ר׳ יוסף קארו, ר׳ שלמה אַלקביץ, ר׳ משה קורדובירו און ווי זיי אַלע דאָרט האָבן געהייסן, איינ־געהילט אין זייערע ווייסע כאַלאַטן, יעדער איינער באַזונדער מיט זיין „מגיד״ אין זיך, וועלכער אַנטפּלעקט אים די הייליג־סטע סודות, גייען זיי אַרויס געריייניגטע און געלויטערטע פון טעג לאַנגען פאַסטן און פייניגן זיך — אויף די בערגלעך פון צפת, שבת פאַרנאַכט, מיט אויסגעשטרעקטע הענט, און זינגען אַנט־קעגן דער אָנקומענדער מלכה, וואָס שטייגט מיט שטילע טריט פון הימל אַראָפּ, דאָרט וואו די זון צעקושט זיך מיט דער ערד אין אַ פייערדיגן קוש. זי שטייגט אַראָב, די צניעותדיגע מלכה, דער הייליגער שבת, איבער די טונקעלע הילנדיגע בערג — איר לאַנג זילבערוואַלקנדיג קלייד דעקט צו אירע נאַקעטע פיס, און זיי גייען איר אַנטקייגן, די אַלטע לייט, און שטרעקן אויס צו איר זייערע דאַרע ביינערדיגע הענט און זינגען איר אַנט־קעגן דאָס ליד פון שבת, דאָס „יד, וואָס אַז דו הערסט עס, שטייט אויף פאַר דיר דאָס געשטאַלט פון דיין געשטאָרבענעם פאָטער. און דאָס שבת־פּנים פון דיין מאַמען ביי ליכט־צינדן שיינט נאָך אַמאָל צו דיר פון קבר אַרויס — דאָס „יד „לכה דודי״.

„קום, מיין פריינד, קום מיין פריינד, דער כלה אַנטקעגן!״

„וועק דיך אויף, וועק דיך אויף, דיין ליכט איז געקו־מען: — דער כבוד פון דיין גאָט אַנטפּלעקט זיך אויף דיר״.

ווער האָט אונז אַזוי געטרייסט — ווער האָט צו אונז גע־רעדט אַזעלכע רייד?

און אַזוי ווי עס זענען די בערגלעך פון צפת, אַזוי זע־נען אירע שטיבלעך.

געבענטשט זאָלן זיין אירע צניעותדיגע יידישע היימען. דער הייליגער שבת רוט אין זיי — נישט בלויז פרייטאָג פאַרנאַכט, נאָר אַלע טעג פון דער וואָך.

נידריג אָבער זיכער ליגן די דיקע בעלקעס איבער די קליינע שטיבלעך. די יידישע מאַמעס האָבן די שטיבלעך אָפּ־געקאַלכט מיט אַ פלעדערוויש פאַרן הייליגן שבת וועגן, ווי אונזערע מוטערס פלעגן דאָס טאָן אויף יעדן פסח. ווען איך בין געווען אַ קליין קינד — געדענק איך — האָב איך ביי אונ־זער שכנטע בלימעלע די פישערקע געזעען אַזוי בלוי אויף די ווענט. פון דעמאָלט אָן האָב איך מער דאָס בלוי נישט געזעען — נישט ביי די מייסטערס פון דער פראַנצויזישער שול, נישט ביי מאַטיס, נישט ביי סעזאַן — ביי קיינעם פון די היינטיגע מאָלער האָב איך אַזאַ בלוי נישט געזעען. דאָס איז אַ בלוי נישט פון דער וועלט. און די אַלטע יידענעס פון צפת האָבן עס געמוזט קריגן בירושה פון זייערע מוטערס פון גן־עדן אַרויס, וואָס קומען זיי צו חלום און ווייזן זיי, וויאַזוי צו מישן דאָס בלויע־טיף, טיף טונקל־בלוי. בלוי אין דער ריינסטער קאָליר. ביי לעאָנאַרדאָ דאַ ווינטשי אין הינטערגרונד פון זיין „דזשיאָקאָנדאַ" געפינט זיך אַזאַ בלוי, וואָס קומט דורך די פענסטער אַריין. שאַגאַל, אַמאָל אין זיינע ערהאַבנסטע מאָמענטן, ווען ער מאָלט די שכינה, וואָס רוט אויף דעם אַלטעגלעכן לעבן אין אַ יידי־שער שטוב, פאַלט ער אַריין — אַ געשאַנק פון גאָטס חסד — אין אַזאַ בלויען טאָן. אין דער באַרימטער קירכע פון „שאַרט" (אין פראַנקרייך) געפינט זיך אין פענסטער־גלאָז אַזאַ בלוי. און דאָ האָסטו גאַנצע שטובן מיט דעם געטלעכן בלוי. גיי ברעך אָפּ אַ שטיקל קאַלך און רעם עס דיר איין אין אַ רעמעלע. פונוואַנען האָבן זיי עס גענומען? יעדן פרייטאָג קאַלכן זיי אויס זייערע שטובן. און נישט נאָר די ווענט אין די דיקע בעלקעס פון באַלקן, נאָר אויך די שפּאַלטן פון דער שטיינער־נער פאָדלאָגע צייכענען זיי אָן מיט בלויע שטריכן. שוין מיטן

האַלבן פרייטאָגדיגן טאָג זענען זיי פאַרטיק מיטן שבת און זעצן זיך אויס אויף די קליינע בענקלעך אין זייערע קיכן־שטובן און קוקן אויף די ווענט. דאָרט אויף די ווענט הענגט דאָס אויס־העפטעכץ פון זייערע כלה־יאָרן, ווי אברהם ברענגט יצחקן אויף דער עקידה, דאָרט אויף די ווענט הענגט נאָך עפּעס, וואָס פעסלט זייערע בליקן — דאָרטן הענגען זייערע „פאָפירענע קינדער"...

זייערע לעבעדיגע קינדער האָבן אַלע אויסגעוואַנדערט, ווער נאָך אַמעריקע, ווער נאָך אַרגענטינע און — ווי גאָר לעצטנס די גאַנצע יוגנט — קיין אויסטראַליען.

זיצן די מאַמעס פרייטאָג פאַרנאַכט אין זייערע בלויע אויסגעקאַלכטע שטיבלעך, דער שבת־קודש קוקט שוין דורך די פענסטער אַריין, דער שבת־קודש געפינט זיך שוין אין שטיבל. ביים טישל, וואו עס שטייען גרייט די מעשענע לייכטערלעך אונטער דעם חלה־צוויילעכל. זיצן זיי מיט פאַרלייגטע הענט אויף די קליינע בענקלעך אין זייערע קיכן־שטיבלעך און קוקן אויף די „פאַפירענע קינדער", וואָס הענגען אַראָפּ פון די ווענט און קרעכצן אין דער שטיל...

דאָס געדויערט נאָר אַ קורצע ווייל. באַלד קומען אָן די אַלטע מענער פון דער מקוה, מיט נאַסע טריפנדע פאות אויף די פריש געמאַנגלטע ברייטע קראַגנס פון די העמדער — און דערמאָנען אָן שבת.

דעמאָלסט צינדן זיך אָן די שבת־ליכטער אין די יידישע שטובן און אַלע זאָרגן ווערן פאַרשוואונדן...

11

אויף דער יאָרצייט פון ר׳ שמעון בר יוחאי

א.

שוין פאַר וואָכן פריער האָב איך אָנגעטראָפן אין דער שול פון רבי מאיר בעל נס, אין טבריה, הונדערטער מענטשן, אַלטע מענער, ווייבער און קינדער — געקומען פון די ווייטסטע מזרחשע לענדער: פון בגדד, פון פערסיע און תימן — וואָס האָבן געהויערט ווי ווילדע בעדואינער אין דער גרויסער שול אַרום דעם קבר. צווישן זיי זענען געווען געזונטע און אויך פיל קראַנקע, קאַליקעס, שלאַפע קינדער, מענטשן מיט נישט־היילבאַרע חולאתן, מענטשן וואָס האָבן אויף זיך גענומען, צוליב נאָר זיי באַוואוסטע טעמים, נדרים צו מאַכן די לאַנגע געפערלעכע נסיעה איבער מדבריות און ימים פון די ווייטסטע ערטער — צום קבר פון „תנאי״. פונקט אזוי ווי מתמדאנער פון אַלע טיילן פון אַזיע און אַפריקע לאָזן זיך אויף וואָכן און חדשים אין וועג אַריין, אין ווייטן מהלך אין דער מדבר אַריין, צו אַ קבר פון אַ נביא, אַזוי קומען די אָריענטאַלישע יידן, פון אַלע פאַרוואָרפנסטע ערטער פון ווייטן אומהיימלעכן מדבר, אויף קבר־אבות צו די יאָרצייטן פון די צוויי תנאים — פון ר׳ מאיר בעל נס אין טבריה און ר׳ שמעון יוחאי אין מירון. אין דער שול אַרום דעם קבר און אַרום דער שול האָב איך זיי געזעען. דאָרטן האָבן זיי אויפגעשלאָגן זייערע נאַכט־לאַגערס, וועלכע באַשטייען פון פאַרשידענע אָריענטאַלישע וואָרעם־קאָלירנדיגע טיכער, טעפּיכער, מאַטראַצן. דאָרט, אַרום קבר, טוען זיי אָפּ אַלע מענטשלעכע געברויכן: קאָכן זייער עסן, וואַשן זייער וועש, לויזן זייערע קינדער, רייניגן זייערע לייבער; אַלע אויסגעמישט אינאיינעם, מענער,

ווייבער, זויגלינגען פוןביידע געשלעכטן, קינדער פון ביידע גע־שלעכטן, געזונטע און קראַנקע. אין טבריה וואַרטן זיי ביז אַ חודש נאָך פסח, „פסח שני", אין וועלכן עס פאַלט אויס ר׳ מאיר בעל־נס יאָרצייט, צינדן זיי אָן די „הדלקה", פון דאָרט גייען זיי אַלע אוועק נאָך מירון צו ר׳ שמעון בר יוחאיס יאָרצייט, וועלכע פאַלט אויס ל״ג בעומר.

איך קען באַין אופן נישט פאַרשטיין, פאַרוואָס ר׳ שמעון בר יוחאי האָט זוכה געווען מער פאַר אַלע פאַטריאַרכן, נביאים, תנאים און אמוראים, וואָס יידן האָבן אויסגעצעבן, צו ווערן פאַר־הערלעכט, אַלס דער איינציגער „הייליגער" וואָס יידן האָבן. די יידישע רעליגיע ווייסט נישט פון קיין הייליגע. די איינציגע הייליגע, וואָס יידן פאַרהערלעכן, זענען די, וואָס ווערן געטויט על קידוש־השם. אַלע איבעריגע זענען מענטשן. די שרייבער פון דער ביבל האָבן קיינעם נישט געשאָנעוועט. זיי האָבן אַלעמען געמאַכט פאַר שוואַכע, פעלערהאַפטע מענטשן. אפילו אברהם אבינו, אפילו משה, אפילו דוד המלך. און דאָס „מענטשלעכע" פון דער ביבל — מאַכט די ביבל פאַר געטלעך. אָרום שמעון בר יוחאי האָט די פאָלקס־פאַנטאַזיע אָנגעהאָנגען אַלע פאַנטאַסטישע מעשיות, די איינגעפרעסטע יידישע מיסטיק, וועלכע האָט זיך געשטיקט אין די ענגע פיר איילן פון דער יידישער ראַציאָנאַליסטישער געזעצגעבונג, האָט פון צייט צו צייט געפרוווט מיט געוואַלד משיחן אַראָפּצוברענגען אויף דער ערד. זי, די מיסטיק, האָט געפונען אין דער פאַנטאַסטישער פערזענלעכקייט פון ר׳ שמעון (וועלכער האָט זיך, ווי באַוואוסט, אויסבאהאַלטן אין אַ הייל פאַר די רוימער פיל יאָרן און דאָרט געלערנט אין געהיים די תורה) אַ גוטן מעדיום צו מאַכן אים פאַר איר הויפּט־העלד, צוצושרייבן אים דעם „זוהר".

דער אר״י האָט דוקא אויף אים אָנגעוויזן, דוקא זיין קבר אַנטדעקט, און אויף אים האָט ער זיך געשטיצט, נישט אויפן גרויסן רבי ר׳ עקיבאן, וועלכער איז געווען אַ ווירקלעכער קדוש ביי יידן, וואָרים ער, ר׳ עקיבא, האָט באַלאַנגט צו די עשרה הרוגי מלכות. צי האָט עס נישט צו טאָן מיט דעם באַרימטן

שפרוך, אַז דער „צדיק איז גוזר און גאָט איז מקיים", וואָס דאָס האָט געגעבן די סאַנקציע פון רבין — און איין מאָל פאַר אַלע מאָל אָװעקגעשטעלט די אויטאָריטעט פון רבין ביים יידישן פאָלק נישט נאָר אַלס פאַרמיטלער צווישן פאָלק און גאָט, ווי עס זענען געווען די ערשטע יידישע פירער (ווי משה און יהושע), נאָר געמאַכט דעם צדיק אַלס אַ טייל פון דער געטלעכקייט. נאָך מער, ער האָט דעם רבין אָפּגעגעבן אַ טייל פון דער געט־לעכער מאַכט — זאָל דאָס נישט זיין דער טעם און די ריכטי־גע אורזאַך, וואָס די חסידישע רביים, פון לוריאַן אָן ביז צום היינטיגן באיאַנער רבין פון גאַליציע, שיקן אייל צו ברענען אויף דער יאָרצייט פון ר' שמעון און זיי מיען זיך ר' שמעונס נאָמען אָװעקצושטעלן אין דער פאַנטאַזיע פון פאָלק אַלס אַן אויסנאַם, העכער און גרעסער און אומצוגענגלעכער ווי יעדע פּערזענלעכקייט, וואָס איז געווען ביי יידן — צו מאַכן אויס אים דעם איינציגן „הייליגן", וואָס יידן האָבן?

וואָרים דאָס וואָס איך האָב געזעען, וואָס עס טוט זיך אָפּ אויף ר' שמעונס קבר אין מירון ל"ג בעומר, האָט צו זיך קיין גלייכן נישט. קיין שום „הייליגער" פון דער קאַטוילישער קיר־כע ווערט נישט אַזוי געצנדינעריש אָנגעבעטן ווי ר' שמעון, און וואָס עס ווערט געפּראַוועט אויף דעם קבר פון ר' שעמון אום ל"ג בעומר אין מירון, קען זיך מיט קיין זאַך נישט פאַרגלייכן, וואָס איך האָב ביז איצט געזעען, סיי ביי יידן, סיי ביי אַנדע־רע פעלקער — אַחוץ אפשר ביי אַראַבער אויפן קבר פון זיי־ערן אַ נביא אין מדבר.

מיר הויבן זיך אויף פון טבריה, וועלכע ליגט צוויי הונ־דערט מעטער אונטער דער ים־פלאַך, איבער די שיינע קילע בערג פון כנען, קיין צפת. דער גאַנצער וועג פון טבריה ביז צפת איז באַלייגט מיט אָטאָמאָבילס. אין יאָר 1914, ווען איך בין געווען אין טבריה, האָב איך זיך נישט געקענט אַרויפכאַפּן קיין צפת - דער וועג איז דאַן געווען אַ געפערלעכער, און

קיין צפת האָט מען נאָר געקענט רייטן, נישט פאָרן. מען זאָגט נאָר אַזוי „רייטן״, אין דער אמתן האָט מען דיך געפירט אַ געבונדענעם אויף אַן אייזעלע. איך אליין האָב געזעען, ווי אַ קאַראַוואַן יידן האָבן זיך געלאָזט קיין צפת, זענען זיי געווען איינגעוויקלט אין בעטגעוואַנד, ווי קליינע קינדער אין די וויגן, אויפן אָרעמען אייזעלע. דער וועג איז געווען אַ געפערלעכער, אַ שמאָלער, אַ שפּיציגער, איבער אָפּגעפּיילטע שטיינער, הינטער טיפע אָפּגרונדן. דאָס אייזעלע אַליין האָט נאָר געקענט שטעלן זיינע טריט אויף די שפּיציגע שטיינער. דער ייד איז זיך געלעגן אַז איינגעבונדענער אין בעט־געוואַנט, אין קישנס און דעקן אויפן רוקן פון אייזעלע און אַרויסגעקוקט פון „וויג״ אַרויס, צו וועלכער ער איז געווען ווי אַ קליין קינד איינגעשנורעוועט, אויף גאָטס גרויסע וואונדער — אויף די אָפּגרונדן, היינט לויפט אַ שאָסע און הונדערטער אָטאָמאָבילס יאָגן זיך ווי די טייוואָלים איבער די רוקנס פון די בערג. דער וועג איז באַשאָטן מיט פוס־גייער, חלוצים און חלוצות. די חלוצים — אין קורצע הייזלעך מיט נאַקעטע קניען, מיט פעק זעק אויף די פלייצעס, די מיידלעך אויך אין הויזן. טייל זינגען, אין דער היץ, אַנדערע האָבן דעם שווערן וועג, וואָס זיי האָבן צו מאַכן אין דער היץ, שוין געענוג. פון צייט צו צייט באַווייזן זיך נאָך אייזלען, וועלכע שלעפּן יידן און ווייבער. דאָס זענען די חסידים פון טבריה, וועלכע ווילן מאַכן דעם גאַנג קיין צפת, אַזוי ווי מען איז געגאַנגען פאַרצייטנס. אויך רייטער אויף פערד, מערסטנס אַראַבישע שייכן, כוואַדזשעס, וועלכע קומען פונדערווייטנס אויפן תנאס קבר, צו דער „הילולא״, צוליב נייגעריקייט, אַנדערע אויך צוליב פרומקייט (וואָס שאַדט זיי נאָך אַ הייליגער), און די יינגע, שלאַנקע בחורים, כדי צו כאַפּן אַ בליק אויף די שיינע יידישע איראָפּעישע מיידלעך, בלויז נאָר צו כאַפּן אַ קוק, און צוצוזעען, ווי זיי טאַנצן מיט די אָרימע, אָפּגעריסענע, „מאַסקוויטערס״, ווייל קיין יידיש מיידל וועט זיך נישט אונטערשטעלן צו פאַרברענגען אָדער רעדן מיט אַן אַראַבישן בחור אין דער עפנטלעכקייט. די שטימונג צווישן די רייזנדע איז אַ

פריילעכע, אַן אויפגעלייגטע, די פריילעכקייט שטעקט זיך אָן פון די אַטאַמאַבילס צו די פוס־גייער. די שטימונג פון מירון איז ווי פון אַן „אַטפּוסט" אַ גרויסן, פון עפּעס אויסערגעוויינלעכס, פון רעליגיעז־פריילעכס. אַלע ערוואַרטן עפּעס, אַלע וואַרטן אויף עפּעס, און אַלע זענען אָנגעשטעקט מיט נייגעריקייט און וואונדער, וואָס שטייט זיי פאָר. דער ים־כנרת, וואָס פאַלט וואָס אַמאָל נידריגער, וואָס העכער מיר הויבן זיך אויף די בערג, קוקט אַרויס אַ איינגעבעטענער אין גרינעם טאָל צווישן די באַוואַלקנטע בערג, ווי אַ אויג פינקלט ער זיך שאַרף און פריילעך, און שפּיגלט אָפּ אין זיך די שאָטנס פון די בערג. מיר הויבן זיך העכער און העכער, דער ים כנרת ווערט וואָס מער פאַרוואָלקנט, איבערגעצויגן אין גאַנצן מיט אַ מילך־שיין, וואָס שוועבט איבער אים. באַלד ווערט ער פאַרשוואונדן, די לופט ווערט קילער, ריינער, דערפרישנדיגער. מיר קומען אַריין אין דער אומהיימלעכקייט פון הימל־געפאַלענע שטיינער, וועלכע זענען איבערגעבליבן פון אַן ערד־ציטערניש, וואָס דאָ איז געווען פאַר ניינציג יאָר צוריק. די ציגן, די „גזלנים", וואָס די בעדואינער פירן אויף די בערג אַרום, האָבן אָפּגעגריזשעט יעדע שפּור פון אַ שפּראָצונג, פון אַ וואָרצל, פון אַ צווייגל, פון אַ בלעטל. אַלעס איז קאַלך־לעער און שטיינערדיג, און אומהיימלעך, און פרעמד. אַזוי ציט עס זיך, די פאַרוויסטונג, ביז עס דערפרייט דאָס אויג דער דערקוויקנדער גרינער טאָל, אין וועלכן עס ליגן אויסגעבעטט, ווי אין ווייכע זיידנס, די ווייסע, פריילעכע, אָפּגעקאַלכטע, באַחנטע הייזלעך און ווייסע דעכער פון דער שיינער שטאָט צפת.

צפת איז שוין איבערגעפולט מיט אָטאָמאָבילס, אָטאָמאָבילס און אָטאָמאָבילס. גאָט, פונוואַנען נעמען זיך אַזוי פיל וועגן? דאַכט זיך, פון גאַנץ ארץ־ישראל איז מען זיך צונויפגעפאָרן: מענטשן — אַ ים, קאָלירן קליידער — אַ מבול. דאָס אויג ווערט דערטרונקען. שוואַרץ־געקליידטע חסידים, ווייס־באַקליידטע דייטשן, גלחים אָן בערד, יידישע ברייטע, לאַנגע בערד; העלע אייראָפּעאיש־געקליידטע דאַמען מיט קורצע אַרבל און אַנטבלויז־

טע באַזיידנטע פיס, אויסגעמישט מיט פרומע חסידישע ווייבער פון צפת, אין שייטלען און קופּקעס, ציען מיט איין האַנט זייערע יינגלעך (צו שערן די האָר אין מירון) נאָך זיך, און אויף דער צווייטער האַנט טראָגן זיי זייערע קערב מיט פּראָוויאַנט און עסנוואַרג. פיל חלוצים, פאַרדעקט די קעפּ מיט אבאיעס ווי טליתים. פיל זיידענע קאַפּאָטקעס פון חסידישע יידן — אַלעס צוזאַמענגעקנעטן אין איין קנויל. די אָטאָמאָבילס רירן זיך נישט פון אָרט. דער וועג פון צפת קיין מירון איז אַ געפערלעכער. פאַר אַ פּאָר טעג בין איך דעם וועג דורכגעפאָרן און האָב געמיינט, אַז איך שטעל מיין לעבן אין געפאַר. וויאַזוי וועלן די אַלע אָטאָמאָבילס דורכפאָרן, דורך דעם פּריוויזאָרישן אָפּעננעם מיט גאָרנישט אונטערגעשטיצטן נאַקעטן און אָפּגעשפּיצטן באַרג? איינציגווייז גייט איין אָטאָמאָביל נאָכן אַנדערן. די פּראָצעסיע מיט די ספרי־תורות פון צפת איז אין פראָנט פון מיר. איך הער נאָר דאָס שפּילן פון דער מוזיק, דאָס פייפן פון פייפל. אַ שאָד, זי נישט געזען.

מער פוס־גייער, חלוצים און מיידלעך, מיט יידן און ווייבער, מער אַראַבישע רייטערס, איינער נאָכן אַנדערן קריכן די אָטאָמאָבילס פּאַמעלעך, טריט ביי טריט איבער דעם געפערלעכן וועג; שוין צו לאַנג געדויערט דער קורצער וועג, און מיט דער נאַכט צו — אָנגעקומען.

וואוהין? אונזער אָטאָמאָביל שטייט, קען נישט ווייטער גיין. וועגן, אָטאָמאָבילן, מענטשן — ווי אויף אַ גרויסן ווילדן פאַרשידן־פאַלקערישן, אָריענטאַלישן יאַר־מאַרק. ביידלעך מיט עסנוואַרג, ביידלעך מיט סאָדע־וואַסער אויפגעשלאָגן איבעראַל. אַראַבער מיט סטאַדעס שוואַרצע ציגן שטייען און פאַרקויפן פרישע ציגן־מילך פון דעם אייטער אַרויס. אַ געשריי, אַ הו־האַ. די שפּיצן פון די בערג אַרום מירון זענען באַדעקט מיט מענטשן. אומעטום שוואַרצט זיך אָדער עס ווייסט זיך פון מענטשלעכע מלבושים. דער הויפּט־שטראָם גיסט זיך אין הויף אַריין פון דעם אוהל, אין וועלכן עס געפינט זיך ר׳ שמעון בר יוחאיס קבר.

פון דאָרט הערט זיך אַ געזאַנג, אַ געשריי, אַ טאַנצן און אַ שאַלן:

„אמר עקיבא: אשריכם ישראל,
אשריכם, אשריכם, אשריכם ישראל.
לפני מי אתם מטהרים? ומי מטהר אתכם?
אביכם שבשמים, אביכם שבשמים
ואומר, ואומר: מקוה ישראל — ה׳
ומה מקוה מטהר הטמאים,
אף הקב״ה מטהר את ישראל״.

(„זאָגט עקיבא: וואויל איז אייך, יידן. וואויל איז אייך, וואויל איז אייך, וואויל איז אייך, יידן. פאַר וועמען רייניגט איר זיך? און ווער רייניגט אייך? אייער פאָטער אין הימל, אייער פאָטער אין הימל, און ער זאָגט: די יידישע מקוה — גאָט, וואָרים ווי אַ מקוה רייניגט די אומריינע, אַזוי רייניגט גאָט די יידן״).

וואו און ווען האָב איך געהערט די טענער? צי אין אַן אַנדער גילגול) צו אין אַן אַנדער לעבן? — קומט אַריין מיט מיר — אין הויף פון קבר — דאָרט קומען פאַר סצענעס פון שבתי־צביס צייטן.

ג.

אַן אָריענטאַלישער הויף, אַ פיר־עק, פאַרבויט מיט קליינע הייזלעך. אַן ערשטער שטאָק מיט אַ ברייטן גאַנעק לויפט אַרום דעם פיר־עק–אָריענטאַליש, ווי מען זעט עס אויף די פערסישע מיניאַטורן־בילדלעך. די דעכער פון די הייזלעך זענען באַהאָנגען מיט מענטשן. די גאַנקעס אַרום הויף זענען אָנגעפילט מיט מענטשן, און אויף די דריי ווייסע אָריענטאַלישע קופּאָלן, וואָס הויבן זיך איבערן דאַך פון דער שול, אויף וועלכע עס וועט די „הדלקה״ (די גרויסע אילומינאַציע) זיין, די דריי קו־

פאָלן, וואָס שטייען איבער די דריי קברים פון די גרויסע תנאים: ר' שמעון בר יוחאי, רבי עקיבא, זיין רבי, און רבי אליעזר, זיין זון (דעם, וועלכן ער האָט, לויט דער לעגענדע, מיטגענומען מיט זיך אויף יענער וועלט ביים שטאַרבן), אויף די דריי קו־פאָלן קלעטערן אויף מענטשן. וואו דו קוקסט, וואו דו זעסט, — אויף די ווענט, אויף די דעכער, אויף די גאַניקעס, אויף די טרעפ — אומעטום קריכן מענטשן. פאַרשידנפאַרביקע, אייראָפּע־איש־געקליידטע, אָריענטאַליש ווייס אָנגעטאָענע, — מענער, ווייבער, חלוצים, מיידלעך, קינדער. ווער קען ציילן? ווער קען מעסטן? אין הויף, אין דעם פיר־עק, איז נישט אַריינצוקומען. אַ ים מיט קעפּ שאָקלען זיך, וועלן מיט לייבער באַוועגן זיך. מ'גייט נישט איינציקוויין, מ'ווערט געגאָסן אין שטראָמען. דאָרט, וואו דער שטראָם גיסט, אין דעם געדראַנג, אין דעם געשריי, האָבן העגט און לייבער אַ רעדל פרייען פלאַץ געמאַכט. אין דעם רעדל טאַנצן צוויי חסידישע יידן. די לאַנג קאָלירטע קאַפּאָטעס צו־פלאָשעט. עס באַווייזן זיך די לאַנגע, ווייס־באַזאָקטע פיס. טאַנצן צום טאַקט פון דעם שפּילן פון אַ פידל און אַ פלייט, צום טאַקט פון זינגען פון טויזנטער מיילער, צום טאַקט פון פּאַטשן פון טויזנטער הענט — וואָס, דאַכט זיך, זענען צוזאַמענגעגאָסן גע־וואָרן אין איין נשמה, אין איין קערפּער, אין איין קול:

„אמר ר' עקיבא: אשריכם ישראל.
אשריכם, אשריכם, אשריכם, ישראל".

די שטעקלעך געשוואונגען אין דער הויך איבער די קעפּ, זשאָנגלירט און טאַקטירט מיט די ביינערדיגע נאַקעטע הענט, וואָס שיילן זיך פון די לאַנגע הוילע אַרבל אַרויס — מיט די שטעקלעך געמאַכטן אין דער לופט — צינדן זיי אָן אין אַ פייערדיגע התלהבות דעם גאַנצן גרויסן קהל, וואָס איז אַרום זיי. דער ניגון איז נישט קיין פריילעכער, נישט קיין טריאומפירנדער, ליכטיגער. פאַרקערט, ער איז אַ טרויעריגער, אַ טיפער, שטילער. ביי דעם „ישראל" הויבט זיך נישט דער טאָן.

פארקערט, ער פעלט, ווי דער ניגון וואלט זיך פארשעמט פאר דער זיך אליין רימענדיגע פראזע. א טיפע צניעותקייט, א איידעלע צניעותקייט. און עס איז דער שטילער טרויער צוזא־מען אויסגעמישט מיט דער שטילער פרייד, וואס איידעלע צניעות הויכט אויף דיר שטענדיג אן, דאס איז דער טעם פון ניגון, איך קאן נישט זאגן, אז עס ווערט מיר זייער פריילעך. פאר־קערט, עפעס אן אומבאגרייפלעכער, א אומבאגרינדלעכער צער הויבט אן צו דריקן מיין הארץ. עס ווערט אפילו פארשוואונדן די פרייע חול־המועדדיגע קינדישע שטימונג, וואס איך האב גע־פילט דורך דעם גאנצן וועג, פארנדיג אהער. און עס איז עפעס איבערגעבליבן א ביטערקייט. אן אנגענעמע ביטערקייט האט זיך אנגעזעצט אויף מיין הארץ. צי איז מיין פרעמדקייט? צי איז עס מיין אפגעריסנקייט? איך מוז זיך מודה זיין, אז איך שעם זיך אביסל, איך פארשעם זיך פאר זיי.

מיט געוואלד שלאג איך זיך אדורך א וועג דורך דער געפרעסטער מענגע און כאפ זיך אריין אין שול צו די קברים. איך טרעט אויף לייבער, ממש אויף לייבער — אויף ווייבער און קינדער. מען ליגט אויסגעלייגט אויף שטרוי־זעק און מאטראצן ארום די קברים, ווי די חולאים, ווי די פגרים. קינדער זויגן ביי די מאמעס בריסטן. אזיאטישע ווייבער, אראבישע יידן, צו־שראקענע יידישע אויגן, לאנגע ציטערדיגע פאות פון תימנער יידן. עס שטיקט מיך פון רויך און טשאד, וואס טראגט זיך פון די פיל אנגעצונדענע ליכט, וואס זענען ממש באקלעבט ארום די קברים, פון די פיל הענגענדיגע אייל־לאמפן. עס נעמט א פאר מינוט ביז מיינע אויגן און אטעם קענען זיך צוגעוואוי־נען צום ליכט און צו דער לופט. ארום מיר הער איך א גע־וויין אויסגעמישט מיט געזאנג, קולות פון דאווענען און בעטן, צוזאמענגעגאסן מיט געשרייען, מיט געוואלדן, מיט געזאנגען, מיט־טאנצן. וואו געפין איך זיך? איז עס נישט א נאכט־קאשמאר, א וויזיע, א חלום?

ארום ר׳ עקיבאס קבר, וועלכער איז אינגאנצן באקלעבט מיט ברענענדיגע חלבנע ליכט, שטייען מענטשן און בעטן. א

יידענע, אַ פּוילישע יידענע, אָנגעטאָן אין ווייסן, ווי יום־כּפּור צו כּל־נדרי, האָט זיך אַריינגעקוועטשט אין אַ ווינקל פון קבר מיט אַ גרויסן קרבן־מנחה סידור אין איין האַנט, מיט אַ ליכט אין דער צווייטער, נאָר ביידע באַנוצט זי נישט. זי באַנוצט איר אייגענעם „מענה לשון“, אויף וועלכן זי טענהט זיך אויס מיט ר׳ עקיבאַן מיט אַזעלכע „גערעכטע“ ביטערע ווערטער, אַז זיי צוברעכן מיין האַרץ. די יידענע האָט מיר היימיש געמאַכט און נענטער צו מיר געבראַכט דאָס גאַנצע בילד — זי האָט מיך אַריינגעבראַכט אין אַ ערב יום־כּפּור אַריין אין אַ קליין יידיש שטעטל. באַלד אָבער מישן זיך אַריין אין דער יידענעס היימישע ווערטער אומפאַרשטענדלעכע אַזיאַטישע ניגונים, מאָנאָטאָנישע זיגזאַגישע העווית, וואָס רופן ביי מיר אַרויס אילוזיעס פון מדבר — פון מזרחישע באַזאַרן, פון פאַרנאַכט געבעט־רופן פון מעטשעטס אַרויס. שטייט אַן אַזיאַטישער ייד לעבן דער פּוילישער יידענע, פינקלענדיגע בעדואינישע אויגן אין זיין נעגריש־פאַרברענטן פּנים, ער האַלט אין זיינע רויט־אָנגעפאַרבטע נעגל אַ ליכט, און צוטאַנצנדיג אויף איין פוס, זינגט ער אַרויס אַן אומפאַרשטענדלעכן העבּרעאישן, כאַלדעאישן, אָדער עפּעס גאָר אַן אַראַביש געזאַנג, ווי ער וואָלט זיין נשמה אויסגעגאָסן אין דעם מאָנאָטאָנישן ניגון פאַר ר׳ עקיבאס קבר... שטייט אַ יונגערמאַן, דאַכט זיך אַן אינטעליגענטיש אויסזעען, און גלאָצט מיט די אויגן, ווערט אָנגעצונדן פון די געוואַלדן אַרום און אָנגעשטעקט פון דעם אַלגעמיינעם רעליגיעזן עקסטאַז. דריקן זיך צו אַן אַמעריקאַניש איסט־סיידעריש פּאָרל, אַ דאָלער גיבן זיי פאַר אַ ליכטל, אַן אַמעריקאַנער דאָלאַר פאַר אַ ליכטל, דעם ספרדישן שמש, וועלכער זעט אויס ווי איינער פון די „בני אלי“. אַ פאָטער האַלט אַ קראַנק קינד אויף דער האַנט און שטאַמלט שטומע פאַרביטערטע ווערטער צו ר׳ עקיבאַן אין קבר אַריין, ווייזנדיג אויף זיין קראַנק קינד. אַ פערטער, אַ פינפטער — קראַנקע און געזונטע. קראַנקע אין קערפּער, קראַנקע אין גייסט.

ביים ר׳ אליעזורס קבר זיצן פרומע און שווייגן. צי דאָרט לאָזט מען קיין קראַנקע מיט קלאָגן נישט צו? איך ווייס נישט.

אויף די בענק, צווישן צוימל און קבר, זיצן אויסגעזעצט פאר־שידענע יידן, זיצן און שווייגן, נאר גלאצן מיט בלינדן גלויבן אויף די ברענענדיגע ליכט, וואס הענגען אויפן קבר.

קיין געוויין, קיין געשרייען, קיין געבעט הער איך דא נישט. ווי מען וואלט נאר דא איינצלנע געווען צוגעלאזט, די וואס קענען שווייגן. זיצן זיי ארום — פארגלאצט די אויגן ער־געץ וואו, פארטראכט אין זייערע געדאנקען ערגעץ וואו און שווייגן. איך האב געזעען אזא שווייגן אמאל אויף אן אנדער ארט, אין א שפאנישער שטאט, אויך ביי א היילִיגן... זעט זיך אויס, אז אלע רעליגיעס, אלע הייליקייטן ווירקן אויף זייערע גלויביגע אין דער זעלבער ארט. דארט זענען קראנקע, סיי אין קערפער און סיי אין דער נשמה, געזעסן און געקוקט מיט שטומע בעטנדיגע בליקן אויף א פארבלוטיגטן קערפער, אויסגעשניטן אין האלץ, און דערוואַרט א נס, א וואונדער. גארנישט האבן זיי געזאגט, גארנישט האבן זיי געבעטן, זייערע ליפן האבן געשוויגן, נאר זייערע אויסערלעכע אויגן און סיי זייערע אינערלעכע אויגן האבן ערגעץ וואו געקוקט — און דו האסט אין זייערע פאר־חלשט - באגייסטערטע פנימער געקענט זען, אז זיי זעען עפעס... און דא אויך זיצן ארום א גרויסן שטיין, וואס זעט אויס ווי א הויכע מיטה אפגעקאלכט אויף א בלויִלעכן ווייס, באלויכטן מיט פיל ליכט — זיצן זיי אויך און שווייגן, און דו קענסט זען אין זייערע פארגלאצטע אויגן און באגייסטערטע פנימער, אז זיי זעען עפעס, וואס דו זעסט נישט, און הערן, וואס דו הערסט נישט. און דארט, ווי דא, דערוואַרטסטו, אז אט וועט זיך א לאמער באלד אויפהויבן, א שטומער וועט אנהויבן צו ריידן, א בלינדער וועט באלד זעענדיג ווערן, און א זינדיגער און א אירנדער וועט אויסרופן מיט גרויס פרייד: „איך דערזע דעם וועג!״

נאר דער גרויסער רעליגיעזער עקסטאז און די טיפסטע רעליגיעזע פארהערלעכונג ווייזט זיך ארויס ביי ר׳ שמעון בר יוחאיס קבר. זיין קבר ליגט באזונדער — אין א גרויסער טונ־קעלער שול. איין האלב קבר איז איינגעמויערט אין א ספרדי־

שער שול און אַ צווייט האַלבּ קבר איז איינגעמויערט אין דער אשכּנזישער שול. אַזוי האָבן זיך בײדע ייִדישע שבטים געטיילט מיט ר' שמעונס קבר. אַ גרויסע אייזערנע צוים רינגלט אים אַרום און שפּאַרט אים אָפּ פון די מענטשן. די גרויסע שול איז טונקל און באַלויכטן נאָר פון די ליכט און די אייל־לאָמפּן, וואָס וואַרפן אַ פרומען פריִיטאָג־צו־נאַכטיגן שיין אויף זיין קבר. ביי דעם קבר פון ר' שמעון בר יוחאי ווערט נישט געוויינט, אויך נישט געגלאָצט מיט בלינדער אמונה. דאָרט ווערן נאָר צוגעלאָזט די פרומע און געלערנטע. חסידישע ייִדן מיט אַטלעס־טענע און זיידענע קאַפּאָטעס; ספרדישע חכמים, אין שוואַרצן ערנסט באַקליידט, שטייען מיט גרויסע „זוהרס" אין די הענט און לערנען אַרום דעם קבר מיט אַ „מאָראַלישן" מוראדיגן ניגון, אָדער זאָגן מיט גרויס התלהבות און ברען די קבלהסטישע מיס־טישע תפילה, אַרויסגענומען פון „זוהר" און אַנדערע קבלה־ספרים, וועלכע דער אר"י הקדוש האט ספּעציעל פאַרפאַסט פאַר דעם יאָרצייט פון ר' שמעון בר יוחאי. פרומע יונגעלייט שטייען און שאָקלען זיך אַרום דעם קבר, זייערע אויגן פאַרמאַכט, זייערע פּנימער באַלויכטן, און שטאַמלען פאַר זיך אומפאַרשטענדלעכע מיסטישע תפילות; קלוגע שיינענדיגע שטערנס פון ספרדישע חכמים קנייטשן זיך אין טיפן ערנסט, באַוועגן זייערע לאַנגע גראָע פאות און בכבודע בערד אין טיפער פאַרטראַכטונג, אין שווייגנדיגער הייליקייט, קאָנצענטרירן זיך אין טיפע כּוונות, צו־פּאַסנדיג געהיימע גימטריאות; אַנדערע פאַרגלאָצן די אויגן, הויבן אויף די הענט צום הימל; אַנדערע שטייען שטום — פאַרטיפט און פאַרטראַכט אין זיך; גאָר אַנדערע שטעקן אריין די פינגער אין זייערע גאַרטלען און שאקלען זיך אין הייליגן עקסטאַז — ווי אַ ווינט לייגט יונגע ווערבעס אין וואַלד — און אַלעס און אַלעמען נעמט אַרום די ערנסטקייט און די שטילקייט פון דעם אָרט...

דער רויך פון די ליכט. דער געשטאַנק פון די אייל־ן פּרעסן אויף דאָס לעצטע ביסל לופט, — און אפשר איז עס עפּעס אַנדערש, וואָס פאַריאָגט מיך פון דאַנען, ווי דאס אויס־

פעלן פון לופט. פארוואס פיל איך זיך ענג? קוים מיט סכנות־נפשות זיך ארויסגעכאפט אין דרויסן. דער געדראנג אין הויף איז געווארן נאך שטארקער. איצט טאנצן שוין מערערע פאר־לעך. חלוצים אין ווייסע העמדער מיט נאקעטע הענט און פיס און רויע אפגעבערענטע פנימער האלטן זיך ביי די אקסלען ארום און שניידן א ווילדן חלוצישן טאנץ, וואס גייט דאך אין ריט־מישן טאקט צום מאטיוו פון א פסוק אין פרק, וואס זיי האבן דערויף געמאכט א חלוצישן זמר און וועלכער דריקט אויס זיי־ער שטימונג אמבעסטן. אויפגעלעבט אן אלטן פסוק מיט א נייעם אינהאלט — ווי זיי האבן שוין נישט איין מאל געטאן:

אם אין אני לי
מי לי?
וכשאני לעצמי
מה אני?
ואם לא עכשיו
אימתי?
אימתי?

(אז איך בין נישט פאר מיר, ווער איז פאר מיר? און אז איך בין נאר אליין פאר זיך — וואס בין איך? און ווען נישט איצט — ווען דען? ווען דען?)

די פיס גליטשן זיך אליין אונטער דעם טרייבן פון דעם ניגון, און ער שטעקט אן דער ניגון, ווי א געלעכטער, ווי געוויין. דא און דארט הייבן זיך פיס. דער גאנצער ים, וואס גיסט זיך אין דעם ארומגעצוימטן הויף פון דעם פיר־עק, באוועגט זיך. העגט שליסן זיך אין פלייצעס. וואס אמאל ווערן מער שטראמען אריינגעצויגן אין דעם געווירבל פון געזאנג און באוועגונג. יונגע און אלטע, חלוצים און חסידים, מענער און פרויען. חזרט איבער די ווערטער א פאר מאל און איר וועט זעען, אז איר קענט אריינקנייטשן און אריינטייטשן אין די ווער־טער וואס איר ווילט — אייער אייגענעם גורל, אייער אייגן לעבן און דאס לעבן פון אייער אידעאל, אייערע וואונטשן, אייערע האפנונגען — אלצדינג, וואס איז אייך טייער; און עס

דאַכט זיך, אַז נישט מענטשן בלויז טאַנצן און דרייען זיך אין דעם געווירבל, נאָר אידעאַלן, וואונטשן, האָפענונגען און ווילגס...

יאָ, די שטימונג דאָ איז אַ גאַנץ אַנדערע, ווי אינצווייניג ביי די קברים. אַ שטימונג פון רעליגיעזער צעלאָזנקייט... עפּעס פון אַ מעסיאַנישער אויפגעבונדענקייט, פון באַפרייאונג פון רעליגיעזע חובות. אזוי האָט עס זיך געמוזט אָנהויבן ביי יעדער גרויסער מעסיאַנישע אויפברויזונג. אזוי האָט עס זיך אָנגעהויבן אין די צייטן פון שבתי־צבי, שפּעטער פון פראנקן. עראָטיק און רעליגיעזע עקסטאַזן שטאַמען פון איין קוואַל און קומען צוזאַמען, עס ווערן צעפירט די גרעניצן פון מענטש און מענטש. נשמות דערפילן דעם בשותפותדיגן אויסגאַנג פון זייער מקור. פונקט אזויווי די צווייגן פון אַ בוים, וואָס זענען צעוואָרפן אויף פארשידענע זייטן און קענען זיך נישט צוזאַמענקומען איינער מיט דעם אַנדערן אויבן אין דער הויך אויפן בוים — דערפילן זייער מוטערלעכע צוויליקייט אונטן אין דער ערד, ביים וואָרצל.

אָבער וואָס דריקט מיין האַרץ? פאַרוואָס קען איך זיך נישט פארגעסן? און ווי א פרעמדער, ווי א קאַלטער שלייך איך זיך אַדורך צווישן דער מענגע, עס איז נישט דאָס געמיינזאַמע רעליגיעזע, וואָס איך האָב שוין נישט מיט זיי, וואָס שיידט מיך אָפּ פון זיי. אָט זענען דאָך פיל דאָ, פרעמדע, ווייטע. איך זע צווישן די טענצערס אויסגעמישט אין דעם געדראַנג אינטעליגענטע מענטשן, מענטשן, וואָס זענען געקומען פון דער פרעמד. אפשר מיינען זיי עס ערנסט, אפשר נישט. וואָס איז דער חילוק? זיי פאַרגעסן זיך סוף־כל־סוף און ווערן אַליין אנטיילנעמער. אַ געמיינזאַמע פרייד, שמחה ברבים, איז אנשטעקנד, פונקט אזוי ווי טרויער איז אנשטעקנד. און מיר זענען דאָך נאָר מענטשן. עס ווירקט אויף אונז אַלעס מענטשלעכע. נישט נאָר די פרעמדקייט פאַריאָגט מיך פון זיי. עפּעס אַ טיפער אומבאַגרינדלעכער צער באַשווערט מיין האַרץ. עס איז שוין מיין נאַטור אַזוי. אויף יעדער שמחה ווערט מיר טרויעריג. אָבער דאָ נאָגט אין מיין האַרץ דער צער און לאָזט מיך נישט אָפּ אויף

אַ מינוט. מען פּרואווט מיך אַריינצוציען אין געווימל פֿון די טענצערס. אייגנטלעך וואָלט איך געוואָלט, פֿאַרוואָס נישט? די האַנט שטרעקט זיך אויס, וויל זיך איינפֿלעכטן אין אַ צווייטע האַנט, דער אַקסל – באַרירן א צווייטן, פֿילן די נאָענטקייט פֿון אַ דופק, פֿון אַ קלאַפּעדיק האַרץ, פֿון קאָכעדיק בלוט – פֿון אַ מענטשלעכן ברודער, אַ ייִד. נאָר עפּעס אינעווייניק אין מיר לאָזט מיך נישט. — ניין, ניין, ריר מיך נישט אָן, מער ווי אַ קאַלטער צושויער וויל איך נישט זיין, נאָר אַ קאַלטער צושויער, נישט אַן אנטיילנעמער.

איך פֿאַרטראַכט זיך אַליין – און ווער פֿאַרטריבן דוו, מיין אייגענעם קאַפּריז, קעגן מיין ווילן, פֿון מאַסן־פֿרייד, וואָס איך האָב דאָך באמת אַזוי ליב. אַליין שלייך איך זיך ארויס. קריך אַרויף אויף די דעכער פֿון די הייזלעך. די אַלגעמיינע שטימונג פֿון פֿרייד האָט שוין אונטערגעצונדן און אָנגעכאַפּט אַלעמען, און די קליינע שטיבלעך אַרום דער שול, וועלכע ווערן פֿאַרדונגען דורך דער צייט פֿון דער פֿייערונג פֿאַר סטאַנצ־יעס פֿאַר משפּחות און שבטים, זענען איבערגעפּילט מיט מענטשן... עס זעצן זיך אויס אויף דער ערד, לויט דעם אָריענטאַלישן מנהג, בוכאַרישע פֿאַמיליעס, תּימנער ספרדים, אונזערע חסידים, ארץ־ישראל־אינטעליגענטן, חלוצים, טוריסטן — די גאַנצע וועלט. אויסגעמישט אַלע צוזאַמען, כּלערליי קליידונג, אַלערליי ראַסן און פֿאַרבן. אָריענטאַלישע עסנוואַרג, אין קליינע טעלערלעך, שטייען אויסגעשטעלט אויף דער ערד, אויך פֿלעשלעך גייען אַרום פֿון מויל צו מויל. דאָ און דאָרט פֿלאַמט אויף אַ געלעכ־טער, לעשט זיך אויס אַ פֿאַרשיט קיכערן. אָריענטאַלישע פֿרויען גיבן אַרויס פֿון זיך כאָרכל־געשרייען, יאָדלען ווי די ווילדע. אומעטום בעט מען מיך מיטצועסן, אנטייל צונעמען אין דער אַלגעמיינער שמחה. — אין איין טייל שטיבלעך – פֿרויען אין די אָרעמס פֿון מענער... געלעכטער, פֿרייד. אומעטום האָט זיך שוין די אַלגעמיינע שמחה צעגאָסן, ווי א קוואַל וואסער פֿאַר־פֿלייצט. וואָס איז די שמחה? וואָס איז די פֿרייד?

עפּעס אַ לייכטיקייט קומט, אַ באַפֿרייאונג, וואָס מען קען

נישט איבערגעבן. אַן איגערלעכע אויפלעזונג, וואָס מאַכט לויז אַלע מאָראַלישע פליכטן. אַזוי האָבן זיך געמוזט יידן אַמאָל פילן דעם צווייטן טאָג נאָך יום־כפור, ווען די זינד איז גע־וואָרן פאַרגעבן. אַזוי האָבן זיך יידן געפילט אין גרויסע מע־סיאַנישע מאָמענטן, דענסטמאָל, אויף די דעכער פון צפת, ווען זיי זענען געזעסן אין גרינע קליידער אָנגעטאָן און האָבן אויס־געוואַרט אַ גאַנצע נאַכט אויף דילה רינה...

אויפן דאַך פון דער גרויסער „הדלקה" טרעף איך שוין פיל באַקאַנטע. ביאַליק איז דאָ געקומען דורך אַן אַנדער וועג פרץ הירשביין מיט זיין שיינער יונגער פרוי, וועלכע זעט אויס ווי אַ יידישיסטישע שבת־מלכה, פיל העברעאישע שרייבער, אינ־טעליגענטן, פירער. מען פרייט זיך מיט מיר, נישט געוואוסט, אַז איך בין דאָ.

— נו, ווי פילט איר זיך? — פרעגט מען מיך פון אַלע זייטן.

— מיר איז קאַלט. — ענטפער איך באַשיידן.

— א קאַלטער ליטוואַק, — זידלט מיך ביאַליק, און איך קוק אים אין די אויגן אריין. דאָס זעלבע קאַלטע פייערל וואָס טוט ברענען אין מיינע אויגן, דערזע איך אין זיינע. ער דרייט זיך אויך אַרום א פרעמדער. אין דער שטיל זאָגט ער צו מיר.

— איך ווייס נישט פאַרוואָס, עס נעמט מיך נישט.

— די אמונה פעלט. די אמונה.

שפעטער רינגלען חלוצים ארום ביאַליקן און ווילן אים מיט געוואַלד אַריינציען אין אַ טאַנץ אַריין. ער יאָגט זיך אָפּ פון זיי.

— נעמט דעם קאַלטן ליטוואַק, — ווייזט ער אָן אויף מיר.

בחורים און מיידלעך רינגלען מיך אַרום. ווילן טאַנצן; מיר טאַנצט זיך נישט. מען נויט מיך, און איך מאַך זיך אַרויס פון זיי מיט געוואַלד.

— יידישע דיכטער, שרייבער, און קענען זיך נישט באַ־גייסטערן אויף אַ פאָלקס־שמחה! — זידלט מען אונז פון הינטן.

דיכטערס פון פאַרגליווערטקייט.

אַ דיכטער פון „שטעטל”, פון „גלות”, — זידלט מען מיך הינטער מיין רוקן.

אַ מינוט טראַכט איך ביי זיך: זיי האָבן דאָך רעכט. אָנגענומען, אַז אַלעס וואָס עס קומט דאָ פאָר איז ווילד, איז פרעמד. נו, וואָס איז? און איך וויל פאַרגלייכן צווישן אונז און די שריפטשטעלער פון די סלאַווישע פעלקער. באַגייסטערן זיך נישט די פוילישע גרויסע קינסטלער מיט די קאַטוילישע, מיט די פּראַוואָסלאַווע יום־טובים פון זייערע פעלקער? ווי פאַרהערלעכט טאָלסטאָי דעם יום־טוב פון יעזוסעס געבורט אין אַ רוסישן דאָרף אין זיין „תחית המתים”? ווי האָבן באַזונגען די פוילישע דיכטער און שריפטשטעלער די פוילישע „אָטפּוסטן”? מיט וואָס איז דאָס ערגער פון אַ קאַטוילישן קירכן יום־טוב? פאַרוואָס זענען מיר אַזוי פרעמד דערצו, פרעמד און קאַלט?

און איך קוק אויף די צוויי שטיינערנע „מזבחות”, וואָס שטייען אויפן דאַך פון דער שול, אויף וועלכע מען וועט אָנצינדן דאָס גרויסע פייער. עס ליגן אין די לעכער פון די „מזבחות” אָנגעגרייט איינגעוויקלטע קליידער, דורכגענעצט אין בוימל, גרייט פאַר דער פייערונג. יעדעס מאָל קומט אַרויף אַן אַנדער יידענע, אָדער אַ ייד, און ברענגט אַרויף אַ קלייד צו פאַרברענען; אַלטע חופּה־קליידער, זיידענע טיכער, אָריענטאַלישע קאַפּטנס, פּערסישע שאַלן און וואָס נישט? אַלץ גייט אויפן „מזבח” צו פאַרברענען. יעדעס מאָל קומט אַרויף אַן אַנדערע יידענע אָדער ייד און ברענגט צום תנא אַ „קרבן” אַ פלאַש בוימל, וועלכע ער גיסט אַריין אין די איינגעוויקלטע דורכגעזאַפּטע קליידער. דער באַרג פון אייל־דורכגעווייקטע קליידער וואַקסט וואָס אַמאָל העכער, העכער; גרעסער זאָל דער פלאַם אין הימל אַרויפשטייגן פאַרן כבוד ווענן פון תנא, וועמענס יאָרצייט מען פּראַוועט, וואָס העכער עס זאָל שטייגן זיין לויפ און געזאַנג — העכער דער באַרג, גרעסער דער קרבן, רייכער דער מזבח, מער אייל, מער אייל — מער קרבנות, ניין,

נישט נאָר קליידער, אַ שעפּס ברענגט, מעל ברענגט, אייל און האָניג — און אפשר אויך אַ מענטש!

דאָס פאָלק טאַנצט שוין אונטן אין הויף!

יפתחס טאָכטער, שטיי אויף, און טאַנץ דיין קרבן-טאַנץ מיט צעפלאָשעטע האָר און נאַקעטע בריסט פאַרן פאָלק, אַרום דיין מזבח!

וואו האָב איך דאָס געזעען? ווען בין איך געווען דערביי? אילוזיעס פון אַמאָל. יאָרן און דורות, וואָס מוזן שלומערן אין מיר, וועקן זיך אויף — נאַכט־סצענעס פון מדבר, אין וועלכע מיינע עלטערן קומען צוגיין.

וואו האָב איך אַמאָל דאָס געלעבט? וואו האָב איך אַמאָל דאָס געפילט? דער לעצטער געצנדינערישער טראָפּן בלוט, וואָס איז געירשנט אין מיינע גלידער פון יענע אבות, וואָס האָבן צום פלאַם פייער געדינט, וועקט אין מיר.

אָ, יעצט פאַרשטיי איך מיין טרויער, יעצט פאַרשטיי איך מיין פרעמדקייט, מיין ווייטקייט דערפון.

נישט די יידישע יום־טובים פון מיין פאָלק זענען מיר פרעמד און ווייט, נאָר דאָס וואָס וועט ווערן דאָ געפּראַוועט איז ווייט און פרעמד פון מיין פאָלק. מיין גאַנץ אייראָפּעאיש בלוט בונטעוועט זיך קעגן דעם. די פרומע צניעותדיגע יידישע יום-טובים פון אונזערע אָרימע באַשיידענע היימען, ווי איך האָב זיי געזען אין מיין מוטערס שטוב, זענען מיר נאָענט, טייער און הייליג.

דאָס — דאָס איז מיר פרעמד און ווייט.

געלויבט צו גאָט, איך בין דער דיכטער פון גלות. דער־האַלט מיך אַזוי אַלע מיינע טעג.

ג.

און יעדעס מאָל קומט אַן אַנדערע יידינע, און מיט אַ פרומע מינע, און מיט מורמלענדיגע ליפּן לייגט זי אַרויף אויפן שטויס איר „קרבן", איר איינגעוויקלט קלייד, אָדער גיסט אַריין

אין שטויס קליידער איר פלאַש בוימל. אין דער שטיל, מיט רעליגיעזער פרומקייט און געטלעכער ציטעריקייט טוט זי דאָס. טייל שטייען נאָך דערביי און „מורמלען" מיט די ליפּן אַ געבעט — פאַרגלאָצט די אויגן ווי צום ליכט־בענטשן. אַזוי האָט געמוזט חנה, שמואלס מוטער, שטייען ביי איר קרבן...

פלוצים הערט מען אַן אויסרוף: „היט אייך, היט אייך, דער רבי גייט!" דאָס לויפט אַרום דער שמש אויפן דאַך און מאַכט אַ וואָרע פאַרן רבין. דער רבי איז אַ גאַליציאַנער, דאָס יאָר עקסטרע געקומען אָנצוצינדן די „הדלקה". דאָס האָט מען אים אָפּגעגעבן דעם כיבוד. — אַלע יאָר האָט ער געלט געשיקט אויף אייל. אַ פּעטער אַ ברייט־ביינער, קוקט ער אויס ווי אַ גוט איינגעזעצטער יוסטער בעל־הבית, אַ ייד אַ נגיד, וואָס איז אַ מטופל מיט קינדער אַוודאי, אַרומגערינגלט פון אַ סוויטע פון גבאים און שמשים, נעמט דער רבי אַ פלאַקער פייער פון דער האַנט פון אַ שמש, און זינגענדיג דאָס ליד: „אמר ר' עקיבא: אשריכם ישראל", צינדט ער אָן דעם שטויס אייל־דורכגעווייקטע קליידער פאַר דעם כבוד פון ר' שמעון בר יוחאי.

דער פלאַם צעגייט זיך, לעקט אַרום די קליידער און גיט מיט אַמאָל אַ זעץ אַרויס אין הימל אַריין, טראָגנדיג אין זיינע פייערדיגע צונגען שטיקער פאַרברענטע שמאַטעס און שמייסט זיי איבער די קעפּ פון די פאַרזאַמלטע אויף די דעכער, איבער דער גרויסער צוזאַמענגעפּרעסטער מענגע אין הויף, פון הויף אַרויס קומען די געוואַלדן, די געזאַנגען און דאָס שפּילן פון פלייטן, פון טראָמפּייטן; דער עולם ווערט שיכור פון פייער אין נאַכט, פון אָנגעשטעקטער שמחה. אַ בחורל, אַ ירושלימער בחורל, באַווייזט שוין קונצן, טאַנצנדיג ווי אַ ווילכער, ווי שדים וואָלטן אין זיינע דינע פיס געשטעקט, דרייט ער זיך אַרום ווי אַ קנויל — און די מענגע אַרום האַלט אים צו מיט די הענט.

חסידישע יידן מיט די שטעקנס איבער די קעפּ, פאָכנדיג צום טאַקט, טאַנצן אין אַ רונדע אַ יידישע קאָזאַצקע. אַנדערע נעמען זיך אַרום, די הענט אַרום די אַקסלען, די קרייזן ווערן

גרעסער, עס פלעכטן זיך איין אין די רונדעס פרומע מיט נישט־פרומע, חסידים מיט חלוצים, ווייבער און מענער. דאָס משוגעת כאַפּט שוין אַלעמען אַרום. דער גאַנצער הויף באַוועגט זיך. פון אויבן אין דער הויך, פון דאַך אַראָפּ, זעען זיי אויס ווי אַ פאַרגליווערטע מאַסע, וואָס הויבט זיך אָן צעלאָזן, ווי שטראָמען וואַסער, וואָס פרעסן און דריקן און קוועטשן זיך צוזאַמען. — אַלעס באַוועגט זיך, צעפירט זיך און קומט זיך צוזאַמען. קעפּ אויף קעפּ. שוואַרץ, ווייס און פאַרשידן־קאָלירנדיק. און איבער דעם ים קעפּ טראָגן די פלאַמען פון דאַך אַראָפּ שטיקער פאַרברענטע שמאַטעס, פונקען פייער און רויך.

די לופט הערט וואָס אַמאָל ענגער און דער פלאַץ ווערט וואָס אַמאָל ענגער. דער ווינט שלײַדערט די פלאַמען אין פנים אַרײַן. אַ געשטאַנק פון בוימל, פון פאַרברענטע קליידער און צוזאַמענגעקוועטשטע מענטשן, נישט אויסצוהאַלטן. איך ראַטעווע זיך — קוים אַרויסגעקריגן זיך אין דרויסן, ווייטער פון דער מענגע, פון דרויסן צו זעען דאָס בילד. די גאַס איז טונקל, ערנסט און שוואַרץ. די ארץ־ישראל נעכט זענען ערנסט און טרויעריק, און די נעכט איבער די צפתער בערג זענען דורכגענומען מיט אַזאַ מיסטישן מיסטעריעזן טרויער, אַז אַ ווייטאָג נעמט דיך אַרום. די נאַכט לייגט זיך שוואַרץ, געדיכט און שווער איבער די בערג און דריקט צו מיט איר גאַנצן געוויכט די טאָלן, פון וועלכע די פלאַמען פייערלעך פון די הייזער אַרויס בעטן זיך רחמים מען זאָל זיי קומען ראַטעווען פון דער נאַכטס לאַפּעס אַרויס... דער הימל — אַן ארץ־ישראל־הימל: גרויסע, גרויסע שטערן, דאַכט זיך זיי רײַבן זיך אײַנס אין דאָס אַנדערע, שטערן פונקען טראָגן זיך פון זיי אין דער לופטן אַרום... ווינטן ברענגען צעטראָגן אין זייערע פליגלען גאַנצע הויפנס מיט זאַמד פון די בערג אַראָפּ, און פאַרקלעבן דיר די אויגן און פאַרשמייסן דיר דאָס פנים.

אַרום, אויף די קעפּ פון די בערגלעך, זיצן אָדער שטייען מענטשן — טונקעלע, פאַרהוילענע, נישט געזעענע, ווי טויטע שאָטנס באַוועגן זיי זיך, און ווען נישט דאָס פרײַלעכע לאַכן,

וואָס שווימט אַרויס פֿון דאָרט, וואָלסטו זיך דערשראָקן פֿאַר זיי. אַראַבער טרייבן פֿאַרביי זייערע שוואַרצע ציגן און רופֿן אויס אויף יידיש: „מילך, פֿרישע מילך, ווילסט?"

אין די טאָלן, אונטער די בערג, פֿאַרטראָגן זיך גרופּקעלעך חלוצים און מיידלעך, שלאָגן זיך אויף געצעלטן, אָדעדעקן זיך צו מיט פֿאָלטאָס און פֿאַרבייסן דעם הונגער און פֿאַרטרייבן די קעלט מיט געזאַנגען. אַנדערע פֿאָרלעך באַהאַלטן זיך אין די ווינקעלעך, טיילן זיך מיטן עסן, מענטשן קלייבן זיך אין די פֿיל געוועלבער-ביידלעך, וואָס שטייען אויפֿגעשטעלט ביים אַריינגאַנג פֿון מירון — ווי אויף אַ יאַר-מאַרק, רייסן האַנט פֿון האַנט אַ גלאָז טיי, אייער, ברויט. אַנדערע באַהאַלטן זיך אין זייערע אויטאָמאָבילן. די נאַכט ווערט קעלטער. איינצלנע מענטשן וואַלגערן זיך אַרום אַליין, קענען זיך נישט צוקלויבן צו קיין גרופּע, האָבן נישט מיט קיינעם צו טיילן זיך אַן עסן, האָבן נישט מיט קיינעם צו טיילן זיך אַ קלייד... און צווישן די איינצלנע בין איך אויך, איינער פֿון זיי.

די נאַכט ווערט קעלטער. אויף די רוקנס פֿון די בערג זעט מען שוין קריכן ליכטער. די ליכטער שניידן אָפּ און שיידן די סילועטן פֿון די בערג אָפּ פֿון דער נאַכט (וואָס האָט אַלעס פֿאַרווישט). דאָס פֿאָרן שוין די אויטאָמאָבילן צוריק פֿון מירון קיין צפֿת. איינער נאָכן אַנדערן קריכן זיי ווי גליי-ווערים און טוקן זיך אין דער פֿינסטערניש. מיר גלוסט זיך נישט אַהיים צו פֿאָרן. עס איז נישטאָ קיין „היים" — איך פֿיל זיך ווי עפּעס אַ פֿאַרוואָגלטער, אַ געפֿאַנגענער דאָ, אין דעם כּישוף פֿון אומפֿאַרשטענדניש, פֿון פֿרעמדקייט און עבודה-זרהדיקייט. איך בלאָנקע זיך אַהין און צוריק, אַ מידער, אַ געפֿרוירענער, אַ פֿאַרלוירענער. — ביז ענדלעך איך געפֿין מיר מיין פּלאַץ אויף אַ שטיין, אויף אַ בערגל, וויקל זיך איין אין דעם דינעם רעקל מיינעם, ווי ווייט איך קען, און קוק זיך צו צו דער „הדלקה".

ווי אַן אילוזיע, ווי אַ חלום פֿון אַמאָליגע טעג — ווי דאָס בילד וואָלט שוין געווען געלעבט אין בלוט, אין אַן אַנדער גילגול, אין אַן אַנדער לעבן. ווען און וואו האָב איך עס

געזעען, אַט די דעכער מיט מענטשן, באַגליט אין פלאַמען פייער וואָס טראָגט זיך פון אַ שטויס? ווען און וואו האָב איך דאָס געזעען, אַט די טויזנט שפּרינגענדע קאָכנדיקע מענגע מענטשן, באַגליט און באַלויכטן אין פלאַמען פייערן, וואָס טראָגן זיך פון שטויסן אויף דעכער? — ווען האָב איך געהערט די קולות, די ווילדע זינגענדיקע קולות אַרום אַ פייער? — אַמאָל אין אַ מדבר־נאַכט? אַמאָל אין אַ משיח־נאַכט, ערגעץ־וואו אין אַן אַנדער לעבן, אין אַן אַנדער גילגול?

לעבן מיר זיצט ווער. — אַ וואַרימע האַנט דריקט מיינע אין דער קאַלטער נאַכט. אַ פריינדלעך גוט־שמייכלדיק פּנים פון אַ יידיש מיידל. טרויעריקע, גרויסע שוואַרצע אויגן. יידישע אויגן. יידישע גלות־אויגן. אויגן, דאַכט זיך, וואָס האָבן שוין אַלעס געזען און האָבן פאַר גאָרנישט מער קיין מורא. אויגן וואָס צעגיסן דיין האַרץ פאַר רחמנות און דערביי זענען זיי אַזעלכע אכזריותדיקע, אַז זיי קענען דיך אָפּשעכטן און אַוועקגיין און איבערלאָזן דיך אָן אַ גוט וואָרט. אויגן, וואָס פּייניקן זיך און פּייניקן אַנדערע אָן אַ פאַרוואָס, אָן אַ פאַרווען, — גאָרנישט, גלאַט אַזוי, ווייל זיי האָבן ליב צו פּייניקן. אַ מיידל־מויל, אַ מויל, וואָס איז געשניטן אין צער. אַ גרימאַסע איז אויסגעגאָסן איבער דעם שניט פון מויל, און זי קוקט אויף מיר מיט איר ווייטאָגדיק מויל און מיט אירע גרויסע אויגן.

לכּבוד מיר וועט זי רעדן „זשאַ־גאָן", ניין, „יידיש" — כאַפּט זי זיך צוריק. זי האָט געלעזן די „כישוף־מאַכערין פון קאַסטיליען" אין „אָריגינאַל" און זי האָט זיך אַזוי געוואָלט באַקענען מיט דעם מחבר. — זי ווייסט אָבער נישט ווי צו רעדן. „זשאַרגאָן", ניין, יידיש—רעדט זי שלעכט, איר שפּראַך איז העברעאיש.

איר „יידיש" איז טאַקע געווען אַ זשאַרגאָן, אויסגעמישט מיט רוסישע און פּוילישע ווערטער, און איר העברעאיש האָט געקלונגען שיין און אָנגענעם, באַטירלעך און רירנד, מיט אַ חייבלעכער רירנדיקייט. ווייל איר קול איז געווען ווייך און שיין, אָנגענעם און רירנד. מיידלשע עלעגיע האָט געקלונגען

אין איר קול, און ליב געהאַט האָט זי צו רעדן העברעאיש. — גוט, פאַרוואָס זאָל איך עס איר נישט פאַרגינען.

זי קומט פון רוסלאַנד. אַלס קינד שוין אַמאָל געווען אין ארץ־ישראל. אירע עלטערן זענען צוריקגעפאָרן, ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן, און דאָרט אין רוסלאַנד האָט זי פאַרלוירן אירע ביידע עלטערן, אין אַ פּאָגראָם, צווישן די גרענעצן אָפּ־געמעקט געוואָרן — זייער בלוט איז ערגיץ־וואו פאַרגאָסן גע־וואָרן אויף אַן איינזאַם פעלד — צווישן די גרענעצן — מען ווייסט נישט וואו זייער געביין איז אַהינגעקומען. איצט געפינט זי זיך דאָ אין ארץ־ישראל ביי אַ שוועסטער און שפּילט אין אַן אַרבעטער־טעאַטער קליינע כאַראַקטער־ראָלן. זי גלויבט, אַז זי איז פעאיג אויף עפּעס בעסערס, נאָר ווי אומעטום און ווי אין יעדן טעאַטער אויף דער גאַנצער וועלט איז דאָ פּאָליטיק.

— גאָט מיינער! — פאַרלוירן אירע עלטערן אין אַ פּאָגראָם און איך זאָל איר נישט פאַרגינען צו רעדן העברעאיש?

— ניין מיין קינד, רעד נאָר העברעאיש — און לאָמיך אפילו וויסן צו פאַרלירן מיין רעפּוטאַציע אַלס „יידישיסט" פון צוויי וועלטן, הייס איך דיך רעדן צו מיר העברעאיש, ווייל אין דיין העברעאיש קלינגט דער צער פון דיין יונג לעבן; אין אים האָסטו אַריינגעקנעטן דאָס פאַרביטערטקייט פון דיין הארץ און דו מיינסט, אַז דו געפינסט אין אים אַ טרייסט — און איך זאָל דיר דאָס שטערן?

— ניין, מיין קינד, רעד נאָר העברעאיש. די נאַכט איז ווילד, די נאַכט איז שיין. אַ פלאַקער פייער ברענט אויף אַ מזבח, יידן טאַנצן אַ ווילדן טאַנץ. — דו האָסט פאַרלוירן דיין טאַטע־מאַמע אין אַ פּאָגראָם, אין דיינע אויגן ליגט דער צער פון מיין פאָלק, אין דיין מויל איז איינגעשניטן דער ווייטאָג פון דיין לעבן — און דיין איינציגער טרייסט איז דער שיינער קלאַנג פון דיין שטימע. ניין, מיין קינד, רעד נאָר העברעאיש!

ווער ווייסט, וואָס איך האָב איר צוגעזאָגט אין אַזאַ נאַכט, אין אַזאַ שעה. איך גלויב, אַז דאָס האָבן די פאַרשאָלטענע העברעער זי אָנגעשטעלט ווי אַ דלילה, אויסצונאַרן פון מיר

הבטחות, אַז איך וועל אומגעטריי ווערן צו מיין יידישער מוטער, און אַרויסצופּישן פֿון מיר אַ צוזאָג, אַז איך וועל אָנשרייבן אין העברעאיש, ספּעציעל פֿאַר איר, אַן איין־אַקטער, אַ שטיק, אַ ראָל, צוגעפּאַסט פֿאַר אירע שיינע אויגן, צו פֿאַרקלינגען עס מיט איר טיפֿער ווייבלעכער שטימע.

זייט מיר מוחל, מיינע יידישע פֿריינט! אַ נאַכט געווען אַזעלכע, אַ פֿאַרפֿירערישע.

און דער העברעאישער אומה וואָלט איך געראַטן, אַז אָנ־שטאָט אַלע אַגיטאַציעס און אָרגאַניזאַציעס זאָלן זיי אין דער מלחמה צווישן די יידישיסטן און העברעער באַנוצן די כּלי־זין פֿון אַזעלכע אויגן. אַזעלכע אויגן קאָנען אַלעס אַרויספּישופֿן. די „יידישיסטן” זענען אויך נאָר זינדיגע מענטשן...

דער מאָרגן גרויט שוין. עס ווערן אַנטדעקט פֿון די טיי־פֿענישן פֿון דער נאַכט די שפּיצן פֿון די בערג. די שפּיצן בערג אַרום מירון און צפֿת פֿאַרהוילן אין אַ מילכיגן נעפּל. אַזוי האָט אויסגעזען די וועלט ווען זי איז אַרויס פֿון גאָטס הענט, קיי־לעכדיג און לער און באַדעקט מיט אַ געדיכטן טוי־וואָלקן. פֿאָרלעך און גרופּנווייז ליגן די חלוצים און טוריסטן אויסגע־צויגן אונטער די שטיינער און טאָלן, באַהאַלטן אונטער זייערע קאַפּאָטעס, רעק, טיכער, און שלאָפֿן ווי די געפֿאַלענע אין אַ מלחמה־פֿעלד.

אויפֿן דאַך ברענען נאָך אַלץ די צוויי גרויסע פֿייער־פֿלאַמען, וואָס די יידן האָבן אָנגעצונדן לכּבוד דעם תּנאס וועגן. בלאַס ברענען זיי זיך אין דער גרויקייט אַריין, און דער ווינט ברענגט אַהער צוטראָגן די לעצטע רעשטן פֿון די ברענענדיגע שמאַטעס. דער מאָרגן איז גרוי און קאַלט, און אַראָבער קומען אַרויס פֿון אונטער די בערג, טרייבנדיג זייערע סטאַדעס מיט שוואַרצע ציגן און רופֿן הויך אויף יידיש מיט אַ גראָעדיג קול: „פֿרישע מילך, ווילסט!”

איך גיי אַריין אין הויף פֿון שול — דאָס בילד האָט זיך געענדערט יעצט: טוריסטן און חלוצים האָבן פֿאַרלאָזט דעם הויף, אָדער זיי ליגן ווי די פּגרים אויסגעצויגן אויף דער

פּאָדלאָגע און שלאָפן, לאָזנדיג טרעטן אויף זיך. זענען איבער־געבליבן בלויז די חסידים, און זייער ענטוזיאַזם איז געוואַקסן מיט דעם וואַקסן פון טאָג. זיי האַלטן זיך נאָך אָן איינס אָן דאָס אַנדערע און טאַנצן. מיד פאַלן זיי פון די פיס, אָבער דער טאַנץ האַלט נאָך אין מיטן ברען. מיט די שטעקעלעך אין דער הויך. יעצט איז דער טאַנץ מער ערנסט, טיפער, רעליגיעזער. עס איז אַ רעליגיעזע גאָט־דינסט, און דאָס געזאַנג איז אויך טיפער און פרומער געוואָרן. אַ הויכער אויסגעצויגענער חסיד מיט אַן אויסגעפייניגט, אויסגעהונגערט פּנים — איינגעפאַלענע אויגן טיף אין די אייגן־לעכער — זינגט, ווי דאַווענדיג פרום, מיט אַ פאַרשעמטער, בעטנדיגער שטימע:

„אשריכם, אשריכם, אשריכם, ישראל".

און די אַנדערע שאָקלען אים נאָך.

אינעווייניג, ביי די קברים, שטייט נאָך אַלץ ביי ר' עקיבאס קבר די יידענע אין ווייסן יום־כיפּורדיגן אָנגעטון און האַלט נאָך אין איין האַנט איר ליכט, וואָס איז שוין אויסגעברענט און די קנויט ברענט שוין אירע פינגער — און דעם „קרבן־מנחה־סידור" אין דער צווייטער. ביי ר' אליעזרס קבר זיצן נאָך אַרום די שווייגנדיקע קראַנקע און וואַרטן אויף אַ נס. נאָר ביי ר' שמעון בן יוחאיס קבר איז איצט לעער. די חסידים, די קבליסטן און די חכמים זיצן אויף דער ערד, ווער ס'איז איינגעשלאָפן אויף זיין זוהר, און ווער עס ברומט נאָך עפּעס פאַר זיך. נאָר צוויי צי דריי שטייען זיי צוקאָפּנס פון זייער רבינס קבר. רירן אָן מיט זייערע שטערנס און הענט די מויער פון קבר און עס דאַכט זיך, אַז זיי הערן זיך צו צו אַ שטימע, וואָס רעדט צו זיי אין די אויערן פון קבר אַרויס...

דערפאַר האָבן זיך אויבן אויפן דאַך, וואו עס ברענען די צוויי איינזאַמע שטויסן, פאַרקליבן לויטער חסידים. קיין טוריסטן, קיין צושויער איז נישטאָ מער. וואָס זאָל זיי שטערן אין זייערע רעליגיעזע צערעמאָניעס. די פּאָר טוריסטן, וואָס זענען איבערגעבליבן איבער נאַכט, זענען ווי די אַנדערע אַוועקגעפאַלן צווישן די פיל שלאָפנדיגע אַזיאַטישע יידישע פאַמיליעס, וועלכע

ליגן איצט אויסגעצויגן אויפֿן דאַך. חסידים זענען איצט אַליין מיט זיך, מיט זייער רבין, מיט זייערע פֿייערן. ווי ווילדע טאַנצן אַ צוויי דריי אַרום די פֿייערן און ווערן נישט מיד זינגענדיג די באַקאַנטע לידער אויפֿן לויב פֿון ר׳ שמעון. האַלב שוין אויסגעטועגע פֿון דער היץ פֿון פֿייער, מיט ווייסע זיכעלעך פֿאַרבונדענע קעפּ (פֿון דער היץ, וואָס שלאָגט פֿון פֿייער), ווערן זיי אַלץ נישט מיד צו טאַנצן און צו דרייען זיך און צו וואַרפֿן זיך אין הייליגן עקסטאַז אַרום די פֿייער־שטויסן, דערכאַפּן זיך דאָס האַרץ מיט כוסות משקה, וואָס גייען פֿון האַנט צו האַנט. טרינקענדיג און טאַנצנדיג, זינגענדיג און פּאַטשנדיג מיט די הענט דרייען זיך אַרום, ווי פֿאַרכּישופֿטע, אין אַ ראָד אַרום דעם פֿייער — ביז זיי פֿאַלן פֿון מידקייט פֿון די פֿיס.

דערנסטמאָל קומען די קראַנקע אין די שלאָפֿע און טונקען איין זייערע הענט אין דעם פֿלאַמענדיגן בוימל, און שמירן מיט דעם זייערע לייבער, זייערע קראַנקע גלידער. ווייבער טונקען־איין טיכלעך אין דעם בוימל און באַהאַלטן זיי פֿאַר סגולות, אַנדערע שעפּן אָפּ בוימל אין פֿלעשלעך און כּלים אַריין. נאָר די מערסטע שמירן זיך איין מיט דעם בוימל גלייך אויפֿן אָרט.

און דער טאָג גיסט וואָס אַמאָל מער אַ גרויע שיין איבער דער וועלט און אַנטפּלעקט די שאַנד פֿון דער נאַכט. איצט, אין דעם גרויען מאָרגן־ליכט, זעט דאָס גאַנץ אַנדערש אויס, ווי אין דער טיפֿער סודותדיגע נאַכט. איך פֿאַרליר דעם טעם דערפֿון, און עס בלייבט נאָר איבער ביי מיר אַ געפֿיל פֿון שעמעוודיקייט. איך פֿאַרשעם זיך פֿאַר זיך אַליין, און עס ווילט זיך מיר ווי אַמשנעלסטן אַנטלויפֿן פֿון דאַנען, אויסצובאָדן מיין לייב און מיין נשמה פֿון דער סודותדיגע פֿרעמדע נאַכט.

אַז איך בין אין דעם קאַלטן פֿרישן מאָרגן צוריקגעפֿאָרן נאָך חיפה איבער די טוי־באַפּייכטע און פֿריש־אויפֿגעוועקטע בערג, האָב איך געהאַט דאָס געפֿיל, אַז איך האָב פֿאַרבראַכט די נאַכט ביי אַ ווילדער עבודה־זרה, אין וועלכער איך אַליין האָב אויך אָנטייל גענומען...